

Ядвіга Жилінська

Жриці, амазонки та чарівниці

(Оповідь з кінця неоліту та бронзового віку, 6500-1150 р. до н.е.).

У Місті-Вулику

...У Місті-Вулику, яким правила Цариця-Бджола, символом триликої Великої Богині був дворогий місяць.

Діялося це дуже давно, якщо міряти час тривалістю людського життя, і давно, якщо міряти його тривалістю міст. Але зовсім не так давно, коли порівняти час, що минув від правління Цариці-Бджоли, з часом народження першої людини на Землі, і зовсім недавно, коли зважити, скільки мільйонів років проминуло і скільки раз обернулася планета від моменту, коли постала з хаосу і з палаючого ядра перетворилася на Землю, Матір людей.

Близько восьми з половиною тисячоліть тому на рівнині, яка тепер зветься Анатолією, стояло місто. Воно було збудоване на кшталт вежі. Не мало вулиць ні тротуарів, дома прилягали один до одного, навпереміну високі та низькі, з внутрішніми двориками, з вікнами, розміщеними високо під пласким дахом, де були двері — отвір із лядою, крізь який виходив також дим домашнього вогнища. Об стіни домів спиралися драбини, що вели на дах; у разі небезпеки ззовні їх утягували досередини. Віконні отвори теж замикали дерев'яними лядами-віконницями, а тоді місто ще більше нагадувало щільно закриту бджолину вежу з царицею-маткою у головному притулку¹.

Гарним був притулок² Великої Богині, що складався з багатьох кімнат, у яких мешкала цариця-жриця.

Велика Богиня, Безсмертна, Незмінна, Всевладна була закрыта від людських очей і об'являлася лише у подібі дворогого місяця, зірок та інших небесних тіл. Ніхто не мав права входити до кімнат цариці, окрім жриць та царя-мужа, якого щороку, у місяці Дикої Оливки, коли наступав зимовий сонцеворот, приносили в жертву Великій Богині. Деревя, худобу та рослин скроплювали його кров'ю, а тіло розривали і споживали жриці в масках, ошалілі та сп'янілі від жування лаврового листа.

Щороку Цариця-Бджола вибирала собі нового мужа, як для того, щоб удовольнити власну хіть, так і для добра Міста-Вулика, бо завдяки цьому кожна з її дочок мала іншого батька, а найенергійнішу можна було обрати спадкоємицею.

¹ Порівняйте з описом «протоміста» у повісті Докії Гуменної «Небесний змій».

...одне таке протомісто. Якесь чудне: наче вулик із позліплюваними домами. Дверей нема. Увійти в такий дім можна лише драбиною через отвір у стелі. Мале віконце є, але аж угорі під стелею, через нього й дим виходить. Ніхто не дістанеться до цього міста, хібащо, через єдині ворота.

² Тут і далі слово «притулок» вживатиметься як синонім слова «храм». Це цілком відповідає точці зору древніх цивілізацій, згідно з якою храм — це насамперед дім, житло божества.

Інколи цариця платила життям, народжуючи дитину. Це було великою таємницею, що замикалася в рамках лунарного року.

У місяці Ясена святковано нове весілля; брала в ньому участь уся природа і всі мешканці міста.

Урочистість розпочинали Великі Ігрища. Спершу відбувався біг дівчат. Колись переможниця бігу ставала царицею; тепер її приймали до числа жриць. Потім наступало метання кулі. У подібі кулі ховалися найбільші таємниці; душу представляли як кулю, бо вона неподільна й безсмертна, а ще Місяць і Земля були кулями, хоча щодо цього думки розбігалися: пастухи та мисливці твердили, що як Земля, так Місяць мають форму диску. Перший день ігрищ закінчувався обрядовим танцем. Ах, яким гарним був танець на честь Великої Богині у потрійній подібі: Діви, Німфи і Старої, згідно з трьома порами лунарного року: весною, літом і зимою, та трьома фазами місяця: молодиком, повнею і старим місяцем.

Другого дня починалося змагання юнаків: біг, боротьба, стрільба з лука та метання ясеневого списа.

Цариця сиділа на троні під високим ясенем. Була покрита серпанком. На голові сяяла дворога діадема. В одній руці тримала лабрис, сокиру з подвійним вістрям, у другій — яблуко, яким після закінчення змагань обдаровувала свого вибранця.

Учасниками ігрищ були не лише юнаки з Міста-Вулика, а також прибульці з інших міст: пастухи та мисливці з Єрихону, оточеного кам'яною стіною, з Угаріту, де Велику Богиню знали під іменем Анат, і з Ерідуду, де їй поклонялися як Яху, тобто Небесній Голубці.

Якось у боротьбі переміг кремезний червоноволосий пастух із Ханаану, але змагання з метання ясеневого спису виграв мідношкірий царевич Урук, один із синів цариці міста Ерідуду, і йому Цариця-Бджола подала яблуко, символ гідності Священного Царя та обітницю вступу на Острови Вічного Блаженства — після смерті.

Третього дня відбувалося весілля згідно з прадавнім обрядом, коли цар виступав у масці Бика. Щороку змінювався юнак, який від місяця Ясена до місяця Плюща був священним Царем, щоб у місяць Дикої Оливки загинути. Разом із тим, цей був той самий Бик. Його сім'я запліднювало Німфу, а кров удобрювала землю.

Коли закінчилися танці, жриці відвели Царицю-Бджолу і її мужа на дах, звідки ті драбиною спустилися всередину притулку. Спершу вдалися до комори, де на головній стіні був малюнок, що зображав Велику Богиню як Матір-Породіллю. Сиділа з піднятими вгору і заламаними у ліктях руками та зігнутими в колінах, широко розставленими ногами, наче збираючись родити. З її рук спливала жовто-чорна, прозора тканина, закривала усю постать, але крізь вічка сітки видно було тіло. Посередині, де знаходився живіт, було намальовано сім концентричних кіл, що позначали пуп Богині, який одночасно був пупом світу та представляв домашнє вогнище. Під народжуючою Богинею була вирізьблена голова бика.

Напроти зображення Великої Матері знаходилося інше малювання: два великі чорні сипи з розпростертими крилами покривали усю стіну, а між ними виднілася маленька фігурка чоловіка без голови.

Царевич Урук зупинився перед стіною зі сипами і, показавши чоловіка без голови, засміявся:

— Це мушу бути я? Через рік?

Цариця на те:

— Ти добре знаєш, що не я завела цей закон. Це закон Вулика.

— Ми не бджоли, — сказав царевич. — Але не думай, що я хочу ухилитися від закону. Їдучи сюди, я знав, яка доля на мене чекає. А тепер скажи, як ти найбільше любиш кохатися, бо я хотів би якнайкраще виконати те, що мені належить.

Назавтра після зашлюбін жриця на ім'я Айва завела Священного Царя до кімнати, у якій всю стіну покривали відбитки рук: вгорі більші, внизу менші, дитячі. Тут були відбиті долоні усіх Священних Царів та їхніх синів. Тепер жриця кинула на цеглу шар свіжої глини і наказала царевичеві Урукові покласти на глину свої долоні. Коли він це зробив, сказала:

— Будуть тут завжди. Коли від нас і сліду не зостанеться, вони залишаться на стінах вежі.

Три місяці тривали безперервні шлюбні ігри у притулку Німфи. Коли ж вона відчула, що завагітніла, віддалила мужа з притулку і віддала йому як житло Комору Великих Ловів. Відтепер він приходив до Цариці тільки на її виклик, бо вона більшу частину часу присвячувала обрядам жриці та правительки, а Священний Цар, вичерпаний шлюбними іграми, віддавався чоловічим заняттям — рибальству, полюванню, виготовленню списів та щитів.

У Коморі Великих Ловів, де він замешкав, на головній стіні розтягнувся великий чорний бик, довкола якого стрибали і танцювали мисливці. Одні з них тримали луки, інші списи, а ще інші сіті, якими ловили звірів; чимало було вдягнених у леопардові шкури, кільком припасували хвости. Окрім бика, на стіні були намальовані дикі віслюки, буйволи, олені та вепри-одинці. Збоку домальовано ще фігурку товстої жінки; вона не брала участі в полюванні, лише сміялася з того, як ганяють чоловіки. То було дуже веселе малювання, геть несхоже на те із сипами.

Інколи Священний Цар заступав царицю в її обов'язках. Діставав тоді до рук лабрис. Мусив теж перевдягатися в жіночий одяг і накладати штучні груди, завбільшки як ті, що повністю оздоблювали стіну в притулку богині, лише не кам'яні, а глиняні. Груди з каміння знаходилися в найстарішій частині притулку, де у глибокій ніші містилася прадавня фігурка Великої Богині з сірого алебастру. Статуя була стара і ніхто не пам'ятав, як і коли вона постала. Від незапам'ятних часів стояла в ніші, оточена загальним поклонінням. Тепер ніхто вже не вирізав таких фігур.

Небога-сестрінка цариці на ім'я Куріпка, узявшись оздоблювати стіни у старій частині притулку, де полушилось і повідпадало малювання, заявила, що вона взагалі не малюватиме Великої Богині, ані Ловів чи Леопардів, ані танцюристів чи мисливців. Ця заява сколихнула весь притулок, особливо тому, що ця сама жриця начебто сказала, що, будучи царицею, вона не дозволила б убивати царя в кінці кожного року. Жриці-Старі (звані теж жрицями Старого Місяця), які виступали у щорічному святі зимового сонцевороту в масках сук, обступили її, волаючи, що земля тоді перестала б родити. Куріпка сховалася від них у коморі, де вже наготувала собі фарби: жовть, біль, червінь, блакить, шафран і сажу.

Доки тривала робота над малюванням, Куріпка нікого не впускала до своєї комори. Проминув місяць Глоду, потім Дуба та Омели, а Куріпка усе малювала. Врешті у місяці Яблука Куріпка сповістила, що витвір закінчено.

Посеред стіни виднівся величезний чорний лабрис, а довкола нього, у великому хаосі, як першого дня творіння, хрести, закінчені тризубцем і з колом усередині, трикутники, краї, оздоблені безперервним, як на горщиках, узором, і знову хрести з раменами, заламаними вліво — на честь Місяця, і вправо — на честь Сонця. Але найособливіший рисунок був на фризі: він представляв вигляд міста, побаченого із неймовірної висоти, наче хтось здійнявся на орлиних крилах і звідти побачив місто-вулик з маленькими

чарунками, деякі з них були порожніми, в інших мешкали бджоли. Над Містом-Вуликом здіймалися два вулкани; з них били фонтани полум'я. Оскільки ж Куріпка додала до фарб дрібно потовченого обсидіану, вся стіна блищала та мерехтіла, наче її припорошив зоряний пил.

Цариця-Бджола довго придивлялася до малювання, а врешті поклала долоні на брунатне волосся Куріпки.

— Ти створила щось нове, чого ніхто до тебе не зважився ні помітити, ані намалювати.

І це було найвищою похвалою, бо повторення взірців не є мистецтвом, як не є ним ні ліплення горщиків, ні ткання, ні вироблення плугів, уздечок для віслюків чи будівництва колісниць або кораблів, бо все це було вигадане століття тому, а деякі таємниці об'явила Велика Богиня.

У місяці Очеретини Цариця-Бджола народила доньку. У Місті-Вулику запанувала велика радість, бо досі цариця мала лишень синів.

Поволі наближався день зимового сонцестояння.

Священний Цар готувався до найдальшої подорожі, дальшої, ніж з Еріду до Міста-Вулика і з Міста-Вулика до Долини Нілу, — до подорожі на Острови Заходу, де ростуть сади, що вічно плодоносять.

За кілька днів до урочистості Цариця-Бджола сказала йому:

— Ти чув, може, що кажуть молоді жриці — Куріпка, Айва та Фінікова Пальма, — що не слід убивати царя в жертву? Але, якби я зламала закон Вулику, то могло б через це трапитися нещастя. Суки запевняють, що збіжжя не вродило б, а самиці не вагітніли. А все ж я думаю, що могла б принести в жертву твого заступника, адже ти дав мені спадкоємицю, малу Перепілку, і я радо б тебе врятувала.

— Ні, — відповів Священний Цар. — Я надто звикся з думкою, що маю бути принесений у жертву. І малювання в притулку (він мав на увазі сипів та тулуб без голови) щодня нагадувало мені, що мене чекає.

— Я не раз питала себе, чи думка про жертву не каламутила тобі насолоди під час наших шлюбних ігор, які тривали з тобою довше, ніж із будь-ким раніше.

— Ні, — відказав, — радше додавала нашим ночам аромату, немов гіркий мигдаль амброзії, і коли б ти тепер вирвала мене у смерті, то невелику мала б з того користь, бо я вже належу до Вмерлих.

— Ти ж знаєш, що не помреш. Лишень перейдеш до іншого життя.

Надійшов день великої містерії. Священний Цар востаннє виступив у масці Бика. Але ось Цариця-Бджола підвелася зі свого трону. В одній руці тримала лабрис, у другій оливкову гілку, яку йому подала. І цар зняв маску, що охороняла його, немов обладунок, та став перед нею нагий і безборонний, як годиться жертві. Тепер мала розпочатися передсмертна погоня, в якій Цариця-Бджола убиває свого коханця. Але не відразу. Священний Цар тікав від неї, прибираючи все нової подоби, сподіваючись, що вона його не розпізнає. Спершу перекинувся на зайця і справді, коли, подавшись уперед, стрибав до гайочку, здавалося, що не лише Цариця-Бджола, але навіть стріла в польоті його не досягне. Але от — загнаний Суками — вже повертався, цього разу в образі трутня, намагаючись здійнятися в повітря і врятуватися від погоні цариці, що, разом зі всім роєм, натискала на нього. Смертельно виснажений обертанням довкола власної вісі, впав на дно брунатної борозни. Був тепер зерном, насінням, що мало запліднити Матір-Землю і породити стократний урожай. Цариця-Бджола вже похилялася над ним, щоб узяти його у свої смертоносні обійми, коли він схопився востаннє. Чи зуміє перекинутися рибою і сховатися на дні водойми або ж птахом і здійнятися у простори? Перевів подих, розклав

руки, наче крила, і, ледь торкаючись землі, здавалося, ширяв у повітрі. Чим довше тривав його передсмертний танець, тим більше він втрачав тям. Очі йому зайшли туманом, на губах виступила піна. Місяць зійшов на небі, коли Священний Цар припав до дуба, притулився до нього усім тілом і застукав по стовбуру, наче дятел. На цей знак наблизилася цариця, охопила його руками. Востаннє обійняла, а тоді відштовхнула від себе, так що він аж заточився і впав у круг задиханих жриць, а вони похилили над ним свої сучі морди; в руці найстаршої блиснув обсидіановий ніж.

Голову жертви поховали у коморі Биків, порогу якої жоден Священний Цар не міг переступити за життя. Тіло розшарпали Суки, а рештки кинули сипам, щоб очистили скелет.

Це був останній Священний Цар у Місті-Вулику, принесений в жертву Великій Богині.

З покоління в покоління переходили розповіді, яким гарним був його передсмертний танець, як він перетворився на зайця, як кружляв трутнем посеред рою, як завмирав зерном у борозні, як урешті перекинувся на дятла, а тоді загинув.

У місяці Дикого Ясена Цариця-Бджола занедужала на лихоманку і померла.

Її поховали у притулку Великої Богині. Цариця була виряджена у найкращі коштовності, у завушниці з перламутру, намисто з ікол вепра, браслети та персні зі скійок та блакитного і зеленого апатиту. До рук їй вклали берло (лабрис переходив до спадкоємиці). Потім останки загорнули в рогожу та принесли гекатомбу з мишей, які мали захищати від хвороби та псування.

Новою Царицею-Бджолою стала Куріпка. У спадок від покійниці дістала лабрис, а її доньку, малу Перепілку, мусила виховати на свою наступницю.

Знову надійшов час весілля і нова Цариця-Бджола вибрала собі мужа. Став ним високий, темношкірий і зеленоокий юнак із заходу. Вітчизною його предків була Атлантида, суходіл, що одного дня заповся і його поглинули океанські хвилі. Мало хто вцілів, переважно ті, що були далеко від місця катастрофи, на землях, що їх кілька поколінь тому колонізували атланти. Зеленоокий Атлант не здобув перемоги ні в метанні ясенового списа, ні в боротьбі, ні у стрільбі з лука, зате приніс із собою глиняну табличку, на якій були витиснуті шляхи оборотів небесних тіл.

Ночі в місяці Глоду, — коли почався час шлюбних ігор нової цариці вулику, — короткі. Полум'яна сонячна куля з'являлася на небі, а Зеленоокий ще не закінчив своєї щоденної розповіді про затоплену землю: столиця була обведена каналами, сполученими між собою мостами. У двох пристанях стояли кораблі. До царського палацу вела алея, обабіч неї розставлено статуї цариць і царів; храм-притулок Великої Богині мав блискучий дах, наче підсвічений місячним сяйвом. Стеля у храмі була викладена слоновою кісткою, стіни оздоблені барвистими каменями, що утворювали візерунки, схожі на малювання, а фігурки були з міді. Люди ходили у блакитних шатах.

— Ти все це бачив? — спитала Куріпка.

— Ні. Адже Атлантида затонула ще до того, як я прийшов на світ, — засоромлено відповів він. — Але я приніс календар атлантів.

Жриці у Місті-Вулику давно вже знали, що лунарний рік, який століття тому склали їхні попередниці, виходячи з фаз місяця та жіночих кровотеч, — не точно збігається з сонячним роком і добре було б винайти одиницю часу, у якій лунарний та сонячний роки зустрічалися б.

Тимчасом наближався день зимового сонцевороту — Священний Цар мусив бути принесений у жертву Великій Богині.

— Але чи цей Зеленоокий Атлант зуміє помирати так гарно, як шумерський царевич? — сумнівалися суки, готуючи напій із лаврового листа, плющу та перебродженого меду з додатком відвару смерекового гілля.

— Такого Священного Царя ми більше не побачимо, — бідкалися, думаючи про покійного царя.

Врешті надійшов день урочистості. Цариця-Бджола підвелася зі свого кам'яного трону і кивнула Священному Цареві в масці Бика, а коли він підійшов, подала йому гілку яблуні.

— Що це? Що це означає? — задзявкали Суки, слинячись і обертаючи червоно обведеними очима.

— Це означає, — відповіла Куріпка, — що я сповіщаю про настання від сьогодні — поряд із роком звичайним з тринадцяти лунарних місяців, — Великого Року, що має тривати двадцять п'ять лунацій.

— А жертва? Жертва Великій Богині?

— Після дев'ятнадцяти місячних років, коли Місячний Рік зустрінеться із Сонячним Роком, Священного Царя буде принесено в жертву Великій Богині, Всевадній, Безсмертній, Незмінній, що править і Місяцем, і Сонцем.

— Хочемо жертви, жертви, — вили Суки. — Земля перестане родити. Загинемо, загинемо...

— Заспокойтесь. У день зимового сонцевороту кожного місячного року буде принесений в жертву заступник Священного Царя — його близнюк.

І Цариця-Бджола наказала привести страченця — матеревбивцю. Суки розшарпали його на шматки, а рештки кинули сипам.

А під час наступного зимового сонцевороту Куріпка наказала, щоб замість страченця був принесений у жертву білий бик; з того часу Суки жили його кров'ю і так діялося щороку.

Найстарші Суки повмирали. Проте ті, що пам'ятали давні добрі часи, твердили, що, відколи поля та рослини почали скроплювати кров'ю бика, врожаї дуже зіпсувалися. Але — потішали себе — невдовзі закінчиться Великий Рік і Священного Царя буде принесено в жертву.

Коли проминуло вісімнадцять лунарних літ, Куріпка сказала Священному Цареві:

— Ти приніс календар атлантів, дав мені три доньки та сина і я б не хотіла, щоб ти був принесений у жертву. Але ти не можеш zostатися у Місті-Вулику. Мусиш звідси піти.

— Куди мені йти? — спитав Зеленоокий Атлант.

— Під час нашого весілля ти розповідав мені, що атланти вирушали у різні частини світу і там закладали нові поселення. Наше місто переповнене, а поля виснажені. Все рідше з'являються купецькі каравани, щоб обміняти свої товари на знаряддя із обсидіану та розмальовані горщики. Новий рій повинен покинути Вулик і ти поведеш його туди, звідки прибув.

— Я прибув із моря.

— Отож підеш над море, збудуєш корабель із дерева акації та чекатимеш попутного вітру. Пливійть на захід, аж доки хвилі принесуть вас до берега.

На те Зеленоокий Атлант:

— Тяжко мені буде розлучатися з тобою. Але, якщо вже мушу піти, то краще мені відійти так далеко, щоб ніколи не почути про нового молодого царя, який сяде на моє місце при тобі.

— Скажи, що я могла б зробити для тебе?

— Дай мені одну з наших доньок, щоб вона стала царицею нового рою.

— Доньки не дам, — відповіла Куріпка, — але дам тобі Перепілку. Ще можеш забрати нашого сина.

І тоді Атлант зрозумів, — Куріпка хотіла, щоб їхній єдиний син, Дятел, став Священним Царем при Перепілці, а заодно прагнула врятувати його життя, що було можливим лише десь далеко від Міста-Вулика. Захоплено подумав, якою великою і мудрою була Цариця-Бджола.

Багато місяців тривали приготування до вирою, збиралася до нього уся молодь Міста-Вулика. В похід рушали молоді, але вмілі жриці, а ще найвправніші ткалі, гончарки і скотарки, а також відважні мисливці, рибалки і дисципліновані вояки.

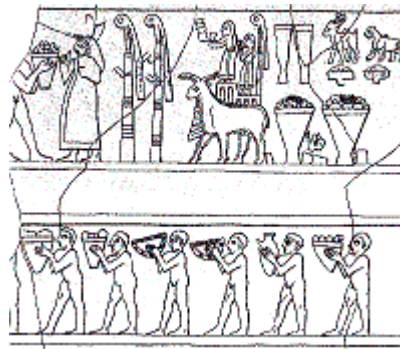
Перепілка забрала з собою лабрис і всю мудрість, яку здобула за дев'ятнадцять років життя у Вулику, Атлант — глиняну табличку з календарем атлантів, Дятел отримав у подарунок від матері ясеневий спис.

Врешті наступив день вирою. Коли молодь залишила місто, на Вулик упала раптова гнітюча тиша.

Сонні і мляві люди поверталися до своїх щоденних занять. Щовечора щільно зачиняли вікна і двері та гасили вогнища, бо так веліла Цариця. Куріпка дістала таємні вісті, що кочівники готуються напасти на місто.

А коли мешканці Вулика засинали, Цариця-Бджола виходила на дах притулку і довго вдивлялася у зоряне небо, на якому світив дворогий Місяць.

Потоп*

...З проміжком у кілька поколінь із Міста-Вулика виходив новий рій у пошуку урожайної землі та пасовищ, де б на зеленому узбіччі ріс ліс і спливав струмок, життєдайна вода, що була на початку, коли небо вгорі ще не мало назви, а земля внизу ще не виринула з океану.

Інколи караван гинув, розпорошений кочівниками, часом ставав жертвою посухи, а решту закінчували спека та шакали. Але траплялося, що мандрівники діставалися берега моря, будували корабель з дерева акації та відпливали до незнаної землі.

Через кілька століть після того, як Зеленоокий Атлант вивів рій з Перепілкою, велика виправа, ведена Інанною, наймолодшою донькою Цариці-Бджоли, добралася далі, ніж будь-яка до неї, хоча рушала до селища на відстані всього кількох тижнів дороги. За часів Саргона, царя Аккаду, те селище звалося Алалах. Либонь, завжди так називалося, від самого початку, відколи у тамтешніх кам'яних печерах поселилися люди. Хай там як, так воно називалося, коли до Міста-Вулика разом із купецьким караваном прибув Думузі, мандрівний співак, Строкатий Птах.

Він складав пісні про те, яка родюча земля на його батьківщині і як багато дичини у лісах. На родючій землі може поміститись сотня людей і ще сотня, і тисяча на додачу. Узбіччя пагорбів покривають кедрові ліси, живуть там лані та олені, ведмеді, пантери і слони. Ввечері слони прямують до водопою. Сунуть як великі сірі брили, відірвані від скель, що їх мешканці Алалаху розбивають, аби видобути з них кремінь. А що ж більше потрібне людям для щастя, крім кедрового лісу та ріки, кременю для кресання вогню і виробництва наконечників, та слонів, чиї бивні є найбільшим багатством світу і приваблюють купців з найдальших країв? Так співав Думузі, пісняр із коротким, наче шерсть, брунатним волоссям, великими, повними здивування очима і вустами, які завжди мали що сказати.

У похід рушав караван, що складався з кількох сотень людей, стад і в'ючних тварин.

Його вів Думузі.

Дорога з міста-Вулика до Алалаху тривала кілька тижнів. Коли прибули на місце, їхнім очам відкрився ряд глинобитних хаток, покритих очеретом, бо селище лежало в

* В оповіданні використані шумерські та давньовавілонські твори — поеми: про богиню Інанну (пізнішу Іштар, вважається, що ім'я Інанна дуже давнього, дошумерського походження можливо, походить з групи т.зв. «бананових мов», яким притаманне часте повторення однакових складів у слові — саме так, як у слові І-на(н)-на) та її коханця Думузі, про Гільгамеша — шумеро-аккадського героя і одного з правзірців Геракла, про великий потоп та Утнапішті — месопотамського Ноя. Правда, усі ці поеми були складені, тим паче записані далеко пізніше часів матріархату.

долині над рікою. Ріка не мала назви. Мешканці селища називали її Рікою, бо іншої не знали і ця єдина мала їм вистачити на тисячу літ.

Караван привабив мешканців глиняних хаток. Стояли щільним гуртом, кожен з києм, довбнею чи каменем у руці, готові відбити напад. Виглядали наче виліплені з глини, ще не зовсім обсохлі на повітрі та сонці, ще липкі від мулу, але вже навчені обережності та підозріливості щодо всього, що могло загрожувати їм силою чи вміннями, більшими за їхні.

Так стояли, непевні, яке рішення та спосіб дій обрати, коли на Ріці розпочався рух, що невдовзі перетворився на велику виставу, наче спеціально приготувану на привітання мандрівників.

Була пора, коли на Ріці громадилися фламінго.

Збиралися тисячами, здалеку схожі на купи рожевих квітів; їх довгі в'юнкі шиї хиталися і вигиналися, наче стебла ліан. Продемонструвавши найскладніші позиції, на що не жаліли часу та старання, почали перебирати тонкими високими ногами на маленьких стопах, ледь торкаючись поверхні води і допомагаючи собі бігти розкритими крильми. Острів квітів, що відкривав цей пташиний спектакль, непомітно перетворився на флотилію кораблів під пурпуровими вітрилами.

То було видовище, початок якого сягав правіку і в правіку постали форми недосяжної досконалості, як кожна досконалість — майже нестерпною.

І щовечора наступала хвилина, коли хтось із мешканців очеретяних хат, не в силах терпіти далі цю красу, що була наче викликом його власній недосконалості, випускав із праці камінь у напрямку рожевих птахів. Фламінго здіймали голови, щоразу наново незмірно здивовані, а потім усі разом злітали вгору, творячи гігантську червоно блискучу хмару.

Інанна сказала Думузі:

— Я хотіла б тут зостатися. Іди та скажи своїм, що ми хочемо осісти над рікою.

Але Думузі зовсім не квапився виконувати її доручення.

— Ти мусиш принести їм дарунки. Інакше не впустять вас до селища.

Отож Інанна вибрала пару дорідних бичків, а на додачу три вівці, і Думузі погнав їх перед собою. Коли підійшов так близько, що могли його пізнати, почався гармидер, але складно було зрозуміти, що він означає — радість чи гнів. Думузі витривало біг аж до першого ряду. Його оточили, вимахуючи руками і викрикуючи. Думузі відкрикувався та відганявся, наче від собачої зграї.

Інанна, сидючи на віслюку, придивлялася до мешканців Алалаху, а чим довше дивилася, тим більше її очі набирали твердості та блиску коштовного каміння.

Раптом Думузі вирвався з кола, яке його оточувало, і повернув до Інанни.

— Кажуть, щоб ми поділилися з ними стадами і всім майном.

— Ми не прийшли сюди грабувати, але не будемо ділитися тим, що наше і що буде нам потрібне, перш ніж збудуємо місто, де всього буде вдосталь для нас і для них. Йди, повтори їм мої слова.

Відповідь, принесена Думузі, була такою:

— Великі Лови не вдалися. Слон убив мисливців. Селище готує тризну на честь полеглих. Можете взяти в ній участь. Але на тризну потрібно багато, багато м'яса.

Інанна знала, що, коли плем'я, яке живе з мисливства та пастушиться, готує тризну, нема такої череди і такого стада, яких воно не зуміло б поглинути.

— Ні, — сказала, — не візьмемо участі в тризні, бо ми у дорозі і не можемо засісти до учти, поки не обведемо кола під наше майбутнє місто.

— То що зробите? Адже вам не дозволять осісти над Рікою.

— Підемо далі.

Коли Думузі повторив мешканцям Алалаху, що караван, вочевидь, набитий багатством, збирається рушати далі, якась міцна стариця підняла камінь і кинула його в бік прибульців; за першим каменем посипалися інші.

Інанна кивнула на воїнів із дротиками. Вишикувались перед караваном, за ними стали пращники.

Побачивши дисциплінованих воїнів, селище спокірно: вимагали вже не половини, а тільки чверті стад і майна каравану. За це обіцяли не заважати корчувати ліс та будувати місто, а навіть показати копальню кременю та стежку, якою слони ходять на водопій.

Але не можна було їм довіряти — надто примітивні були, щоб збагнути користь від дотримання умов, і надто первісні, щоб хотіти будувати місто. Невідомо, зрештою, чи знали, що таке місто, хоча Думузі запевняв, що знають.

Перемовини тривали кілька тижнів. Думузі бігав від каравану до селища, туди й назад, приносячи усе нові пропозиції, при чому виявляв невичерпну вигадливість.

Тимчасом мешканці Алалаху, хоч ліниві та примітивні, не спускали каравану з очей та досягу праці, вдень і вночі пильнуючи, що він хильцем не утік від них і не помандрував далі.

Інанна зрозуміла, що все одно, чи осяде тут, чи поведе рій далі, не обійдеться без кривавої розправи, і що одна зі сторін мусить бути розгромлена. Але зволікала з рішенням, сподіваючись, що знайдеться якийсь вихід.

Мешканці Алалаху самі їй допомогли: зажадали заручниць або одної — але значної — на доказ того, що караван нічого проти них не замишляє. Невідомо, чи самі до цього додумалися, чи їм підказав Думузі, ситуація якого з дня на день ставала все непевнішою, бо обидві сторони підозрювали його у сприянні іншій.

Інанна несподівано легко погодилась.

— Йди і скажи їм, що дістануть як заручницю саму Велику Богиню, вирізану із сірого каменя. Але мусять їй приготувати належний прийом. Оскільки ж лови, мабуть, знову не вдалися, я дам їм ще двох волів і два міхи зрілого меду.

Думузі глянув на Інанну з недовірою та надією.

— То зостанешся в Алалаху? І будуватимеш місто над Рікою? Я знав, що ти врешті послушаєш рад Думузі, що складає пісні на твою честь і дарує тобі насолоду, коли запрагнеш.

— Хай там як, мешканці Алалаху дістануть те, чого ждали. А тепер іди, іди, малий спритнику.

— Чого ти називаєш мене «малим спритником»? У Місті-Вулику я був для тебе Строкатим Птахом.

— Строкатого Птаха легко підстрелити з лука або ж приборкати йому крила. Тоді він плаче у канавах: Каппі! Каппі! Де мої крильця?

— Каппі! Каппі! — засміявся Думузі і з обличчям, ще не просохлим від сліз, полетів у напрямку селища.

Настала шалена ніч.

Усі мешканці Алалаху вийшли назустріч кам'яній фігурці Великої Богині. Потім почалися обрядові танці і учта, запровлена міцним медом.

Думузі всю ніч танцював на втопаній землі, в крузі перед фігурою з темно-сірого стеатиту — спільною відтепер покровителькою Алалаху і прибульців із Міста-Вулика. Час від часу тріпотів руками, наче хотів птахом здійснитися вгору. Але це йому не вдалося, то врешті, втомившись, упав на землю.

А коли селище, п'яне від танців, напою та мрій, вклалося спати, чи, радше, кожен упав там, де стояв, Інанна звеліла згортати табір, вантажити в'юки і повела похід далі, на південний схід, до великої ріки Пуррату.

[Лише темно-сіра жіноча фігурка, що лежала у найстаршому шарі Алалаху над рікою Оронтом, залишилася як знак культу Великої Богині, що тягся від Дильмуну³ над Червоним морем аж до туманної Скандинавії та Британії, що їх пізніше греки назвали Гіпербореєю].

Походів залишилося здолати найважчий, хоч і не найдовший відтинок дороги, бо вже й так на багато тижнів оддалився від Ріки. Зрештою, ніхто не знав, наскільки далека ця дорога.

Звістки, які діставалися Міста-Вулика, були суперечливими та непевними, світ з'являвся у них поділеним великою рікою, узгір'ям, порослим кедровим лісом, шляхом купецького каравану чи слоновою стежкою, протоптаною до водопою, копальнею кременю, подмухом вітру, що ніс смердючий сопух кочівників, кам'яним муром довкола міста та солоним запахом моря, яке виповнювало світ аж по небокрай, спряжений із куполом неба та Місяцем, Сонцем і Зорями на ньому...

Через кілька тижнів мандрівки вони зупинилися над Євфратом. Тут росли кедрові бори, а в них жило повно дичини: буйволи та леопарди, олені та сарни, ведмеді та рисі. Вполювали чимало дичини, підкріпилися, напасли стада та в'ючних тварин. А коли люди і худоба відпочили, караван рушив далі. Чим далі на південь, тим багатшим ставав ліс. Під кедрами ріс пахучий олеандр. Потім вийшли у степ, всіяний купами кипарисів та гаями. Зустріли там лева. То був перший лев, якого в житті побачили, але пізнали його одразу. Принаймні, пізнала його Інанна, бо останній Священний Цар, якого у Місті-Вулику принесли в жертву Великій Богині, мав перекинуту через плече левину шкуру; відтоді з покоління в покоління переходила оповідь про лева, що жив на півдні, серед високих трав, у тіні колючих акацій.

Той перший лев, зустрінутий в дорозі, не боявся людей. Напевно, ніколи їх не бачив. Супроводжував караван, а коли ставали обозом, підходив зі здивуванням в очах та морщив носа, нюшаючи незнайомий запах людського поту. Але однієї ночі почули страшенне скавуління, чатові ухопили палаючі головешки і побігли туди, звідки долиняло ревіння віслюків, яких розривали леви. Левів було два. Хтось із чатових жбурнув у хижаків головешку: один, злякавшись, утік, але другий не кидав здобичі. У цю мить надбіг молодий воїн зі списом і з усіх сил метнув його в тіло звіра. Поцілений лев заревів, скочив на воїна і повалив його лапою, але раптом сам захитався і, зі списом у тілі, поволікся в хащі. Зранку його знайшли мертвим. Мисливці здерли з лева шкуру, висушили і принесли тому, хто його вбив. Переможець дістав прізвисько Лев, ходив у великій шані та став улюбленцем Інанни.

Потім рушили далі, постійно йдучи на південь.

Зупинилися на місці, де ріка була дуже широкою, на берегах порослою верболозом. Тяглися тут кедрові та кипарисові ліси, росли самшит і дикі яблуні.

— Тут ми збудуємо місто, — сказала Інанна.

Багато пір року корчували ліс, аж доки очистили поле для будівництва.

Мешкали в хатах із очерету. Доки одні рубали кедри, інші пасли череди, інші полювали, а ще інші почали обробляти землю.

Врешті поле під будову міста було готовим.

— Що збудуємо насамперед? — спитали Інанну.

³ Дильмун — тепер Бахрейн.

— Притулок Великої Богині з кедрового дерева, а під фундаментом поховано скелет лева, на пам'ять про першого лева, зустрінутого в дорозі, та леопарда, першого леопарда, запольованого у кедровому лісі.

Притулок мав складатися з багатьох ярусів, накладених один поверх одного, кожен менший за попередній, з кімнатою Великої Богині на вершині.

— Чому ти наказуєш людям зводити притулок, високий наче гора? — спитав Лев. — Однаково не побачиш звідси Міста-Вулика.

— Справді, Міста-Вулика не побачу. Але побачу, що діється в околиці.

В околиці, за кілька днів дороги від очеретяних хат над Євфратом, лежало Еріду, найстаріше місто світу. Якось прибули купці з Еріду, а, побачивши притулок і мури довкола міста, спитали:

— Хто зумів це створити?

— Інанна, наша цариця.

— Заведіть нас до неї.

Ставши перед нею, спитали:

— Як зветься це місто?

— Урук. Бо таке ім'я носив Священний Цар, що століття тому прибув до Міста-Вулика.

— Ти назвала місто іменем принца з-над ріки Пуррату, будь благословенна у Дворіччі.

— З якими намірами ви прибули до нас?

— Ми прибули міняти товари.

— Що ви принесли з собою?

Отож купці з Еріду розпакували свої в'юки, а мали в них товари з далеких країв: кадило, що палиться на олтарях у притулку Небесної Голубки в Еріду та у святині Ізиди над Нілом, намиста з амазоніту, добутого в горах Індії, ляпіс-лазурит та мідь.

— Ах, то оце мідь, про неї Зеленоокий Атлант розповідав моїй пра-пра-предкині Куріпці у Місті-Вулику. Але ніхто не міг уявити собі, як виглядає мідь.

Потім показала купцям свої товари. Глечики, розмальовані гарними узорами, в'язки шкур диких тварин та кедрові скрині, повні глиняних конусів, кожен із них закінчувався кольоровою квіткою.

Купці зацікавилися гвіздками із випаленої глини.

— Нащо тобі стільки гвіздків із голівками у формі квіток?

— Для оздоблення стін.

І завела купців до кімнати у притулку; у стіни були вбиті глиняні конуси, створюючи вигадливі узори. Це виглядало як найгарніша дорогоцінна тканина⁴.

Купцям засвітилися очі.

— Ми могли б купити трохи тих кольорових гвіздків.

Придбали увесь вміст кедрових скринь ще й самі скрині на додачу, заплативши кадилом, міддю та слоновою кісткою.

А невдовзі повернулися із замовленням на кольорові гвіздки для оздобы стін святині, що будувалася далеко на півночі.

Жителі Уруку все ще мешкали у хатах із очерету.

⁴ Такий спосіб оздоблення стін був притаманний і далеко пізнішим часам. У книзі В.Замаровського «Спочатку був Шумер» (сама книга, хоча давно видана, залишається поза конкуренцією як завдяки точності викладу, так і популярності в читачів) сказано: «Колони й стіни (храму Інани) прикрашала, як правило, витончена мозаїка головок чорних, червоних і білих глиняних «гвіздків», яка виблискувала і після дощу, і в сяйві сонця».

Інанна наказала їм копати канали, щоб надмір води не заливав оброблених полів, а служив для зрошення під час посухи.

— Люди бунтуються, бо ти наказуєш їм мешкати в очеретяних хатах, стояти по коліна у воді та копати канали, — сказав Інанні Лев.

— Хто бунтується? — спитала вона.

— Усі. Хочуть збудувати собі доми всередині мурів та прикраситися мідними браслетами.

— Найкраще буде, коли я тебе теж відішлю копати канали. Молодим чоловікам недобре довго залишатися без діла.

Поступово довкола притулку росли стіни, що опоясували місто, а за стінами тяглися оброблені поля, поділені каналами.

— Кого ти заведеш до притулку? Адже ми не маємо статуї Великої Богині, з якою рушали в дорогу, — бідкалися старі жриці, що досі не переболіли розлуки з прадавньою фігуркою із сірого каменю.

— Не маємо. Але її очі дивитимуться на нас, хоч де вона буде.

З часом Інанна стала образом — як засновниця і покровителька міста.

Коли після трьох Великих Років, а кожен такий рік складався з двадцяти п'яти лунацій, наступила урочистість відкриття храму-притулку, ніхто не знав, чи цариця-жриця була тією ж Інанною, що вивела рій з Міста-Вулика, чи її наступницею.

Коли настав день свята і зібралося усе населення Уруку, охопило їх здивування при вигляді того, що самі створили: звели місто з храмом і домами з випаленої цегли, обвели його стінами, збудували майстерні, де працювали мідники, мулярі, різьбярі-сницарі, гончарки, ткалі та злотоковалі; розбили оброблені поля, городи та сади, в яких росли яблуні, фіги, оливки та гранати...

Урочистість почалася із жертви білого бика: його ввели до найнижчої комори притулку. Спершу тварину зв'язали шнурками, потім поклали на кам'яній лаві, де жрець-помічник убив бика сокирою. Потім жрець сполоснув рота, приклав до нього один кінець очеретини, а другий приткнув до вуха мертвого звіра і промовив жертвну формулу. Потім тварина була почетвертована і вкладена у казан, під яким горів вогонь з кедрового дерева. Бо жриці уже не жили сирим м'ясом, а пекли його і споживали з фініками, вівсяними коржами, медом і сметаною, запиваючи усе пивом і вином.

Коли білий бик уже був принесений в жертву, сформувалася процесія. На її чолі виступала цариця — а за нею жриці, жерці-помічники та вірні. Процесія зі співом обійшла тераси притулку. Після кожного обходу піднімалися на вищий поверх і врешті стали на вершині перед кімнатою Великої Богині.

Тут вірні зупинилися, щоб скласти подарунки. Їх приймала цариця-жриця.

Інанна стояла нерухомо у довгих простих шатах, наче вирізьблена зі слонової кості. На голові мала діадему, оздоблену півмісяцем; обабіч Інанни стояли дві молоді жриці з очеретинами — символом влади, що замінив лабрис.

Жриці склали їй до ніг кадило, посудини, повні ляпіс-лазуриту, туркусів та мідних браслетів. Потім прийшла черга жерців-помічників, ті крокували нагими, як борці, кожен з мисою або жбаном, повним плодів та городини. Їх було так багато, що не могли всі поміститися на найвищій терасі, отож стали нижче, а під ними, ще нижче, стали пастухи; вони привели худобу, овець, кіз із пасовищ, які належали Великій Богині. І справді, незабутній то був вид, коли всі тераси заповнилися жертводавцями, а на вершині, овіяна димом кадила, стояла Інанна, засновниця міста Урук.

Тоді виступив пісняр і заспівав пісню, складену на честь Великої Богині:

*Тобі моління мої, володарів володарко, богинь богине!
Ти царюєш повновладно, ти заступниця людська!
Ти могутня, ти державна, ім'я твоє — над усіма!
Ти пожинаєш все суще, мов колосся, тебе вінчано тіарою влади!
Ти бездоганна у судочинстві, ти — скрижалі неба і землі!
Тебе слухають храми й намети, палаці і кумирні
Адже тільки ти велика, адже тільки ти висока!⁵*

...Але де ж була статуя Великої Богині? Людей почали охоплювати неспокій та нетерпіння. Лише Інанна, нерухома, овіяна димом кадила, майже нелюдська у своєму спокої, здавалося, занурилася у забуття, що вже межувало із небуттям.

...Її, що стояла на вершині зіккурату, з процесією нагих жерців, що несуть дари, з рядами незліченних стад на все нижчих терасах, оглядав маленький хлопчик. Пройшли роки, — і все, що бачив та запам'ятав того дня, він вирізьбив на високій урні з чистого золота.

[Кількадесятьма віками пізніше в одному з найдавніших шарів міста Урук знайдено золоту урну з представленою на ній процесією⁶].

Тепер мав наступити найважливіший момент урочистості. Інанна дала рукою знак і жриці розчинили двері, що вели до найвищої кімнати.

Посередині порожньої комори, оздобленої мідним фризом, стояв кам'яний олтар — а на ньому маленька алебастрова плитка, закінчена парою великих всевидючих очей.

Після Інанни царицею Уруку стала Нінісінна, а після Нінісінни її наступниця. Одне покоління змінювало інше і вело далі розпочату справу.

А потім розлилися води Євфрату і розшалілася полуденна буря. Наче спливли усі води зі свого праджерела, з місячного колодязя.

Люди з долин тікали між стіни міста, думаючи, що там будуть у безпеці. Але, коли настав новий день, вода почала вдиратися крізь брами, потоки текли вулицями, заливаючи доми. Люди видряпувалися на дахи, витягували майно, а ще кіз, овець та птицю.

Весь день чути було дитячий плач, жіноче окрики, лемент старих, бекання худоби і кудкудакання птиці, час від часу перебиване диким криком.

Ті, що завчасно пошукали притулку в храмі, піднімалися на все вищі поверхи, затято воюючи за місце під ногами.

Євфрат, ревучи, мов дикий бик, змітав перед собою оселі, затоплював гаї, людей, стада і диких тварин.

Ніхто нікого не бачив, не можна було побачити неба, ні Сонця, ні Місяця, ні Зір. Земля стала схожою на море, як на початку створення світу, а люди ув'язли у мулі та перетворилися на глину.

Шість днів тривала повінь, аж доки не знищила святе місто Інанни, Урук, та багато інших, розміщених над Євфратом. А сьомого дня води почали спадати.

Каже легенда, що певний муж побожного серця, на ймення Утнапіштім, розібрав очеретяну хату і збудував із неї корабель.

А вчинив він це з наказу Її ясноокого, володаря прісних вод, якого послала Велика Богиня.

⁵ Тут приведено дещо змінені рядки із заклинання-молитви до Іштар «Тобі — моління мої...» («На ріках вавілонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілонії та Палестини. Київ, «Дніпро», 1991)

⁶ Можливо, авторка має на увазі не золоту, а алебастрову посудину, звану «алебастровою посудиною Інанни з Уруку». Зберігається в Іракському музеї Багдаду

Корабель мав півморга поверхні⁷, рівний був уширш та вздовж та випукло накритий. Утнапіштім ущільнив його кілками та обсмолив.

Усі в ньому помістилися. Утнапіштім, його дружина, їх первородна донька, решта дітей і родичів, а ще свійські звірі та звірі степові. Забрали також збіжжя, плоди і птаство.

А коли на землі настав Потоп, Ковчег плавав по воді разом з тими, хто в нього сховався.

Сьомого дня Утнапіштім випустив із димаря голуба, але голуб одразу ж повернувся, бо не мав де спочити. Ополудні Утнапіштім випустив ластівку. Але й вона повернулася, хоча ніжки мала замазані глиною. На ніч Утнапіштім випустив крука, і птах не повернувся. А коли наступив ранок, мешканці корабля побачили, що води спали.

Тоді Утнапіштім і його дружина, і їхня донька поставили сім кадильних, накришили туди очерету, мирту і кедру та запалили на честь Великої Богині, Божественної Матері.

Легенда каже, що вцілілі у Потопі помандрували до Дильмуну, де сонце сходить, до устя рік, до місця, звідки води світ обпливають і в безодню стікають...

Через роки на місці залитого Потопом міста постали нові стіни і нові будівлі.

Старий напис у списку царів Шумеру каже:

«Після того, як Потоп змив і царство було послане з небес⁸...».

Але після Потопу новим царством почали правити царі. І ніхто вже не пам'ятав, що раніше містами володіли цариці, хоча їхні імена не пішли в забуття, — були надані новим божествам, що прийшли на зміну Великій Богині.

Мудра Інанна, всезнаюча велика володарка, була шанована як богиня кохання, ще її називали Іштар, а деінде — Потнією.

Відколи влада перейшла до рук чоловіків, дуже попсувалися звичаї.

Гільгамеш, п'ятий після Потопу цар Уруку, запевняв, що має право на всіх дівчат або ж хлопців, з якими йому хотілося зажити любовної втіхи. І хвалився, що божественна Іштар прагла, щоб він став її коханцем. А він відмовив⁹.

Над Євфратом та в інших місцях надходили великі зміни.

⁷ Морг — застаріла одиниця виміру площі, приблизно рівна 0,57 гектара.

⁸ Після того, як Потоп змив (країну) і царство було послане з небес (знову), Кіш став місцем престолу» (Список царів Шумеру і Аккаду)

⁹ «Батькові Гільгамеш не лишить сина! (...)

Матері Гільгамеш діви не лишить» («Про того, хто бачив усе.»).

Епос про Гільгамеша, взято з книги «На ріках вавилонських». Задля справедливості зазначимо, що Гільгамеш загалом описаний з симпатією, його «буяння плоттю» характерне лише для зеленої юності героя.

Засновниці міст

... Земля в той час була ще необробленою та порожньою і довсюди було далеко.

Невідомо, хто і де збудував перше місто. Бо ж навіть місто-Вулик не було першим, ані Єрихон, ані Дильмун, де Утнапіштим відкрив Гільгамешові закрите слово і таємниці зілля. Можливо, перше місто збудували атланти, однак Атлантиду давно вже поглинули хвилі, якщо вона взагалі існувала.

Місто виникло для оборони племені, так само як дім — для оборони вогнища. Почалося зі зведення кам'яного валу з брамою, яку на ніч зачиняли від непрошених гостей. Містом володіла Засновниця — одночасно верховна жриця і цариця, а стіни міста стерегли жриці Місяця, звані амазонками.

У той час, коли в Єгипті правили фараони, цариця амазонок Миріна панувала над родючим островом Гесперою посеред багнистого озера Трітоніди.

Люди вже трохи обробили Землю. Світ перестав бути разючою грою стихій, від яких вони ховалися на лоно Матері-Землі. Забувся страшний час, коли льодовики захоплювали зелені пасовища і видавалося, що настав кінець людському роду. Лише свято Весни свідчило про те, що пам'ять про льодовиковий період закарбувалася у збірній свідомості людства.

Тепер люди мали дома для захисту від ночі та диких звірів, міські мури, що охороняли від кочівників, луки й щити, щоб оборонятися від сусідів, вогнище, яке розпорошувало морок та підтримувало тепло і життя, а також закони і звичаї, що стояли на сторожі доброго ладу.

Може, цей лад і сяка-така безпека разом із виготовленням усе досконалішої зброї призвели до того, що люди занудьгували у своїх містах, під опікою Великої Богині, та на втоптаних стежках, що вели до водопою і сусіднього селища. Запрагнули мандрувати новими, ще не протоптаними дорогами, переборювати невідомі перешкоди, здобувати дикі простори, якими мали б опікуватися нові божества.

Обороняючи Велику Богиню, честь якої опинилася під загрозою, та старий лад, що вже тріщав по швах, Миріна розпочала великий похід проти сусіднього острова Керни, розміщеного на захід від Нілу. Цей острів тисячу років тому колонізували атланти, тому його мешканці називали себе атлантидами.

Від атлантів вони успадкували знайомство з астрономією та глиняні таблички із зображенням рухів небесних тіл.

У погожі ночі Уран, цар Керни, підіймався на вежу і спостерігав за зоряним небом, потім довго і напружено придивлявся до знаків на таблицях, викарбуваних колись

мешканцями Затопленого Суходолу. І от настав великий день: Уран оголосив початок Сонячного Року, опертого на русі Сонця, залишивши Місяцеві владу над місяцями.

Після Урана на трон вступила його донька Базілея; вона побралася із найкоханішим зі своїх братів, Гіперіоном. Інші брати (бо Уран мав багато синів від наложниць) убили чоловіка та дітей Базілеї, а тоді оголосили свого батька, Урана, Богом Сонця, наказавши віддавати йому божеські почесті.

Коли в Керні ставили олтарі на честь нового бога, Базілея з розкуйовдженим волоссям блукала по країні, трусячи дерев'яними іграшками своїх убитих дітей і брязкотом повідомляючи про своє наближення. Одного дня голосіння божевільної цариці стихло, замовкли брязкальця і Базілея безслідно зникла.

Титани, як назвали себе зведені брати Гіперіона, проголосили, що під час бурі Уран забрав свою доньку на небо, і встановили містерії на її честь.

Довго тривали воєнні приготування амазонок проти єретичного острова, врешті Міріна зібрала тридцять тисяч лівійської піхоти, озброєної бронзовими мечами і щитами, покритими зміїною шкірою, а ще три тисячі кінних амазонок, кожна зі списом, луком та сагайдаком. Коники амазонок були малими й дрібними, тому краще пасували легким дівчатам, аніж мужам. Амазонки навчилися вражати противника стрілами з коня, як ідучи в наступ, так і відступаючи у втечі.

Протягом тисячоліть жриці Місяця обороняли вогнища і будували стіни міст, а тепер самі вирушили руйнувати мури, посеред яких запанували нові звичаї та виростили нові боги. Оскільки звідусіль їм загрожували великі переміни, вони зреклися свого покликання, тож із часом їх почали вважати племенами войовниць.

Можливо, атлантиди не чекали нападу, можливо, страх перед помстою Великої Богині скував їхні члени, можливо, лють амазонок була такою великою, що ударемнювала всякий опір, — але коли амазонки, викрикуючи: — Улу-лу! — на честь Великої Богині, натисли на атлантидів, воїни Урана кинулися навтьоки. Переслідуючи їх, амазонки через міську браму ввірвалися до столиці.

Міріна наказала убити всіх чоловіків, а жінок та дітей перетворила на невідьників Великої Богині; мури міста, де віддавали честь богу Сонця, були зруйновані, а олтарі зрівняні з землею.

Після цих подій серця атлантидів наповнились страхом і мешканці інших міст піддалися владі амазонок. Адже переконалися, що Велика Богиня вимагає беззастережної відданості, що вшановування інших, відмінних від неї богів, є блюзнірством. Отож Міріна заслужено покарала смертю воїнів, які збунтувалися проти тієї, що дала їм життя. Велика Богиня не знала милосердя. Була немов Мати-Земля, що родить і вбиває, дає їжу та зсилає посуху, будить до життя і гасить подих, є Місяцем і Сонцем, припливом і відпливом, Німфою і Старицею, Ніччю і Смертю. Тією, від якої неможливо утекти, — за весь той час, коли люди жили на Землі.

Там, де був колись зруйнований град, Міріна збудувала нове місто. В ньому поселилися вцілілі вигнанці та втікачі з різних країн.

Однак атлантиди недовго втішались миром. На них вже давно нападали осілі на краю острова дикі племена горгонів, якими правила цариця Медуза і її жриці-горгони.

Отож, на прохання атлантидів, Міріна оголосила війну жорстокому племені.

Горгони виступили у бій, озброєні палицями та сокирами. На чолі війська крокували жриці у страхітливих масках, зі зміїним волоссям, отож люди кам'яніли від їх вигляду. Окрім того, царицю Медузу охороняв талісман, чудотворний диск із викарбуваними на ньому знаками — у них були закляті безсмертні вчинки й імена героїв. Діва — на честь Великої Богині у першій подобі, Лев — зображення Гільгамеша, Водолій — спомин про

потоп, Терези — нагадування про суд Озиріса, Близнята — весняне рівнодення, Стрілець — осіннє рівнодення, Риба — символ води, з якої все постало і все відроджується.

Боротьба проти горгон була нелегкою, але амазонки мали кращу зброю і стріли їх сіяли спустошення у армії Медузи. У великій битві між жрицями Місяця та горгонами амазонки здобули перемогу, взявши в полон три тисячі горгон. Недобитки разом з їхньою царицею відступили з поля бою і зникли в евкаліптовому гаю. Миріна наказала підпалити ліс, де, як вона вважала, вони сховалися, — аби спалити ворогів живцем. Горгони твердили, що тільки вони знають таємницю Богині і спроможні її зберегти. Натомість амазонки зрадили цю таємницю, відкривши людям, що вони вагітніють, тілесно спілкуючись з чоловіками, а не зі зміями.

На честь перемоги над горгонами амазонки влаштували великий бенкет. Вночі, коли втомлена сторожа поснула, горгони, яким хтось перерізав пута, вислизнули з табору і втекли до лісу. Ще до ранку повернулися, ведучи підмогу, і вбивча війна розгорілася наново. Горгони були вибиті до ноги.

Амазонок, полеглих у бою, поховали у трьох великих збірних могилах.

Через кілька століть після цих подій карфагеняни заснували на острові Керні свою торгівельну станцію, одну з багатьох на дорозі до Канарських островів. Могили амазонок давно вже заросли травою, і пастухи, що пасли тут овець і кіз, розповідали, що в курганах були поховані всі амазонки разом зі своєю царицею. Але Ганно знав, що амазонки були жрицями Місяця і вшанував їх жертвою, щоб прихилити до себе богиню Таніт.

Насправді ж Миріна вийшла неушкодженою зі сутичок із горгонами. Однак вирушила на пошук нових місць для поселення, бо острів Гесперу затопили води озера. Там, де колись зеленіли пасовища, тепер зіяли грузькі болота.

На звістку про те, що Миріна готує виправу, до неї звідусіль почали стікатися добровольці: орачі з Лівії¹⁰, яким вода залила оброблені ними поля, втікачі з Верхнього Єгипту, силоміць включеного до держави фараона, словом. — усі, пригноблені поразками та невдачами, горнулися до Миріни, сподіваючись, що вона поведе їх до кращої долі, де їх не досягнуть переміни часу.

Миріна уклала спілку з фараоном (він оголошував себе сином Ізиди) і без перешкод з його боку повела свою армію через Єгипет до Аравії, після чого вторглася до Сирії.

То були часи великого сум'яття, що настали після падіння імперії Саргона, і жодне місто не знало, хто в ньому володарює. У якомусь порту амазонки захопили кораблі та попливли до Малої Азії, натомість лівійці висадилися аж на Криті.

У місці, до якого причалив корабель, жриці Місяця збудували перше в Малій Азії місто. Миріна назвала його — на честь полеглої в битві проти горгон подруги — Приєною. Хоча пізніше запевняли, що першим містом був Ефес, бо там амазонки встановили прадавню статую Великої Богині, привезену з Лівії, і оздобили її намистом із фініків.

Просуваючись вздовж узбережжя Середземного моря, Миріна заснувала також міста Кіма та Пітана, нарекаючи їх іменами своїх войовниць. Коли більшість амазонок вже поселилася у новозбудованих городах, Миріна попливла ще на Егейське море. На острові Лесбос окреслила священне коло міста; назвала його Митіленою на честь своєї сестри і товаришки усіх походів.

Потім уподобала собі маленький острівець Лемнос, де вирішила осісти. Збудоване там місто з часом назвали Миріною¹¹.

¹⁰ Лівією в античні часи називали всю відому тоді Африку.

¹¹ Всі згадані у тексті міста існували насправді, і, згідно із давньогрецькими міфами, були засновані амазонками.

Однак велике море, всіяне ще незаселеними островами, спокушало її розпочинати все нові експедиції. Можливо, вважала, що повинна на кожному острові збудувати олтар чи принаймні залишити знак, щоб оборонити від порожнечі людей, які там замешкають.

Під час останньої виправи Миріна опинилася поблизу Фракії. Вночі зірвалася буря, здавалося, що корабель із добрих соснових колод затоне, але Велика Богиня врятувала свою верховну жрицю і довела її до узбережжя. Безлюдний острів Миріна назвала Самофракією і встановила там містерії на честь Матері Богів та Людей, згідно з побаченим нею видінням.

«... Не можна легковажно і по-блюзнірському втаємничувати у містерії нікого, кого не вибере сама Богиня, — проголошувала Миріна. — Вона тримає в руках своїх ключі Підземелля і Брам Спасіння. Той, хто віддається їй на службу, немов переживає добровільну смерть і отримує життя з її рук, як ласку. Своїх вибранців до нового життя вона воскрешає і на нові дороги скеровує».

Імперія, збудована Миріною на узбережжі Малої Азії та островах Егейського моря, була останнім витвором амазонок. Золотий вік їхнього владарювання добігав кінця.

Їхня агонія тривала ще тисячу років.

Через віки, коли від амазонок не залилося навіть сліду, сперечалися, які міста у Малій Азії заснували лівійські амазонки, а які — амазонки із Препонтиди. Але, хоча час не одне стер з пам'яті, в Трої поклонялися Легконогій Миріні, а імена інших стали іменами богинь-покровительок міст.

* * *

Через дві тисячі років після того, як Миріна установила містерії на Самофракії на честь Богині у потрібній подобі, жриці з білими як місячний диск обличчями ще відправляли свої обряди при танцях корибантів та музиці флейт. Так ревно дотримувались приписів Засновниці, що ніхто з тих, які були ініційовані, не зрадив довірених йому таємниць.

Тацит написав, що сам Германік Цезар «намагався познайомитися з містеріями Самофракії, але його відігнали зустрічні північні вітри». Отож поплив до Трої.

Видно, Велика Богиня не бажала, щоб спрофанував її святиню.

Однак об'явилась поетові. Побачив він Богиню у повному сяйві її надземної постаті і передав нам її слова, вірно записані на папірусі тонкою очеретинкою, щоб вістка від неї залишилась, коли переміняться часи і настане Вік Заліза.

«...— я мати природи, повелителька всіх стихій, первісне породження віків, найвища серед божеств, володарка тіней померлих людей, перша з-поміж небожителів, втілення богів і богинь в одній постаті: помахом руки я керую променистим небосхилом, цілющими подувами моря, похмурою тишею підземного царства. Весь світ мене поважає як єдине божество під різними посталями, під різними назвами, у вигляді різних обрядів. Там фрігійці, первістки людства, називають мене Пессінунтською матір'ю богів, тут одвічні жителі Аттики — Мінервою Кекропічною, далекі кіпріоти, омиті морем, — Пафоською Венерою, критські лучники — Діаною Діктинською, тримовні сіцилійці — Стігійською Прозерпіною, елевсінці — Церерою, стародавньою богинею, одні — Юноною, інші — Беллоною, ці — Гекатою, ті — Рамнузією, а ефіопи, яких осявають перші промені вранішнього сонця, арійці і уславлені давньою вченістю єгиптяни вшановують мене належними обрядами і під справжнім іменем царської Ізиди¹²».

¹² Луцій Апулей, «Метаморфози або золотий осел», пер. Йосип Кобів та Юрій Цимбалюк

Мітреум

...Ким були ті люди, що з'явилися над рікою Оронтом із возами та родинами і заснували тут свої поселення? Прибули з півночі, з боку гір, пізніше названих Кавказом. Посуха випалила степи, де вони кочували зі своїми стадами, і змусила їх до мандрівки. Коли стали над Рікою, сонце сідало. Кедровий ліс синів на тлі пурпурового неба, а на воді відбивалися танці фламінго. Але прибульці не дивилися на птахів, лише, мружачи почервонілі од пилу очі, жадібним поглядом пожирали родючу рівнину; на ній темніли вологі пасовища, сходило блідо-зелене збіжжя та рожевіли кущі мигдалю. Потім перевели погляд на криті очеретом хатки і стояли так, вдивляючись, доки не споночіло.

Перед ними лежало невелике торгове селище, швидше навіть пристанок між великими містами: Каркемішем та Хараном на півночі, Уруком та Еріду на півдні. Мешканці торгували кедровим деревом, барвистими тканинами; ткали позначали їх глиняними печатками з витиснутими на них зображеннями комах, рослини чи птаха.

Мешканці Алалаху — так звався той пристанок — не помітили кочівників, що притаїлися в очеретах, — і спокійно полягали спати. Коли б сторожа селища була пильнішою, то вражено помітила б, що, коли вітер гойдає очеретами, серед них стирчать нерухомі кінці списів, але ще більше вразилися б, довідавшись, що за першою хвилиною кочівників йде ще одна і ще одна, наче всі мешканці Кавказу покинули землю своїх предків і рушили шукати нових осель.

Вночі кочівники ринули на сплячих, одних повбивали, інших пов'язали, щоб продати в неволю, — і заволоділи селищем над Рікою.

Потім взялися будувати глинобитні хатки, а жінки — випалювати горщики.

То були горщики, зовсім не схожі на тубільні. Жінки з-за Кавказьких гір ліпили горщики вручну і покривали фарбою у двох кольорах — чорною та червоною, — малюючи на них оздобу, одні звичайні, інші застережені для літургійних обрядів. З часом пішло в забуття, які знаки були святковими, а які буденними, і, коли в Алалаху правили амореї, а пізніше мітаннійці, до могил гетитських¹³ царів усе ще клали — окрім золота і срібла, — вотивні жертви у червоно-чорних горщиках, що їх від прадавніх часів випалювали предки гетитів, які прийшли із Кавказу та осіли над рікою Оронтом, вважаючи, що залишаться там назавжди.

¹³ Гетити — в науковій літературі їх прийнято називати хеттами.

Але не залишилися.

Кількома століттями пізніше на них вдарило войовниче плем'я амореїв, Розбійників Пустелі; окрім грабунку, вони займалися обробкою бронзи. Відколи осіли над Рікою, неохоче зізнавалися у розбійничому минулому, — казали лишень, що належать до племені, спорідненого з арамейськими пастухами, які все ще кочували та мандрували в пошуках Землі Обітованої.

Під натиском переможних амореїв кавказькі поселенці розпорошилися хто куди: частина помандрувала на південь, частина заховалася у навколишніх селах, а найвойовничіші рушили на північ, у бік гір Амману. Шлях їхній був дуже довгим, а мандрівка тривалою. По дорозі билися і вступали в союзи, потім зустріли побратимів, сполучили з ними свої сили і разом продиралися на північ, в тому напрямку, де кілька тисячоліть тому здійснювало Місто-Вулик. Там змішалися з прадавніми мешканцями Хатті і заснували Велике Царство.

В Алалаху розпочалася нова ера. Амореї збудували тут місто.

То було справжнє місто: з цегляними будинками, обнесене мурами. Простояло дві тисячі років, а це довге життя для міста, навіть якщо воно розміщене на родючій рівнині, над судноплавною рікою, з пристанню біля устя.

Насамперед амореї звели святиню для Великої Богині. Щоправда, це була вже не та Велика Богиня, якій поклонялися перед Потопом, а Покровителька міста Алалаху. Впродовж двох тисячоліть на фундаментах першого притулку постало п'ятнадцять чергових святинь, але жоден із владарів Алалаху не відступився від місця, де було обведене священне коло і де на олтарі, збудованому з каменю, який привезли із далеких гір, вперше було запалене кадило.

Невдовзі у межах міста почали виростати кузні, а в них обробляли мідь, привезену купцями із Дильмуну. Адже колишні розбійники чудово знали торгові шляхи та вміло приваблювали до свого міста купецькі каравани. Доки чоловіки займалися обробкою бронзи, жінки взялися за ліплення горщиків та оздоблення їх майстерно намальованими фігурками звірів. То був знаменитий ямхадський посуд, тоненький, наче яєчна шкарлупа, жаданий не лише на месопотамських, але й на індійських ринках. Та найбільшим джерелом багатств міста були не бронзові вироби чи мальовані горщики, а кедрове дерево, яке продавали до Єгипту.

Добре велося в Алалаху колишнім Розбійникам Пустині, тому їхній достаток почав викликати заздрісні погляди сусідніх міст, спокушаючи їх до спроб завоювання. Особливо ж намагалися прилучити до свого царства місто над Оронтом царі Ямхаду зі столицею в Алеппо.

Досі Алалах не мав царя. Місто належало Богині, а правила в ньому верховна жриця.

Але небезпека прийшла із зовсім іншого боку, не зі сходу, з Алеппо, а з півдня, від царя Аккаду.

Новини, як зазвичай, привезли купці, і це були тривожні новини.

Якийсь Саргон, колишній підचाший з міста Кіш, заволодів містом та почав формувати армію. Приймав кожного, хто зголошувався, бо й сам, як охоче розповідав, походив з низького стану: мати його була корчмаркою в Ашшурані, а батько — переїзним достойником, що підкріплявся в неї у корчмі. Довідавшись, що корчмарка сподівається від нього дитини, наполіг, щоб вона її позбулася. Корчмарка, боячись за життя своє і дитини, вдалася до певної рибалихи, там народила сина, вклала його до кошика разом із клинописною табличкою (ведучи рахунки, була письменною) і пустила на Ріку. Кошик з дитиною виловив Аккі, наглядач за каналами. Виховав хлопця як сина і навчив

садівничого мистецтва. Пізніше хлопець опинився при дворі намісника Кішу. Начебто не випадково.

А тепер Саргон рушив зі своєю армією завойовувати світ¹⁴. Столиці старого Шумеру одна за одною падали під ударами його колісниць. Цар¹⁵ Уруку, святого міста Інанни, був поміщений в клітку, інші полонені, з кільцями в носі, йшли на шнурі за пурпуровою колісницею переможця. На південному сході Саргон дійшов до Суз, на північному заході — до Середземного моря.

Людям, що чули ці новини, умлівали серця, згиналися коліна і корч пробігав по стегнах. І все-таки мешканці Алалаху думали про оборону. Всі — крім верховної жриці.

— Широко розчинити брами міста. Усі двері домів, усі майстерні та магазини мають стояти нарозтвір, — наказала вона.

— Чи не краще угнітати глину, брати форми для вироблення цегли, лагодити укріплення, черпати воду, щоб можна було витримати облогу, і обставити мури лучниками та пращниками? — питав командир гарнізону.

— Ні, — заперечила жриця. — Там, де нема жодної надії на успішну оборону, краще не опиратися, а здатися на ласку переможця.

— Думаєш, що тобі вдасться утримати Саргонове військо від грабування та різанини?

— Коли два змії змагаються між собою і переможений пласко ляже на землю, переможець не завдає йому смертельного укусу, а відповзає від жертви.

— Ми не змії.

— Але навіть людина інколи здатна утриматися від жорстокості.

Через кілька днів після цієї розмови, крізь широко розчинену браму в міських мурах в'їжджали двоколісні ридвани, запряжені ослами. Вояки Саргона, високі, чорняві, зі семітськими орлиними носами і заплетеними у кіски бородами, стояли випростані, кожен

¹⁴ Цікаво, що біографія Саргона, відома нам з численних записів пізніших епох, виглядає ще химернішою і ще більш зв'язаною з релігійними культами. Його матір'ю мала бути жриця-енітум, себто жриця священного шлюбу (багато правителів Шумеру та Аккаду пишалися походженням від подібного зв'язку, називаючи себе синами бога). Однак Саргонова матір народила його «в обхід» ритуалу, від звичайного чоловіка, тому й була змушена позбутися дитини.

Досі ця історія виглядає варіантом інтернаціонального казкового сюжету (відомого нам, наприклад, з міфу про засновників Риму — Рема та Ромула), але от що ми знаємо достеменно і що вже виглядає своєрідніше. Завоювавши Месопотамію та прилеглі царства (імперія простягалася від Дильмуну-Бахрейну до Середземного моря), Саргон зробив своїх доньок верховними жрицями у храмах найшанованіших богів, вочевидь, як дбаючи про долю дівчат, так і намагаючись здобути для своєї династії прихильність населення. Найвизначнішою постаттю зі всіх цих доньок була, мабуть, верховна жриця головного храму міста Ура. звали її Енхедуанна і була вона, схоже, першою відомою нам з імені поетесою, — складала релігійні гімни на честь як свого батька, так і божеств. Прожила довге і плідне життя, переживши навіть далеких наступників Саргона.

Щонайменше від часів Саргона стало традицією, що новий правитель тої чи іншої династії, воцаряючись, одразу ж призначав одну зі своїх доньок верховною жрицею місцевого храму. Варто, однак, звернути увагу, що ці царственні жриці надзвичайно високого суспільного статусу служили чоловічим божествам. Причиною цього були особливості месопотамської релігії, згідно з якою релігійне служіння розглядалося як різновид священного шлюбу. Тому верховними жрицями богів були жінки. Що ж стосується жінок-богинь, то вони доволі рано дістали «небесних мужів» і самостійного культу не мали. За єдиним винятком — надзвичайно популярної Інанни (цар Саргон вважав її своєю особистою покровителькою). Її служителем був чоловік, переважно цар.

¹⁵ При перекладі неоднаразово поставало питання, чи доречно постійно використовувати термін «цар» стосовно правителів давнини. Про всяк випадок: оригінальним титулом правителів шумерських міст-держав було ені, пізніше лугаль, І.Дьяконов пропонував перекладати їх як «князь». Взагалі за обсягом своїх повноважень «царі» давнини були найближчими до східноєвропейських «князів». Але «царі» залишилися з огляду на традицію: боюся, що «князь Едіп» звучало б надто незвично (хоча в давньогрецькому оригіналі він взагалі названий «тираном Едіпом»).

із нап'ятою тятивою, готовою випустити стрілу, з поглядом, грізно уп'ятим у натовп мешканців міста, що вийшли на вулиці і нерухомо стояли з тремтячими усмішками на зблідлих губах. Багато жінок тримало дітей на руках, а одна дівчинка вітальним жестом кинула оливкову гілку під ноги вождя. Його можна було упізнати по золотому мечу в золотих, оздоблених філігранню піхвах, та шоломі з електру¹⁶, блискучому наче сонце. Товсті хтиві губи вождя розтулилися від задоволення, показуючи вищирені білі зуби, і, хоча він не видав наказу, щоб вояки розпружили тятиви, жодна стріла не полетіла в напрямку наляканої юрби і жоден бронзовий меч не був видобутий із піхов.

У блискучому шоломі, на якому були вирізьблені пасма волосся, вождь зупинився перед святиною і зійшов із колісниць.

У дверях притулку стояла верховна жриця.

— Це ти наказала розчинити міські брами?

— Я.

— Ти мудра.

— Мудрість — обов'язок служительки Великої Богині.

Нехай буде благословенна Іштар.

Губи її солодкі, подих її — життя.

Вигляд її радість очам дає,

Голова її серпанком закрита,

Тіло її — сама краса.

— повільно промовляв полководець, а, хоча декламував гімн до Іштар, його очі споглядали на верховну жрицю. І все місто знало, кому завдячує своїм порятунком.

Новопризначений намісник, прийнявши владу, одразу ж приступив до побудови палацу. Адже не годилося, щоб він мешкав у притулку Великої Богині разом із верховною жрицею.

Палац намісника був із цегли, з колонами та склепінням, подібно до палаців в Урі, Кіші та Ларсі.

Панування Аккаду над Дворіччям не тривало вічно.

Невдовзі після смерті Саргона його імперія розпалася і у всіх завойованих ним містах настало велике сум'яття. «Хто був царем, хто не був царем?» — написав на глиняній табличці шумерський літописець тих подій. Алалах повернув собі незалежність, але правила не жриця, а цар-воїн. Панування Саргона залишило ще деякі тривкі сліди: чоловіки почали носити бороди, що чудово маскували обличчя — не можна було помітити на них ні брехні, ні страху, ні безпорадності. Скоро бороди почали вважатися ознакою мужності та мудрості, так що з часом їх ототожнили з цими рисами. Дійшло до того, що голе обличчя демонстрували лише жінки, діти та слуги святині, ці останні як пам'ять про часи, коли служити Великій Богині могли тільки жриці.

Вже тривалий час єгипетські кораблі патрулювали узбережжя Середземного моря, допливаючи до Угаріту. В містах, які мали особливо тісні торгові стосунки з Єгиптом або ж були від нього залежними, поширився культ скарабея та єгипетська мода, привезена посланцями фараона. Вони прибували під претекстом заснування торговельних поселень і вводили до сирійських міст військові гарнізони. В Алалаху теж стояв єгипетський гарнізон, що надійно стримував завойовницькі заміри Ямхаду.

¹⁶ Електр — гірська порода, що містить золото і срібло. Також сплав золота і срібла.

Але, коли цариця Єгипту злучила свою божественну кров із кров'ю воєначальника з Дельти, в Єгипті спалахнула громадянська війна, а єгипетські гарнізони, що стояли в Азії, поспіхом залишали свої твердині, щоб виступити на боці Червоної чи Білої Корони.

Алалах знову залишився без жодного захисту, зданий лише на власні сили, і притягував кожного, хто прибував із пустині.

Трапилося так, що мандрівні арамейці, які кочували з чередами, а також влаштовували напади, захоплюючи стада баранів та пастухів, з'явилися в Алалаху, пропонуючи цареві свою службу. Прибували з Верхнього Євфрату, з Марі, де заснували торговий табір під містом. Можливо, під час переговорів з арамейцями цареві Алалаху спало на думку, що добре було б укласти союз із могутнім владарем Марі. Послужливі арамейці сповістили, що в нього багато дочок, а найстарша є жрицею у святині Великої Богині.

Пізніше ті самі арамейські купці принесли до Марі звістки про багатства Алалаху: у святині Владарки Міста зберігалися безцінні скарби, — золоті та срібні миси, золота вага, алебастрові посудини, аморейські тканини; на складах лежали стоси бронзової зброї, а в садах довкола старого царського палацу квітли ерихонські троянди, пахучі олеандри і росли кипариси, на яких вили гнізда лелеки.

Добре-бо, щоб перш ніж царі обмінюються офіційними посольствами, з'явилися вісті, принесені свідками зацними, віри гідними.

Отож, коли цар Алалаху вислав послів до Марі з проханням дати йому найстаршу царівну за жону, то вже міг бути певним згоди.

Усе місто вийшло назустріч царівні Марі, що мала пошлюбити старого владаря Алалаху, останнього з династії.

Здалеку чути було звуки бубонців, цитр і цимбалів, що повідомляли про наближення процесії. За музикантами і музикантками йшли невільники, які несли бронзові світильники, золоті та срібні жбани, мідні кадильніці. Врешті з'явилася лектика, а за нею вози із посагом царівни, в тому числі з трьома єгипетськими ложами, інкрустованими слоновою кісткою та золотом.

Старий цар вийшов назустріч нареченій. Був то муж високий і гінкий, з кучерявим волоссям та густою бородою, щедро скропленою пахучою олійкою.

Коли процесія зупинилася перед палацом, цар жваво збіг зі східців тераси і допоміг нареченій висісти.

Царівна Марі була маленькою — марійці загалом були низькорослими, — вся сповита серпанками та овіяна запахом мирри, алое і касії. На мить рухливі пальці царя підвели голову нареченої і притягли її до себе, в гущавину пахучої та м'якої, наче індійський муслін, борода, а губи його в той час промовляли вітальну формулу.

— Я прагну вигляду твого. Забудь батьківський дім та свій народ. Замість батьків своїх матимеш синів од мене. Зробиш їх князями Землі, — а тоді подав їй руку та ввів до старовинного палацу.

Однак минали літа, а обітниця, дана на східцях тераси, не здійснилася. Царська пара не мала потомства. Цар усе частіше брав до ложа танцівниць і музиканток, а маленька царівна Марі з усе більшим запалом сповняла обов'язки верховної жриці Владарки Міста Алалаху.

Мляво і спокійно пливло життя і здавалося, що ніякі зміни місту не загрожують, аж тут однієї ночі під міськими мурами з'явився самотній вершник і застукав у браму. То був Зімрілім, царевич Марі. Вже те, що приїхав сам, вночі, без попередження і верхи, наче варвар із Гір, було неабияким потрясінням. Але якби уся пригода цим закінчилась! На жаль, це було лише передвістям жахливих новин, які він приніс.

Цар Ассирії напав на Марі, пройшов по головах оборонців мурів. Штурмові відділи вдерлися у палац, розчинили двері та вікна. Всюди лежали поранені і стоси мертвих. Нога спотикалася об трупи.

Зімірілім зумів вислизнути бічним входом і сісти на коня (конюх-гурит, всупереч батьківському наказу, навчив його їздити верхи) і мчав удень та вночі, доки не дістався до сестри. Не знав, що трапилось із батьком та рідними.

Невдовзі втікачі принесли даліші відомості, а потім новини попливли одні за одними, всі такі, що кров стигла в жилах.

...Цар Марі був убитий на східцях палацу.

... Царських дочок зі зв'язаними руками ассирійські вояки через дворище волокли до помешкання Шамші Адада. Синів узяли як заручників. Арамейські купці гадали, що принаймні їхньому життю нічого не загрожує. Але помилялися.

[Збереглася табличка, яку Шамші Адад вислав наступнику престолу з інструкцією стосовно синів царя Марі:

«...Оскільки до перемир'я не дійде, стратиш їх тієї ж ночі. При цьому жодних поховальних церемоній. Забрати у них оздобу та шати, гроші та золото. Жон відішли мені. Музиканток залиш собі... Цю табличку висилаю до тебе у місяці Тірум п'ятнадцятого дня ввечері»].

Незабаром ассирійська армія рушила на північ. Каркеміш і Харан, Алеппо і Алалах мусили заплатити Шамші Ададу величезну контрибуцію. Ассирійські вояки стали залогою у портах Середземного моря, де вперше залунали срібні ассирійські труби та замайоріли плюмажі зі страусинового пір'я, прикріплені до шоломів ассирійських офіцерів.

Зімірілім, нікого не попередивши, однієї ночі покинув палац сестри і від'їхав невідомо куди. Пізніше почали доходити неясні звістки, наче він сховався серед бедуїнів і приручав пустельних левів.

Падіння Марі позбавило Алалах єдиного союзника.

Аббан, цар Алеппо, сконцентрував війська на кордоні свого царства і зажадав, щоб Алалах розчинив брами.

Місто, розорене ассирійською контрибуцією, без зброї, яку конфіскував, відходячи, єгипетський гарнізон, відрізане від портів, захищали тільки старі крихкі мури, що пам'ятали часи Саргона і готові були розсипатися від самого звуку труб і тупоту гуритської кінноти.

— Мусимо тікати звідси, — сказав цар дружині.

— Я залишуся, — відповіла маленька царівна Марі.

— Як се? Не хочеш мене супроводжувати?

— Не хочу.

Цар на мить завмер від здивування.

— Я повинен від'їхати сам?

— Можеш забрати своїх наложниць.

— Ти добре знаєш, що мені йшлося лише про потомка, не про розваги у ставку. (Любив випускати невільниць до палацового ставу і ловив їх сіттю).

— Я мусила дати тобі потомка, хоча б від єгиптянина. Але була тобі вірною, хоча ти годився мені в діди.

— Мої стегна були молодими.

— Але твоя зіпсована кров не могла запліднити жодної жінки.

— То що ж мені робити?

— Мій батько не покинув Марі.

— І загинув. Мій обов'язок — шукати допомоги.

— То йди і шукай. Не гай часу на розмови. Через годину-дві, у всякому разі, до ночі сюди ввійде військо царя Аббана.

— Ти мене кидаєш, як розбиту посудину. Я боюсь.

Були то останні слова, які сказав. А коли цариця промовчала, закутався у плащ бедуїна і — тремтячий, старий, із напахненою бородою, — покинув царський палац. Казали, що йому вдалося дістатися порту і сісти на критський корабель, що відвіз його до Кносу.

До ночі війська Аббана увійшли в Алалах. Їх вів син царя Ямхаду, Ярим Лім.

Стародавній палац із брудно-жовтої цегли, опертий на тяжкі колони, з шумерськими склепіннями та малими віконними отворами, у блиску вечірнього сонця видавався більше схожим на якусь покинуту пустинну твердиню, аніж на царську оселю.

Ярим Лім зійшов із коня, зі спритністю й певністю завойовника та молодого героя проминув колони перистилію і вийшов на дворище всередині приміщення палацу. Росли тут самшит, мирт і алое, серед зелені гуляли пави. До кожного крила палацу вів окремий вхід і перед кожним уже стояла гуритська варта. Вірний Аммітаку, радник царя Аббана, охороняв безпеку Ярим Ліма і в цю мить його вояки саме перешукували палац, кімната за кімнатою.

Ярим Лім головним входом увійшов до тронної зали і затримався посередині, цікаво розглядаючись. Панували тут напівтемрява і приємна прохолода.

Стояв із рукою, спертою на бронзовому мечі, у липкій від поту лляній туніці, ще не остиглий від спеки дня і куряви подоланої дороги, звуку труб та гуркоту наступу, коли зненацька відчув на собі чийсь погляд, — наче дотик кінчиком списа.

Здригнувся.

Навпроти нього стояла закутана у серпанки примара, від якої пахло миррою, алое та касією. Не відомо, як вона пробралася до зали, уникнувши уваги Аммітаку та варті.

Тимчасом примара у п'янкій смузі ароматів йшла до нього, а тоді раптово скинула серпанок.

То була жінка.

Обличчя мала дуже темне, очі глибокі як безодня, підчорнені сурмою, ніс із горбиком, а ротик маленький, наче пуп'янок троянди. На голові здіймалася неймовірно висока зачіска чи перука з дрібненьких червоних кучериків, оздоблена тіарою. В руках жінка тримала алебастрову жертвну посудину.

Мовчала, міряючи Ярим Ліма грізним поглядом, що за інших обставин викликав би тривогу, богобійний ляк чи — щонайменше — боязнь, але Ярим Ліма все це лише зацікавило, як усяке загадкове явище.

З легким, майже непомітним усміхом зробив крок уперед.

[Збереглася бронзова маска Ярим Ліма, виконана невідомим майстром. Маска представляє молоде гладеньке обличчя з великими очима, що дивляться з-під зрослих брів, з прямим, радше коротким носом і виголеними губами, на яких грає легенька усмішка чи то розваги, чи то іронії. Це обличчя не схоже на одутлі обличчя шумерів чи яструбині — амореїв, обличчя з рисами гетитськими або, можливо, лувійськими].

— Ти, мабуть, здогадуєшся, хто я, — мовила жінка.

— Ти промовляєш, як цариця. Ти й справді є нею? — відповів він.

— Я верховна жриця богині Кохання. Якщо ти хочеш панувати над Алалахом, мусиш принести їй жертву.

— Насправді я поклонник Матері-Землі Ясасараме та її божественного сина, але, якщо йдеться про богиню Кохання, то я завжди готовий їй служити, — відповів Ярим Лім.

Цариця завела його до притулку Покровительки Міста Алалаху, де він запалив кадило. Було вже пізно, коли удвох сіли до вечері. Решту ночі Ярим Лім провів із царицею в ложі, оздобленому слоновою кісткою, одним із трьох, які вона привезла у посазі.

У мить, коли вступав до ложа цариці, здалося йому, наче разом із нею бере у володіння місто Алалах. То був майже сакральний акт, як тоді, коли Ірбітіга єднався з Матір'ю-Землею, сином і коханцем якої був.

Довідавшись, що Ярим Лім почав своє правління в Алалаху тим, що ліг у ліжко цариці, цар Аббан розгнівався. Вислав до сина гінця з наказом, щоб негайно з нею розлучився. Той сам гонець привіз йому відповідь, теж на табличці:

«Цариця Алалаху вітає Аббана, царя Алеппо. Ярим Лім почувається добре. Молодий владар мусить мати поруч себе досвідчену царицю. Нехай боги Амурру мають тебе у своїй опіці».

Отримавши листа від невістки, Аббан довго пирхав у бороду, попиваючи вино, а потім, висапавшись, прикликав великого ловчого і зарядив полювання на слонів. Це були його останні лови. Щойно повернувшись до Алеппо, помер. Ярим Лім став царем об'єднаної держави зі столицею в Алалаху.

Новий володар одразу ж взявся будувати потужну цитадель, де мала б стояти його гуритська гвардія. Цитадель була споруджена на підвищенні, уся з цегли, обведена мурами. Вхідна брама вела до вузького дворища, з обох сторін замкнутого високими вартівнями, що закінчувались зубчатими бланками; з-за них лучники могли прицільно стріляти у нападників, якби так брама була здобута. То була цитадель у зовсім новому стилі, на взірць твердині в Арцаві¹⁷ та імперії гетитів. Давній палац знесли. Мешканці Алалаху дивувалися, як легко він розкришився. Либонь, оддавна змурсав і лише чекав, щоб розсипатись. Стара святиня теж розсипалась. Ярим Лім взявся споруджувати новий притулок; але поставив у ньому два олтарі: один жіночий для Покровительки Міста Алалах, інший, чоловічий, для Ірбітігі, Владики Вод і Землі. Але люди осудливо шепотілися, що Ярим Лім, як і його мати, царівна Арцави, поклонявся лувійським богам, і що жіночий олтар був призначений зовсім не для Господині Алалаху, а для Матері-Землі, яка тілесно спілкувалася зі своїм сином Ірбітігою! Наче цього мало, розійшовся поголос, що зі старої святині раптом щезло чотири служники і невідомо, що з ними трапилось.

Цариця, занепокоєна міськими плітками, повторила їх Ярим Лімові, сподіваючись, що він заперечить.

— Скільки слуг ти мала? — спитав той.

— Сорок.

— Полічи, скільки їх тепер.

На подив цариці, виявилося, що жодного не brak.

— То це неправда, що з притулку Богині викрадено чотирьох людей?

— Правда. Але не з-поміж слуг святині. Аммітаку виявив, що було їх на чотирьох забагато. І жодного з цих чотирьох ніхто зі служників не знав. Вони виявилися шпигунами царя Вавілону.

— І що з ними сталося?

— Вони тут, поблизу.

— Де поблизу?

— Отут, під ногами, — тупнув об підлогу. — Були принесені в жертву та поховані у базальтовій коморі у підмурках палацу.

— Ти наказав поховати їх живцем? — вражено скрикнула вона.

¹⁷ Арцава — держава, що існувала в XVI — XIII ст. до н. е. у Західній Анатолії.

— Вони були вбиті згідно з аморейським обрядом і принесені в жертву замість нашого первородного. Невже ти воліла б, щоб це був наш син, якого ти носиш у своєму лоні?

— Але вже давно у жертву приносять первородного невільника! Невже ти думав, що ми, як темні пастухи, ховаємо у підмурках первістків зі власних дітей?

Коли прийшов на світ син і наступник Ярим Ліма, вхід до базальтової печери був щільно замурований. [Лише у 1954 році розкопали комору з чотирма жертвами, принесеними Ярим Лімом, кожна з головою, поверненою в іншу сторону світу]. Тепер з наказу Ярим Ліма ремісники на білих стінах палацу, обведених блакитними крайками, малювали святого Бика, цілий ряд биків, що зображали силу, яка запліднює Матір-Землю, а навпроти зелені та жовті, ледь похилені на вітрі трави.

Новий палац самим своїм виглядом показував настання нового порядку. Будівля складалася з двох частин, відділених замкненим дворичем. Перша частина була центром влади, друга — царським житлом; туди можна було дістатися лише крізь залу для аудієнцій, яку охороняла подвійна сторожа. Пізніше добудовано ще вартівню.

Досі ніхто у Месопотамії не збудував такого палацу і не наказав малювати на стінах колихання трав. Але досі жоден месопотамський цар не мав блакитних очей, голеного обличчя і коротко стриженого ясного волосся. Це все було чужим, отож — ненависним, як чужими і ненависними були варвари з гір, що кілька століть тому ввірвалися на кінних колісницях до Дворіччя і осіли на родючих рівнинах. А хоча за ці кілька століть їхні обличчя потемніли, все ж князі та вожді зберегли спільну зі своїми побратимами з півночі мову і все ще мали блакитні холодні очі. Ще кількома тисячоліттями пізніше блакитні очі викликали у мешканців давньої Месопотамії відчуття чужості та загрози.

Аристократичні аморейські родини, відсунуті Ярим Лімом від влади, з ностальгією згадували старого царя Алалаху і його ветхий жовтий палац, де роїлося від цимбалісток, танцівниць, астрологів і торгівців пахучою олійкою, а який поступово ставав легендою. Навіть командира єгипетського гарнізону згадували зворушено.

Попри достаток і багатство, між пануючою династією і населенням творилася сфера відчуження, що дихала холодом.

З висоти цитаделі, яка панувала над містом і тримала на відстані стріли найближчу частину дороги, що вела з Алеппо через Алалах до Угаріту, здалека помітили — наближається дивна постать: чоловік верхи на левові.

Не тільки командир варті, а й звичайний стражник знав, які правила слід застосувати щодо самотнього чужинця, який хоче увійти до міста. А також які заходи безпеки вжити стосовно лева. Але що робити, якщо перед міською брамою з'явиться чоловік на левові, вочевидь, заміряючи в'їхати до міста, — цього не знали ні командир, ні вартовий.

На щастя, існував Аммітаку, комендант міста і права рука Ярим Ліма. Коли задиханий вартовий, став перед Аммітаку і сповістив, що перед цитаделлю чекає чоловік верхи на левові, комендант плеснув у долоні.

— Чоловік на левові, кажеш? А як він виглядає?

— Чорний, з кучерявим чорним волоссям і чорними очима.

— І ніс має такий, — тут Аммітаку рухом руки нарисував у повітрі яструбиний ніс, — як наша цариця?

— Певне, що так. Як вони всі.

— Це, напевно, Зімірілім, брат цариці.

Аммітаку заклопотано почував потилицю, а потім особисто рушив до вартівні. Не помилився. Це справді був Зімірілім, відомий зі своїх дивацтв. Комендант міста з висоти вежі розпочав із ним розмову, що зробити з левом, бо Зімірілім не хотів із ним

розлучитися. Ледве вдалося його умовити, щоб завів лева до клітки і пішки пішов до палацу.

Кліток у Алалаху не бракло. Тримали в них пантер, леопардів, а передусім павіанів та ще інколи карликів, — товар, який найчастіше посилали фараони взамін за кедрове дерево та фіолетовий і червоний пурпур.

Зімірілім приїхав до сестри, а радше до її мужа, просити допомоги у поверненні собі престолу Марі. Добре вибрав, бо у той час Ярим Лім вважався наймогутнішим володарем Месопотамії.

— Ти збираєшся здобути Марі, в'їжджаючи до столиці на левові? — спитав Ярим Лім.

Не тільки. Зімірілім прибував просто з Вавілону, з таємної зустрічі із Хаммурапі, — цей останній обіцяв йому допомогу проти асирійського намісника Марі.

— Не можна вірити цьому нікчемному вавілонянину! — скрикнув Ярим Лім.

— Можна вірити цьому нікчемному вавілонянину, — втрутилась цариця, — бо ослаблення Ашшуру в його інтересах і навіть необхідне, якщо він хоче втриматись на престолі.

Ярим Лім вражено глянув на царицю. Ніколи не міг передбачити, коли вона виступить як верховна жриця, відповідальна за справи культу, а коли — як цариця, що знає не лише події, а й таємні пов'язання у аморейській федерації. Але тепер промовила не від імені цариці Ямхаду чи жриці Богині, а як принцеса Марі, — це проявило ще одну, досі невідому, а, можливо, найважливішу і найглибше приховану частину її натури.

Хаммурапі не підвів покладених на нього надій. І все-таки Ярим Лім мав рацію, — не можна було вірити цареві Вавілону. Але це проявилось тридцятьма роками пізніше.

За допомогою Вавілону та Ямхаду, Зімірілім повернувся до Марі та одразу ж взявся за будову найгарнішого палацу Месопотамії¹⁸. Його називали «Домом Підмурку Неба і Землі», «Домом Семи Провідників» і «Домом Плодів». Складався з трьохсот кімнат, незліченних терас і двориків, на яких били водограї та стрибали мавпи¹⁹.

Тридцять років тривало панування Зіміріліма²⁰, за весь цей час він видав лише одне розпорядження — заборону вбивати левів. Але леви не могли йому допомогти, коли одного дня під мурами Марі стали вавілонські війська та почали розбивати їх таранами.

«Я Хаммурапі, могутній цар, цар світу. Чого з найдавніших часів жоден цар не збудував для свого Бога, те я зробив з великою честю для мого Пана і Бога Сонця²¹», — написав Хаммурапі на кам'яній плиті. Бог Хаммурапі звався Мардуком. Багато століть тому, — а, може, зовсім недавно, — Мардук переміг Тіамат, жіночність солоних вод, стихію моря, вавілоняни представляли Тіамат у подібні дракона, з тіарою на голові. Тіамат лежала біля ніг Мардука²².

¹⁸ Союз царя Марі з Ямхадом був підкріплений династичним шлюбом: цар Зімірілім одружився з донькою Ярим Ліма та його дружини-цариці Гашеру, Шибту (згідно з версією Я.Жилінської, своєю небогою-сестрінкою, що цілком відповідало звичаям у царських домах Близького Сходу). Завдяки своєму розуму та характеру, Шибту стала співправителькою чоловіка. На жаль, принаймні один раз помилилася — недооцінила небезпечності Хаммурапі (зберігся її лист до чоловіка, в якому вона твердить, що, хоча вавілонянин має лихі заміри, все ж не може зашкодити Марі).

¹⁹ Від цього палацу до нас дійшли кольорові фрески, які вразили археологів своїми яскравими барвами. Як висловився один із дослідників: «Досі ми сприймали мистецтво Месопотамії наче дальтоніки, фрески Марі промили нам очі».

²⁰ Як тепер вважається, Зімірілім правив 19 років.

²¹ Доволі сильно змінений вступ до знаменитих «Законів Хаммурапі». Що цікаво, цар Хаммурапі хвалився у цьому вступі, що відновив давні міста — Ур, Урук, Еріду, а ще «помилював населення Марі».

²² Чудова ілюстрація до цього міфу знайшлася в оповіданні Юліана Опільського «Поцілунок Іштари». Яке я дуже рекомендую до читання, хоча події в ньому відбуваються пізніше часів Хамурапі.

Загони переможного Мардука сплюндрували палац у Марі та підклали вогонь, який дощенту його знищив. На палацовому дворі лежала статуя Великої Богині з розтрощеною головою та відрубаною кам'яною рукою, з квіткою в другій руці.

[Її розкопали кількома тисячоліттями пізніше, присипану шаром піску, принесеного вітрами пустині. Богиня без жодного визнаця, з кам'яним усміхом на розбитому обличчі, німий свідок забутих подій].

Зруйнувавши місто і захопивши полонених, вавілонська піхота помарширувала у напрямку Ассирії і дісталася кордонів держави Мітанні. Тут Хаммурапі зупинився. Точніше, його затримала знаменита кіннота гуритів та їхніх побратимів, каситів. Хаммурапі відчув, що вже старий, і повернувся до Вавилону, щоб присвятити решту життя складанню справедливих законів.

«Якщо на дружину великої людини було вказано пальцем через іншого чоловіка, але вона не була схоплена у ліжку з іншим чоловіком, то вона повинна сама втопитися в ріці, щоб врятувати добре ім'я свого мужа», — звучить один із наказів кодексу, викарбуваного на кам'яній плиті²³.

Ярим Ліма тоді вже не було в живих. Однак у момент, коли Хаммурапі розбивав кордони старовинних держав, у Алалаху вибухнула палацова революція. На царську сторожу зненацька напали і перерізали. Амореї оволоділи цитаделлю та підпалили її. Палац, цитадель і святиня згоріли. Амореї начебто розраховували на підтримку Вавилону і хотіли звести на престол потомка древнього роду, спокривного з відсунутим від влади останнім царем.

Під час перевороту наступник Ярим Ліма перебував у провінції Нійя, де полював на слонів.

Слони були найстаршими тваринами, яких пам'ятав земний рід, а ще наймудрішими. Але їхні бивні були дорожчими за золото Офіру та тірійський пурпур, тому їм ніколи не віддавали божественних почесностей. Полювання на слонів було улюбленою розвагою царів, єдиною насправді гідною царів. Щоправда, десь у Індії поклонялися слону з Риб'ячим Хвостом, але, на щастя, такого слона у Месопотамії не було, отож ніщо не заважало Великим Ловам.

«Тіамат! Тіамат! Безодня світлого моря, яка обливає усю півкулю землі, безкрай синього простору, рухливий говірких хвиль, — жерело усеї вогкості, жерело життя. Вона одна родить, вона одна плодить і, лагодячи вогкістю жарючім огні сонячного бога, дає у злуці з ним життя. Боги богами... Вони володіють над світом, але світ, а й вони самі чи ж не вийшли зі сеї всеобіймаючої пучини? Її закон панує і над їх владою. Побідник Мардук-Бель-творець розтяв її на дві половини, з одної сотворив небеса, з другої — землю, та, проте, не вбив її, ні ослабив. Бо не можна взяти життя сьому, хто сам є життям. Із глибин усе вийшло: земля, рости, звірі, люди, а сили Шамаша та Сіна — се тільки її сили, втілені у божествах» (Юліан Опільський, твори, т.4, Львів, Каменярь, 2005. Див. ст. 32)

²³ Мається на увазі 132 пункт законів Хаммурапі. Заради справедливості зазначимо, що переважно цей закон перекладається так: «Якщо на дружину людини (*людина тут приблизно означає «повноправна людина, член общини»*) було вказано пальцем через іншого чоловіка, але вона не була схоплена у ліжку з іншим чоловіком, то заради свого чоловіка вона повинна зануритися в ріку». Вважається, що тут ідеться про випробування-ордацію, аналогічне випробування пропонується у пункті 2 законів Хаммурапі, який стосується звинувачення у чаклуванні.

У пункті 127 Законів передбачене покарання за несправедливе звинувачення жриці-ентум або ж заміжньої жінки у перелюбі: такого обвинувачувача належить «побити перед суддями і обголити йому половину голови».

Взагалі сімейним стосункам і правам жінок, як одружених, так неодружених, присвячена значна частина законів Хаммурапі – від п.127 до п.194. Можна сказати, що ці закони зовсім не виглядають надміру жорстокими. Наприклад, згідно з п.131, жінці, звинуваченій своїм чоловіком у перелюбі, але не схопленій при цьому, для виправдання достатньо принести клятву богу у своїй невинуватості. Згадуються там права позашлюбних чи всиновлених дітей, жінок-наложниць, права дочок на частину батьківського спадку та ін.

Тепер син Ярим Ліма перервав Лови і повернувся до Алалаху, де придушив повстання. Бунтівників засудив до вигнання, призвідців — до смертної кари. Старі аристократичні аморейські роди були проріджені, молодь забрана до війська і відіслана на кордон із племенем ідамарацу. Торгівля слоновою кісткою та кедровим деревом стала монополією царя, столицю перенесли назад до Алеппо.

Аморейська революція поділила мешканців Алалаху на два табори. Аристократичні роди були проти царя і Алеппо, сільська людність та ремісники висловлювалися за союз і династію з Мітанні проти Вавілону. Багато ремісників покинуло Алалах. Шляхом усіх втікачів поспішили до портового міста, щоб всісти на критський корабель, який завіз би їх до Кносу. Там панувала Владарка Лабіринту.

Від спаленого палацу та цитаделі в Алалаху zostалися купи уламків та сміття. Ніхто й не подумав їх розібрати. Лише коли ці кучугури покрилися товстим шаром пилу та піску і на них почало сходити занесене вітром насіння, розростаючись пізніше в кущі, на руїнах столиці з'явилися маленькі цегляні будиночки. Першими, як звичайно після катастрофи, отямилися жінки. Доки бородаті амореї все ще розважали, чи можна розраховувати на допомогу Вавілону, і висилали агентів до аморейських міст, жінки взялися ліпити і випалювати знамениті колись ямхадські горщики; за часів Ярим Ліма вони майже вийшли з ужитку, поступившись місцем дорожчому і тривкішому посуду з бронзи і срібла.

Від часу невдалого аморейського перевороту Алалах став глухою провінцією. Чергові владарі Ямхаду дбали про те, щоб бунтівне місто не набрало самостійності і радше займалося гончарством, ніж міжнародною торгівлею. Зрештою, для цієї торгівлі brakло засобів платежу — слонових бивнів та кедрових стовбурів.

Доки нижчі верстви займалися гончарством та дрібною торгівлею, у старих ветхих домах з неймовірно брудними стінами, при столах, освітлених каганцями, інколи ж єгипетськими лампами з бронзи, збиралися поважні бородані, снуючи плани повалення царя в Алеппо. Задивлені в минуле, затамувавши дихання сліdkували, що відбувається у стародавніх месопотамських царствах, не надто цікавлячись північчю. Отож з цілковитою недовірою сприйняли новину про те, що цар гетитів завоював Арцаву і готується до великого походу на Месопотамію, а вже запевне визнали брехливою вигадкою ворогів звістку, наче гетити мали якийсь новий метал, виплавлений їхніми побратимами над озером Ван, і тепер намагаються зробити з нього зброю. Дехто навіть вимагав, щоб карати за поширення чуток про метал, званий залізом, а, у всякому разі, таврувати пліткарів і не приймати їх у порядних домах. Зрештою, якщо навіть існував такий метал, то всі випробування, які з ним робили, довели, що, поза всяким сумнівом, він не годиться для зброї.

Невдовзі виявилось, що чутки про силу гетитів не лише не були перебільшенням, але й близько не давали уявлення про їхню силу.

Щоправда, Єгипет знову став найбільшою потугою світу і жодне царство не могло рівнятися з ним древністю, а в жилах фараонів пливла божественна кров, але тепер Єгипет вже не був єдиною потугою. Два переможні походи гетитів до Месопотамії стали заповіддю зіткнення двох імперій. Світовий простір наче зменшився, царство гетитів майже сягало кордонів Єгипту, якщо не над Нілом, то над Євфратом. На півночі, на захід від царства гетитів, дуже зросло значення приморських міст — Трої та союзних із нею городів амазонок. Але справжньою морською державою був Крит, кораблі якого стояли на якорі у всіх портах Середземного моря і добиралися туди, куди досі не допливав жоден інший корабель, — до туманних північних островів, звідки привозили цинк та бурштин.

На місці святині, збудованій Ярим Лімом, мешканці Алалаху звели новий храм Покровительці Міста, — маленький притулок у межах священного округу, хоча і не

безпосередньо на підмурках споруди, де колись Ярим Лім поставив два олтарі. Але чи то ослабла побожність жителів міста, чи то після невдалого повстання надто вони були пригнічені та зубожіли. Хай там як, не можна сказати, аби надміру старалися догодити Великій Богині. Будівля виглядала як маленька святиня, у сам раз для глухої провінції, на яку перетворилося місто. Давня міць аморейських царів помітно підупала. Місто за містом втрачало незалежність, одні потрапляли під єгипетське панування, інші шукали підпори у гуритів чи каситів. І раптом ці чужоплемінники видалися амореям єдиними надійними союзниками. Світ так швидко змінювався, що речі, які сто років тому видавалися неможливими, щодня ставали дійсністю. Царі Мітанні допомогли амореям вигнати з Алалаху царька, посадженого Тотмесом Третім, і місто, на знак вдячності, вирішило, — а, може, підказали це мітаннійці, — збудувати храм на честь їхнього бога. Точніше, не збудувати, а викопати, бо Мітра був єдиним богом, шанованим людьми, який мав свої святині під землею. Бо Мітра був богом неба, але неба нічного, видимого тоді, коли землю сповиває темрява, а вгорі сяють небесні тіла.

Будинки для храмової обслуги та приміщення для літургійних предметів поставили на землі всередині священного округу, звідки сім сходинок вело вглибину, до святині. То був довгий підземний прямокутник, з півночі та півдня обмежений кам'яними лавами. Біля північної лави стояв жертковий олтар, з вогнищем посередині. По боках олтаря здіймалися стовпи. Від прадавніх часів стовп був символом мужності. Колись Ярим Лім звелів вбити подібного стовпа при олтарю Ірбітігі. Тепер поставлено два стовпи, зате не було другого олтаря для Матері-Землі. Бо з крові бика, Мітрою убитого, походило насіння і рослини, — і йому належала всяка честь і поклоніння. Мітра був тим, що бачить, далеко бачить, найкраще бачить у далечинь, що шпигує, що знає, що краще знає, що не вводить у оману. Тому гурити укладали союзи й умови, присягаючи на Мітру. Тому Мітра був богом войовників, бо ж войовник мусить покладати надію на бога, бо той знає за нього, шпигує за нього і дотримує союзу. Мітра був богом молодих племен, що рушили завойовувати світ; племен, де кожен молодий муж був войовником.

Через вісімнадцять століть по тому, як мітаннійці збудували в Алалаху перший Мітреум для свого арійського бога, римські легіонери почали будувати подібні усюди, де стояли, від Дунаю до Нортумбрії. З часом виникли містерії на честь Мітри. Юнак, що проходив ініціацію, мусив ступати зі святині вгору, до неба, через сім сходинок, що зображали сім небесних сфер. Перша сходинка була олов'яною і відповідала планеті Сатурн, друга, цинкова, Владичиці Венері, третя, бронзова, була сходинкою Юпітера, четверта, залізна, — Сатурна, п'ята, з грошового сплаву, зображала сферу Марса, шоста, срібна, вела до Місяця, як не тепер, то в майбутньому, сьома, золота, вела до Сонця. Восьмий щабель, якого зовсім не було, зображав сферу нерухомих зірок. Хто подолав усі сходинки, ставав утаємниченим. Перед ним відкривався всесвіт.

...Але, незважаючи на те, яким богам поклонялися в Алалаху, у всіх верствах міста від неоліту до Александра Великого знаходимо більш чи менш вдалі фігурки Великої Богині. Інколи вирізані з пісковика, інколи з ляпіс-лазуриту чи алебастру. Бо у мить найбільшої загрози і тривоги люди покладали свою надію у поверненні до материнського лона. Шукали порятунку в Тієї, що була матір'ю та основою усіх речей: «Це я на початку створила батька цього світу...»

Хат-ше-псут

...Ра назвав царицю Нижнього Єгипту іменем Бджоли і заклав Бджолиний Замок, що його вважали першою Каплицею Нут. То було за багато століть до збудування першої піраміди і лише гробниці цариць — потужні мастаби та розсипані довкола маленькі куполоподібні могили, в яких лежали поховані служниці, музикантки і придворні ремісники, кожне зі знаряддям свого мистецтва, свідчили про праісторичні часи, коли Єгиптом правила цариця, а разом з її смертю помирав увесь двір, і над світом западала темрява. Бо цариця була божественною і помирання разом із нею становило привілей та давало перепустку до вічності²⁴.

Пізніше цей обряд занехаяно. Померлих цариць і фараонів у потойбічному світі супроводжували фаянсові фігурки, складені у гробницях. Вони мали зображати слуг та служниць²⁵.

Від давніх часів zostалися мастаби, титул фараона Нижнього Єгипту «Повелитель бджіл», а також впевненість, що фараон може правити лише завдяки божественній цариці. Ще зберігся звичай, згідно з яким фараон мусив голити бороду. То був залишок прадавньої історії, коли цар-воїн, заступаючи царицю при виконанні деяких священних обрядів, одягав жіночі шати і мав гладенько поголене обличчя, щоб, наскільки це можливо, уподібнитися до жінки. У часи, коли правили фараони, вони далі — згідно з традицією — голили бороди, але, для підкреслення своєї мужності, разом із коронаційним одягом носили штучні бороди. То була вигадка єгипетських жерців, — неперевершених майстрів узгоджувати суперечливі речі, якщо йшлося про найвитонченіші та найзаплутаніші форми обрядів.

Тотмес Перший теж мав гладко поголене обличчя, зате не надто виразні риси, успадковані від матері-невільниці. Фараоном він став завдяки одруженню зі зведеною сестрою, царівною Яхмосе, в жилах якої пливла божественна кров і потомство якої теж мало запевнене божественне походження. Бо хай там хто був мужем цариці Єгипту, батьком її дітей вважався бог Амон-Ра.

Дитям цариці Яхмосе та бога Амона-Ра була дівчинка. Її назвали Хат-ше-псут²⁶.

Натомість Тотмес мав від наложниці сина, теж Тотмеса.

²⁴ Мастаби (від арабського слова, що означає «лавка») — «східчасті піраміди», попередниці справжніх, які будували для фараонів I-II династій, а пізніше для їхніх достойників-номархів.

²⁵ Так звані ушебті.

²⁶ Насправді у цариці Яхмосе (Ахмосе, Ахмос) та фараона Томеса I народилося четверо дітей, але лише Хат-ше-псут дожила до дорослого віку.

Столицею Єгипту були Фіви. Після вигнання гіксосів вони повернули собі колишній блиск і з кожним роком ставали багатшими та розкішнішими. З усіх кінців світу до Фів пливли незліченні багатства: з Нубії та країни Куш — слонова кістка, гебан²⁷, карлики і жирафи, з Сирії — пахуче коріння, кедрове дерево і плоди, з Лівії — гори ароматної живиці та мисливські пси, з Далекого Сходу — кадило, муслін і шовк, діаманти й сапфіри, черепахові панцирі і ляпіс-лазурит, з Криту — вази із найтоншої глини з пахучими олійками, косметика, мармур, вовна, цинк і бурштин.

На думку Хат-ше-псут, Фіви були не лише столицею Єгипту, але й столицею світу. На небі панувала цариця Нут, яка все на світі будила до життя, на землі правив фараон. Існували також інші боги та інші царі. Але обсяг їхньої влади та імена мінялися. Нут і фараон були вічними.

На лівому березі Нілу здіймався царський палац і дома державних достойників: Наставника Подвійного Золотого Дому, Скарбника, Наставника Робіт, Наставника Полів, Наставника Амонового Саду, Наставника Примусових Робіт і Головного Архітектора, — усі з цегли, оточені квітучими садами, повними п'яних ароматів, що їх видихали квіти, привезені з Азії та глибин Африки. На лівому березі містилися також пристані для незліченних кораблів — військових і торгових, а ще для блискучих від золота царських барок.

Нижче палацових будівель та казарм розкинулося місто купців, торговців і ремісників, ткаць і голярів, перукарів, злотоковалів і ворожбитів, приборкувачів диких звірів, звідників і розпусниць. Ще там були численні господи і дома розваг, де сиділи моряки — єгипетські, тірійські, критські, та нубійські найманці, які після війни проти гіксосів залишилися у Єгипті, працюючи носіями в порту.

Хат-ше-псут ніколи не бувала у цій частині міста, хоча пропливала повз неї царською баркою, яку рухали веслярі, що тримали гебанові весла з руків'ями із сандалового дерева. Тоді мешканці торговельної дільниці могли побачити доньку фараона — високу, з довгими, наче в хлопчика, ногами, з нерухомим і завжди замкненим обличчям.

Найчастіше Хат-ше-псут їздила на другий берег Нілу, до Долини, щоб побачити, як йдуть роботи при гробниці, споруджуваній Головним Царським Архітектором Інені для її батька. Гробницю оздобили золотом, склепіння її було із ляпіс-лазуриту, стіни покриті малюванням, двері з міді, засуви із бронзи. Там, у Долині, вона якось сказала Інені:

— Я б хотіла, щоб ти і для мене збудував подібну гробницю.

— Твоя царська величність наказує, а я виконую накази, але ти ще надто молода, щоб думати про подорож до Країни Заходу.

— Я хотіла б збудувати притулок, який вистоїть, коли від мене не залишиться й сліду.

— Я буду для вічності, для безмежного тривання, — відповів Інені.

Коли Хат-ше-псут виповнилося двадцять чотири роки, Тотмес I проголосив її своєю спадкоємицею.

Урочистість відбулася в Карнаку, у святині Амона-Ра. Хат-ше-псут вказано місце, призначене для фараона, і Тотмес виголосив промову.

— Це моя донька, Кхнемет Амон, Хат-ше-псут, яка живе і яку я призначаю, щоб вона вступила після мене на трон владики Верхнього і Нижнього Єгипту. Вона має зайняти моє божественне місце. Вона має з Подвійного Золотого Дому правити народом у всіх підлеглих мені країнах. Вона має продовжувати мою справу²⁸...

²⁷ Гебан — ебенове дерево. Дуже цінувалося у древньому світі.

²⁸ Уже ставши фактичною правителькою Єгипту, Хат-ше-псут дійсно твердила, що батько оголосив її спадкоємицею і співправителькою. Однак більшість дослідників сприймає цю заяву скептично.

А потім відбулося одруження Хат-ше-псут з її зведеним братом Тотмесом, молодшим від неї на сім років.

Трьома роками пізніше на дворіщі святині Амона-Ра верховний жрець сповістив зібраному натовпу:

— Тотмес Перший, бог, цар Верхнього Єгипту і цар Нижнього Єгипту, здійнявся до небес, злучився із сонячним диском і божественне тіло з'єдналося з тим, що його створив.

Двір на багато днів занурився у мовчання, серця — в жалобу, великі подвійні ворота зачинили, а народ голосно лементував.

Хат-ше-псут і Тотмес Другий розпочали спільне панування над Червоною та Білою Короною. Але було ясно, що державою правила Хат-ше-псут. Одразу ж приступила до будови святині-гробниці у Долині Нілу, на західній стороні Фів.

Жерці Амона-Ра не вважали, що фараоном неодмінно має бути чоловік, особливо ж тепер, коли гіксосів вигнали з Єгипту, а держава потребувала миру. Жерці теж його потребували, щоб мати змогу наново розпочати трудомістке вивчення науки атлантів, яка дійшла до них в уривках і яку вони зі всіх сил намагалися відтворити. Були впевнені лише в одному, — їхні власні практичні уміння безмежно перевершують теоретичні знання, що, вмючи передбачити певні природні явища, вони не знали, чому їхні обчислення дають правильний результат, так само, як не знали, чому певні субстанції спричиняють розклад, а інші змінюють властивості під впливом вогню. Але атланти це знали. І, доки жива була пам'ять про атлантів та Атлантиду, існувала спокуса — ба більше — обов'язок не втратити здійснених ними відкриттів. І, хоча самі жерці сумнівалися, чи вдасться їм збагнути спосіб розбивання часточок матерії та викликати силу, спроможну відірватися від Землі, вважали, що відомості про атлантів і їхню науку повинні переходити з покоління в покоління. А оскільки під час панування гіксосів багато папірусів було знищено, а багато плит із червоного граніту вжито замість таранів або вмурувано у гіксоські твердині, жерці вирішили викарбувати на колоні святині богині Нейт у Саїсі таке послання²⁹:

«Розповімо, — казав напис, — заради вас, що це читатимете, а передусім заради слави богині [...] Якщо йдеться про початок цієї держави, то в наших святих книгах записано, що воно виникло вісім тисяч років тому [...] Але свого часу, ще перед найбільшим Потопом, існувала Держава, що владала островом Атлантидою і ще багатьма островами і частинами материка. Ця держава звершила величні діяння і витворила устрій найкращий з усіх, про які ми досі знаємо. [...] Цей острів був більшим від Лівії та Азії, разом узятих, і панував над Лівією аж до кордонів Єгипту, і над Європою аж до Тирренії. [...] Пізніше сталися страшні землетруси і повені, і надійшов день, і одна жахлива ніч, коли Атлантида занурилась у море та зeszла³⁰».

Йшли роки. Люди звикли до ситого миру. У жодному закутку країни не було голоду чи спраги, розмножилась сила-силенна худоби, діти юрби народжувались над Нілом, нікому не бракувало ні ячменю, ні огірків, ні олій, ні меду.

Спогади про військові походи фараонів відходили у забуття і, як всяке минуле, поступово ставали легендою.

Колишні вояки вже забули, як мусили схоплюватися о першій годині ночі, працювати аж до заходу сонця, а часто і в темряві. Командири трактували їх як в'ючних тварин; належну порцію ячменю отримували що третій день і не раз самі мусили молоти зерно. Коли рушали в похід до Азії, доценту здирали сандалії і доводилось їм босо крокувати по

²⁹ Цю колону начебто бачив у III ст. н.е. послідовник Платона Крантор.

³⁰ Цитуються уривки з діалогів Платона «Тімей» та «Критій».

гірських хребтах. А коли обступав їх ворог і смерть заглядала в очі, командири казали їм на потіху: «Йди вперед, відважний воїне, і здобувай славу».

Тепер літні вояки, часто каліки без руки чи ноги, розповідаючи синам і внукам про давні часи, не згадували про нужду та поневір'яння, про рани і смерть, що чигали на кожному кроці, а хвалилися, як здобували міста в Азії і ділили здобич, як вродливі сирійки розважали їх, а вони полювали з Тотмесом на слонів у провінції Нійя, де потім фараон убив прикордонні стовпи, схожі на ті, які поставив при четвертій нільській катаракті в країні Куш.

Ці розповіді слухали не лише сини селян, ремісників, крамарів та урядників, а й малий Тотмес, син Тотмеса Другого, так само як батько народжений від наложниці. Слухав, затамувавши подих, з палаючим обличчям, а в його серці народжувався сум за військовою славою та прагнення завоювань.

Під час розливу Ріки герольди сповістили звістку із Подвійного Дому, що фараон Тотмес Другий помер. А невдовзі ще одну: про майбутню коронацію Хат-ше-псут.

Спершу люди гадали, що Хат-ше-псут буде виконувати обов'язки регента, доки не підросте її донька Нефру-Ра, щоб у належний час пошлюбити свого зведеного брата Тотмеса, який завдяки цьому здобуде право на престол³¹. Але відразу ж виявилось, що Хат-ше-псут не має наміру правити від будь-чийого імені, окрім свого власного. І, коли закінчилися поховальні урочистості, у Карнаку відбулася церемонія коронації. Хат-ше-псут виступила в обрядових шатах, у діадемі з уреем, у фартушку, а в руках тримала золотого бича і паличку. Згідно з ритуалом, мала прикріплену до обличчя штучну бороду. Це було подвійною містифікацією і доводило — вона не знала, що у прадавні часи Єгиптом правили цариці. Але знав про це верховний жрець святині Амона і його вихованець Сен-мут, Наставник Подвійного Золотого Дому. І хоча на обличчях верховного жерця і Сен-мута не можна було зауважити навіть тіні іронії, все ж у їхніх очах відбивалася затаєна тривога, чи цариця, від сьогодні втілення Гора у Жіночій Подобі, витримає цей тягар, що належав до іншого виміру часу, до іншої дійсності, іншого бачення світу.

Врешті тривалі церемонії закінчились і наступила ніч після коронації. Хат-ше-псут зняла обрядові шати, скупалася і, змащена олійкою, зосталася сама у своїй спальні. Довкола панувала тиша, наче у всьому Подвійному Золотому Домі завмерло життя, отож вона чула лише биття власного серця. Підвелася з ложа і у темряві, освітленій каганцями та смугами місячного сяйва, почала мандрувати домом, шукаючи живої душі. Минала одну залу за іншою, незмірно широкі коридори, перетинала смуги місячного світла, що падало крізь вікна, і занурювалась у густу темряву, майже обтираючись об незрушних вартових. Стояли при всіх виходах, німі й глухі, без здригання повіки. Їхнім обов'язком було зберігати готовність, на кожен кивок фараона, але нічим не видати присутності живої істоти, щоб не скаламутити божественного спокою владаря.

І цей їхній дивний супровід мав у собі щось наче з Країни Мертвих. По спині Хат-ше-псут пробігли мурашки від такої безмежної самотності, що з неї вже й виходу не було; бо колись цариця мала власний двір, але, відколи влада перейшла в руки фараона, він перетворився на гарем. Фараон мав сестру-царицю і гарем. Хат-ше-псут не мала нікого.

³¹ Одруження Тотмеса III з донькою Хат-ше-псут справді було династичною необхідністю, яку добре розуміли всі зацікавлені особи. Але до нього не дійшло через ранню смерть царівни (останні згадки про неї відносяться до 11-го року правління Хат-ше-псут). Ставши врешті повновладним царем після смерті попередниці, Тотмес III мусив підкріпити свої права на престол шлюбом з іншою царівною, Меріт-Ра (Меріт-Ра Хат-ше-псут), яку найчастіше вважають молодшою донькою великої цариці.

Пройшла усі зали, минула колонади і сходами спустилася в сад. Знала, що сотні очей слідкують за нею і охороняють її безпеку, але не бачила нікого, лише відчувала підсилені ніччю аромати квітнучих кущів. Коли обійшла довкола темний масив палацових споруд, в одному з крил помітила світло. Хтось не спав, хтось чував і палив лампу, якась людська істота, подібно до неї, не могла заснути в цю коронаційну ніч. Хат-ше-псут рушила в той бік. Минула кількох вартових, ввійшла у вузьку колонаду і ступила на східці, що вели до наріжної кімнати, з якої падало світло.

Стала на порозі.

При столі, схилившись над папірусом, сидів Сен-мут, тримаючи в руці очеретину для писання. Вона бачила його зосереджений профіль і очі, примруженої для кращого зосередження.

— Чому ти не спиш?

Сен-мут схопився з крісла.

Хат-ше-псут зробила крок в його бік.

— Що ти написав? — поклала палець на папірус.

Темне мужнє обличчя Сен-мута ще стемніло від раптового рум'янцю.

— Прочитай.

Якусь мить він мовчав, наче пійманий на зраді. Потім, помиляючись і затинаючись, почав читати:

*На твоє обличчя з гарними очима,
На твоє тіло і його вроду,
На твій погляд, що сяє, як щастя,
На твоє обличчя, що як усміх сонячного диску,
Бачу тебе, бачу тебе у твоєму Човні
Із букетом лотосу, із квітами радості,
Тебе у бірюзовому намисті.
Ти господиня бірюзового амулету і бірюзової зелені,
Ти, що прокидаєшся у Вечірній Барці;
Ти, на якій зупиняється погляд, коли радість несе сонячний диск,
Ти, для якої наготовано кадильницю,
Щоб ти черпала з неї радість,
Звільни мене від гріха та прости провину мою...*

Замовк.

— Яку провину? — спитала вона шепотом, здивована власним голосом; у ньому звучала нотка ще не усвідомленої радості.

— Що я зважився підняти очі на Неї, Пані Світла.

Настала мить тиші, — вони дивилися одне на одного, наче вперше побачились, а, хоча їх розділяв лише стіл, насправді була то незмірна відстань, відстань між божественним утіленням Гора та людиною, зліпленою із земного мулу.

— Хто ти, Сен-муте, і звідки ти взявся у Золотому Домі³²?

— Я кулька гною.

— Мій батько, Амон-Ра, кулькою гною називав скарабея, а хіба ж скарабей не є символом Ра?

³² Реальна Хат-ше-псут дуже добре знала, що Сен-мут був молодшим братом її власного вчителя і вихователя.

Ступила крок до нього. Він ніколи досі не бачив її такою, у нічному одязі з тонкого льону, без перуки на голові, лише з гладеньким, обрізаним, як у хлопця, чорним волоссям.

Хат-ше-псут лагідно простягла до нього руку і взяла його долоню. І, так тримаючись, вони пішли через порожні зали, галереї, колонади і коридори, туди, куди вела цариця.

На Сен-мута посипались найвищі палацові посади і придворні титули. Він став Наставником Саду Амона, Наставником Полів, Підчашієм Царського Дому, Наставником Дому Червоної Корони, Наставником комор Амона та Опікуном доньки фараона, царівни Нефру-Ра. Ця остання посада змушувала робити припущення, що Хат-ше-псут бачила свою доньку як майбутнього фараона Єгипту. Натомість Тотмес, син Тотмеса Другого, зведений брат Нефру-Ра, пасерб і небіж Цариці, був одданий на військовий вишкіл, спершу у Фівах, потім до однієї з прикордонних твердинь. Кажуть, що хлопець благав дозволу зустрітися з Хат-ше-псут; хотів порозмовляти з нею про своє майбутнє. Але Хат-ше-псут відмовила. Доля Тотмеса була вирішена: він мав стати офіцером, можливо, воєначальником, але триматися осторонь від Фів та влади.

— Я хотіла б влаштувати похід. Далекий похід, дальший, ніж до четвертої нільської катаракти і дальший, ніж до провінції Нійя, — сказала Хат-ше-псут Сен-мутові.

— Це буде військовий похід?

— Ні. Мирний, — наскільки можливими є мирні походи.

— Куди?

— До Пунту.

— Ще ніколи нога єгипетського воїна не дісталася Пунту.

— Але туди допливали єгипетські кораблі. Під час панування п'ятої династії відбувся похід до Пунту. Привезли звідти вісімдесят тисяч мір мирри, шість тисяч мір сплаву золота і срібла та кілька тисяч стовбурів гебанового дерева.

Невдовзі герольди сповіщали на площах, що Фараон Півночі та Півдня, Син Сонця, Дарувальник Літ, Богиня Світанків, Повелителька Світла, Володарка Обох Країн, Воскресителька Сердець, Вона, могутня Хат-ше-псут, готує далекий похід, на який можуть зголошуватися вмілі моряки. Окрім моряків, до Пунту їхало кілька придворних писарів та художників, щоб можна було весь похід описати та представити в образах³³.

П'ять тридцятивеслових кораблів у сезон Розливу³⁴ впливли з порту Червоного моря і попливли на південь. Експедиція тривала два роки і в сезон Жнив повернулася до Фів, привізши неймовірні скарби.

Князі Пунту прийняли єгипетську експедицію за посланців небес і впали перед нею навколішки. Єгиптяни передбачливо затримали заручників, а потім приступили до обміну товарами. Мешканці Пунту принесли Фараонові Обох Країн, Цариці Фів та Карнаку, божественній Хат-ше-псут, доньці Амона-Ра, стоси свіжого кадила, дорогоцінні деревця мирри, гебан, слонову кістку, чисте золото з Країни Ему, листя кориці, антимон³⁵, павіанів, собак, леопардові шкури.

Взамін за це єгипетська цариця офірувала незліченні гори кольорових скляних намистин, барвисті тканини, стилетики з оздобленими руків'ями, мальоване начиння, два

³³ Експедиція до Пунту, влаштована царицею Хат-ше-псут — улюблена тема як історичних досліджень, так художніх творів. Там вона викладена з усіма можливими подробицями, включаючи описи та рисунки цієї легендарної країни.

³⁴ Нілу. Єгипетський рік поділявся на три сезони: Розливу — Ахет (місяці — Тот, Паофі, Хатіра і Хойак, за нашим календарем середина липня — середина листопаду), Проростання — Перет (місяці — Тібі, Мехір, Фаменот і Фармуті, за нашим календарем середина листопаду — середина березня), Жнив — Шему (місяці — Пахонс, Паїні, Епі-фі, Месоре, за нашим календарем середина березня — середина липня).

³⁵ Антимон (стибій, сурма) — порошок, який вживався у Давньому Єгипті як з косметичною метою (для макіяжу очей), так і для захисту від яскравого сонця та комах.

малі трони і безліч сокирок, дуже придатних до рубання дерев та до вбивання тварин і людей.

Експедицію, що поверталася з Пунту, у Фівах привітали з хвилюванням та гарячковою цікавістю, а звістки про привезені багатства і дива Пунту, Країни Богів, звідки походила єгипетська богиня Гатор, розпалювали цікавість як мешканців дільниці палаців, так і торговельного кварталу. Але в загальному настрої бракувало того піднесення, що супроводжувало повернення переможної армії, цього ні з чим незрівнянного тріумфального сп'яніння, яке викликають воїни, в'їжджаючи на колісницях і ведучи довгі ряди бранців з тавром невольників на обличчях.

Святиня-гробниця Хат-ше-псут поблизу Фів була готовою. На тлі темного масиву гір здіймалася білими терасами, оточеними колонами, неперевершена у своїй красі та самотності.

Тепер цариця зайнялася прикрашанням стін притулку. Наказала змалювати на них свою історію, від моменту, коли її матір, царицю Яхмосе, відвідав Амон-Ра, далі — народження Хат-ше-псут, проголошення її спадкоємицею престолу, експедицію до Пунту, аж до дня, — хай коли він наступить, — у якому цариця віддасть своє божественне тіло під опіку богині Нут, прохаючи, щоб зробила їй місце серед Невтомних і Незнищених Зірок, щоб не померла навічно.

До притулку вела Алея Сфінксів, кожен із обличчям Хат-ше-псут. Зліва стояла споруджена святиня богині Гатор, справа — гробова каплиця і два саркофаги: один для Хат-ше-псут, другий — для її земного батька. Бо все, що Хат-ше-псут замислила і все, що вчинила, робила з думкою про свого батька, Тотмеса Першого, який вивищив її понад сина і настановив своєю спадкоємицею.

У Карнаку, на гранітному обеліску, покритому товстим шаром золота, наказала викарбувати:

«А ви, що через віки оглядатимете ці пам'ятники, які засвідчать, що я вчинила [...], не кажіть, прошу, що це марна хвальба, а промовте: «Як це схоже на неї, гідну свого батька».

Бо у той час донька, щоб бути визнаною не гіршою від сина, мусила бути вдвічі кращою від нього.

* * *

У єгипетському місті-фортеці в Дельті молоді офіцери мали все, чого тільки могли забажати: зручне житло з плавальними басейнами, барки для прогулянок Нілом, вино та пахучі олійки з Криту, плоди з Сирії, мавп із Куш, музиканток і танцівниць, полювання на водних птахів та газелей, а все-таки Тотмес знав, що в Аварісі панує настрій постійного роздратування і ненасиченості. Ні муштра, ні вдавані походи не могли їх удовольнити.

Молоді командири все частіше без дозволу вислизали до Пібасту, начебто для того, щоб віддатися під опіку богині, але насправді заради оргій і таємничих ритуалів на честь Бастет. Виникло навіть таємне товариство, що поклонялося Кішці, а його учасники віталися словами: «Присуд Кішки безпомилний».

Колись до рук Тотмеса втрапив папірус, що містив наче символ віри цього товариства.

«Я права рука Ра, я немов підганяючий батіг, щоб вести тебе. Все, що він робить, призначене для того, щоб ти з'єднався з Місяцем», — так звучав перший відступ.

«Нехай тебе називають Владарем Биків, тим, завдяки якому починається життя. Я життя, яке починає, матка, що годує. Їх називають супутниками початку і кінця», — твердив другий відступ.

«Заклик Бастет потрапляє до Амона», — запевняв третій відступ.

«Бастет — Володарка Початку і Кінця, «засува», що є у святинях єгипетських і що є таємницею», проголошував четвертий.

«Мене називають Донькою Країни. Це я», — сповіщала остання таємниця.

Але Донькою Країни була Хат-ше-псут, божественна цариця, що захопила владу до своїх рук і запускала свої невидимі мацаки до прикордонної твердині, обезвладнюючи Тотмеса, висмоктуючи з нього чоловічу силу, мозок його костей, — Бджола, що проклонулась із трупної гнилизни.

Він ненавидів її ненавистю усіх літ, пережитих в тіні її божественності, — прагнув їх наповнити трудами бойових походів, гуркотом битви, маршем через пустелю і славою переможця. Натомість гайнував час у твердині, оточеній зарослими очеретом каналами, відрізаний від звісток зі світу, воюючи з невидимим, але всюдисущим ворогом, — нудьгою, що, наче чад, крізь усі шпарини проникала всередину фортеці, труючи її мешканців.

Новина впала наче сип із ясного неба і розбудила від здерев'яніння усю залогу. До Аварісу прибув купець із Тіру, що ледве зумів утекти живим на єгипетському військовому кораблі. Купець, представник великого торгового дому в Тірі, розповідав зібраним офіцерам про бунт сирійських міст; мешканці цих міст виганяли єгипетські гарнізони, нищили статуї єгипетських богів, плундрували склади і торгові дома, ведені єгиптянами, і проголошували незалежність од влади фараона.

А що на це цариця?

Відповіді не довелося довго чекати.

Невдовзі темношкірі герольди розвезли до всіх гарнізонів подібні накази:

«Готуйте спорядження і озброєння для війська. Беріть одягу та срібло зі скарбниці. Прийміть рапорти про це. Нехай збройні сили візьмуть панцирі та обладунок. Нехай їм видадуть зі складів харчі. Нехай потім рушать до міста богині Ваджет³⁶, Володарки Омі, святого стовпа Гатор, Пані Бірюзи. Воно має бути місцем збору князів, достойників, воєначальників, що рушають проти сирійських міст».

В Аварісі відразу ж настала зміна. Ніхто вже не вітався словами: «Присуд Кішки безпомилний», натомість офіцери, минаючи одне одного, різко промовляли: «На Тота!» чи «На Крокодила!», бо це звучало справді по-чоловічому.

У день виступу армії Хат-ше-псут прибула на місце збору і передала в руки Тотмеса найвищу військову владу разом із відділом Двох Жезлів та Двох Щитів, належним фараонові.

Тотмес був одягнений у нагрудник із литої бронзи, при боці мав бойовий меч і східний стилет, зроблений з однолитого куска металу, в руках тримав списа, на одну третину гебанового, на одну третину срібного, а на одну третину залізного. На плечі мав золотий щит.

— На Амона-Ра, Володаря Царства Великого Бога, нехай азіати пізнають могутню руку фараона! — звернувся він до вояків, а вони відповіли йому трикратним бойовим окриком єгиптян.

Єгипетські війська рушили до Сирії. Сухопутну армію супроводжували Білий Флот, Зелений Флот і Різнобарвний Флот.

Кількома місяцями пізніше до Фів почали напливати новини про перемогу єгипетських військ, а невдовзі надійшов офіційний рапорт Тотмеса: «Сирійські міста разом із князями та їхніми людьми піддалися владі фараона. Дім Амона-Ра, мого отця,

³⁶ Богиня-змія, хранителька і захисниця Нижнього Єгипту, покровителька однойменного міста.

Царя Богів, знову наповниться невільниками та невільницями. Азіати вічно та нескінченно лежатимуть біля його стоп».

Весь Єгипет охопив шал звитяги. Це був перший за майже тридцять років військовий триумф, що вдарив до голови мешканцям міст, неначе вино. Купці кидались одне одному в обійми. Сирійські міста знову були відкриті для єгипетської торгівлі. Дівчата вішалися воякам на шию. Офіцери ходили з бронзовими мечами при поясі і пишалися у спижевих³⁷ нагрудниках. Господи, крами, ятки були повні здобутих товарів. Ніколи ще ціна невільника не була такою низькою.

Лише у глинобитних хатинах матері плакали за синами, що zostалися над Євфратом та Оронтом, і вболівали, бо їхні тіла не були належно споряджені для подорожі у Країну Заходу, тому душі могли не втрапити перед суд Озириса і померти навечно.

Хат-ше-псут проголосила Тотмеса співрегентом Єгипту. Відтепер вони мали разом правити у Подвійному Золотому Домі, а на всіх едиктах Тотмес Третій мав виступати поряд із Хат-ше-псут. Подейкували, що Тотмес одружиться з Нефру-Ра. А коли поголоски втихли і люди перестали непокоїтись зміною та снувати здогади, чи Тотмес Третійудовольниться визначеною йому часткою, Хат-ше-псут померла. Ніхто ніколи не довідався, при яких обставинах наступила її смерть³⁸.

Офіцер, що приніс цю звістку Тотмесові, став перед ним струнко і повідомив:

— Собака муха, найгірша із безсоромниць, — мертва!

Якусь мить Тотмес мовчав, тяжко дихаючи. Потім вийняв меч з піхов, убив його в землю та мовив:

— Нехай помре подвійною смертю. На вічність та нескінченність.

Останки Хат-ше-псут були забрані з Дому Мертвих і безслідно зникли. Ніколи не спочили у збудованому нею саркофазі, в якому вона віддавала свою безсмертну душу в руки Нут. У Подвійному Золотому Домі не оголошено обрядового трауру, не відбулася також урочиста коронація, наче Тотмес був фараоном вже оддавна, від моменту смерті свого батька. А трохи пізніше цілі загони робітників зі спеціальними знаряддями почали тяжку працю нищення усіх слідів існування Хат-ше-псут.

У Алеї Сфінксів каменярі розбили голови з обличчям цариці, а потім скинули з гранітної основи її статую в коронаційних шатах і зайнялися нищенням постаті. Спершу вибили молотками очі, потім відламали від чола урей, а коли все це звершили, розтрошили статую завбільшки з багатоповерховий дім на тисячі уламків.

[Тридцятьма п'ятьма століттями пізніше з шарів піску видобуто залишки статуї, так, як їх zostалили недбалі каменярі, — і експедиція археологів дбайливо склала їх, повертаючи божественній постаті Хат-ше-псут її лик].

Багато місяців терплячі різьбярі зішкрябували долотами усі написи з іменем Хат-ше-псут і карбували замість них ім'я Тотмеса Третього. Папіруси з її едиктами понищено, зображення покрито товстим шаром тиньку.

Стерта зі списку фараонів, позбавлена саркофагу, не споряджена в дорогу до Країни вічності, вона повинна була розпастися, зникнути з пам'яті та розплистися у порожнечу.

Тотмес Третій розпочав панування над світом із заперечення існування останньої божественної цариці Єгипту, яка була фараоном.

³⁷ Спиж — застаріла назва бронзи.

³⁸ Хоча гіпотез не бракує. Серед причин смерті великої цариці називають і хвороби: діабет, рак кісток, а навіть псоріаз.

Пасіфая*

...Пасіфая, цариця Кносу, вважалася донькою Персеїди, Німфи Криту, і Геліоса. Але вже ніхто не знав, що першою Німфою Криту була Перепілка, хоча щороку на візерунчастій підлозі Кносійського палацу танцівники виконували заплутаний танець Перепілки на честь Богині Місяця. І ніхто не знав, що мужем Перепілки був Дятел — син Зеленоокого Атланта, і що це він, коли проминув Великий Рік, зійшовся в боротьбі з Білим Биком, переміг його, — і бик був принесений замість нього в жертву. З часом Перепілка стала священним птахом Артеміді. Дятел був похований на Криті і його могилу дуже шанували, хоча знаки атлантів давно затерлися. Зрештою, коли панувала Пасіфая, мужа цариці називали вже не священним Царем, а Ванаксом або ж, за звичаєм еолійців, Зевсом. Пасіфая наказала архітектору Дедалові викарбувати напис на стародавній гробниці Атланта, що він і вчинив, вирізавши: «Тут лежить Дятел, який був також Зевсом».

Хоча чимало вмінь, якими відзначалися жриці Великої Богині, тисячоліття тому принесли з собою перші поселенці з Міста-Вулика, пам'ять про материнське місто доценту вигасла. Вже не одна хвиля прибульців оселилася з того часу на Криті, серед них втікачі з Лівії, які поклонялися Великій Богині, — знайшли тут прихисток після об'єднання Верхнього та Нижнього Єгипту, що супроводжувалось установленням нової релігії. Але останні прибульці, подібно до найперших, прибули з високогір'їв Анатолії, коли в Єгипті правила цариця Себекнефруре³⁹, а звалися вони лувійцями.

Там, де колись здійснювалося Місто-Вулик, тепер розкинулась імперія гетитів⁴⁰ зі столицею в Хаттусі, де панував цар. І хоча поклоніння Великій Богині пережило не одне завоювання і не один династичний переворот, все ж тепер вона мусила ділитися цим поклонінням з новими богами, а навіть поступитися їм першістю, бо гетитські царі починали всі урочистості від молитов та жертв, принесених богові Сонця. Щоправда, не бажаючи дратувати давнє населення держави Хатті, шанували також богиню Сонця з

* У цьому оповіданні викладені інтерпретації давньогрецьких міфів, умовно кажучи, критсько-афінського циклу: про царицю Пасіфаю, царя Міноса та їхніх дітей; про Дедала, його винаходи, життя та його сина Ікара; про війну Криту проти державок материкової Греції, в т.ч. Афін (як вважається, так збереглася пам'ять про критську таласократію — морське панування); про Скіллу, відому нам з вислову «між Сціллою та Харібдою»; про Лабіринт та Мінотавра.

³⁹ Перша достовірно відома жінка-фараон. Гіпотетично правила у 1777—1773 до н.е.

⁴⁰ Інакше Хеттське царство, Хатті.

Арінні⁴¹ і називали її своєю Господинею, але не вважали Творительською і сприймали швидше як опікунку міста Арінна, де вона мала свій храм. Обдарували богиню також божественним сином; йому теж поклонялися, — а, може, йому насамперед. Натомість у Вавилоні більше ніж тисячоліття тому замінили стать богині Белілі — і відтоді звали її Баалом. Цього Баала в Угаріті додали Великій Богині Анат як брата і, за єгипетським звичаєм, — мужа.

На землі цариці давно вже ділилися владою з чоловіками, а в деяких державах царі повністю перебрали владу, адже часи були неспокійними, людей від Потопу намножилось чимало і царі-воїни усе частіше мушили обороняти рідні міста від сусідів, піратів та кочівників.

Лише амазонки, — над Чорним Морем і, вже нечисленні, в Лівії, утримували владу в своїх руках, але мушили завести жорстокі закони, що забороняли вільним чоловікам жити в їхній країні, отож коханцями амазонок найчастіше були бранці.

Критські мореплавці, що кружляли з товаром, привозили з усіх портів світу звістки про великі переміни: падали старі династії, випливали все нові імена владарів, племен та богів. Критський корабель, який саме повернувся з Єгипту, куди завіз цілий вантаж ароматної олійки та косметичних фарб, підтвердив дивний поголос, що цариця Хат-ше-псут переодягалася, — щоб забезпечити покору підданих, — в чоловічий одяг, а навіть чіпляла собі довгу штучну бороду! На Криті це видавалося чудернацьким, якщо не божевільним.

Ці вісті дуже турбували критських жриць: вони не вважали, що відречення від Великої Богині та перейняття влади царями-воїнами мало піти на користь людському родові. Адже все, що служить людині: розпалювання вогню і хліборобство, ткацтво і гончарство, мистецтво малювання і виготовлення знарядь, будівля домів і кораблів, — все це було винайдене в часи, коли люди віддавали шану богині Місяця, Безсмертній, Всевладній, Незмінній, а у містах правили цариці.

Пасіфая приголомшено слухала звістки про зміни, що відбувалися у світі. Острів, на якому вона народилася і спадковою Царицею-Німфою якого була, здавався їй непорушним, наче Мати-Земля. І хоч у Фівах, Мемфісі, Вавилоні та Ніневії на скельних плитах викарбовували постаті переможних бородатих царів та безконечні колони бранців зі зв'язаними руками і ногами, цариця Кноссу наказувала у кімнатах свого палацу малювати лілії, а серед них рожевих грифонів, — щоб пильнували трон із сірого алебастру. Вздовж галерей бігли блакитні фризи; на них прогулювались куріпки, намальовані брунатновишневою фарбою, а на стінах царициної спальні гралися дельфіни. У довгих галереях розтягалися малюнки зі жрицями, що приносили жертви Великій Богині; через отвори у стелі, колонади, балкони і портики просочувалось проміння, вливався аромат дерев та квітів — груш і гранатів, солодких фігових дерев і буйногіллястих оливок, гіацинтів, лілій, крокусів, анемонів.

Наскільки ж гарнішими були палаци Криту, оточені дерев'яною стіною кораблів, порівняно з похмурими мікенськими твердинями, закритими мурами з необтесаних брил.

Однак Мінос, муж Пасіфаї, не поділяв безтурботності цариці. Хоча владарі мікенських замків ще платили данину Німфі Криту, але чинили це все більш і більш неохоче. Усміхнені палаци-сади у Кноссі, Фесті та Мальї навряд чи могли захистити від войовничих царів Пелопоннесу або від піратів, які розбишакували у Середземному морі.

⁴¹ Арінна — священне місто хеттів, центр культу сонячної богині, званої Арінніті.

На самому початку свого царювання Мінос оголосив війну піратству, і тепер критський флот міг безпечно плавати від узбережжя Малої Азії аж до міст Сицилії, Іспанії та ще далі, до туманних островів Півночі, звідки привозили цинк і електрон⁴².

Однак така велика потуга вимагала також посилених заходів безпеки. Отож Мінос почав зі зміцнення порту, поставив там потрібну сторожу, а тоді наказав Дедалові приступити до будови Лабіринту.

По всьому Кноссу кружляли суперечливі поголоски про новий палац, мури якого росли з дня на день. Одні твердили, що на палацовому дворіщі відбуватиметься боротьба Ванакса зі Святим Биком Посейдона. (Віру в Посейдона, Владику Морів та Колісниць, привезли моряки з Егейських островів і ця віра напрочуд швидко поширилася на Криті. Можливо, за співучасті Дедала: це він розпускав у портових тавернах непристойну байку, що Посейдон прибрав подобу коня і покрив саму Деметру). Інші запевняли, що Лабіринт буде в'язницею чи архівом, ще інші — що скарбницею, де цариця Криту зберігатиме свої багатства: штаби срібла і золота, міді, олова та цинку, брили електрону і таємничий камінь, що впав з іншої планети. Невідомо, хто перший — хоч пізніше називали Дедала — розпустив чутку, що Мінос вирішив збудувати собі притулок, бо в палаці Цариці Німфи не почувався безпечно. Отож наказав спорудити цитадель з трьома сотнями кімнат, але одним-єдиним входом: зайти всередину легко, але, через плутанину коридорів, підземних переходів і галерей, — складно звідти вибратись, не знаючи плану. А план знало лише троє людей: Пасіфая, Мінос та Дедал.

Наближався кінець Великого року, що на Криті тривав дев'ять місячних літ. Пасіфая проголосила Великі Ігрища на честь Богині Місяця (чи, як вважав дехто, на честь Владики Морів Посейдона), які мали відбутися на новозбудованому дворіщі Лабіринту. До боротьби з Білим Биком зголосився ясноволосий синьоокий чужинець. Дедал познайомився з ним у портовій таверні та представив його цареві. Чужинець походив із півночі, з племені ахейців, споріднених з еолійцями та іонійцями. Колись, кілька століть тому, еолійці вторглися до Еллади, але пізніше перейняли звичаї давнього населення і визнали зверхництво Богині Всього Сущого, — вона в подібі голубки знесла яйце всесвіту, — над своїми племінними богами. Сам Мінос мав у своїх жилах кров еолійців, принаймні з батьківського боку, що, зрештою, не було надто істотним. Натомість мати його була викраденою піратами царівною з панівної в Тірі династії.

У Кноссі роїлося від чужоземців і це вони зазвичай ставали до бою з биками, — але були то заручники чи воєнні бранці або ж потомки бранців, звані невірниками Богині. Вперше трапилося, щоб вільний чоловік без примусу став до бою, і то з білим биком. Такий бій, хоч почесний, часто, щоб не сказати завжди, закінчувався смертю одного чи двох борців. Отож у всьому Кноссі розмовляли про силу, вправність та вигляд ахейця, що так необачно зголосився боротися від імені Ванакса.

Варвар щодня на світанку ходив на пасовище, де в загороді пасся білий бик, і годував його травами. Сам їх для нього вишукував та збирав.

Якось туди прийшла цариця Пасіфая в супроводі Дедала. Але вже назавтра з'явилася сама. Довго вдивлялася своїми золотистими, як у пави, обведеними чорною рисою і видовженими до скронь очима в блакитні очі ахейця і врешті сказала:

— Якщо переможеш Білого Бика, станеш моїм коханцем.

І простягла до нього руку, в якій тримала малий старовинний ніжик із обсидіановим вістрям.

Варвар засміявся, взяв у неї ножа та затис у долоні.

⁴² Давні греки називали електроном бурштин.

— Сховаєш його у волоссі, — мовила цариця.

Надійшов день урочистості. Балкони та галереї довкола великого дворища були вщерть заповнені глядачами. На центральному балконі сиділа Пасіфая у гроні товаришок, всі з гарно накрученими кучерями і вплетеними у них шнуркам перлів та бірюзи. Сукні дам були облягаючими, з короткими рукавами та вирізом, що показував оголені груди, вузькою талією та спідницею з кількох шлярок. Пасіфая виступила в шатах кольору морських хвиль, який чудово підкреслював її золотавобронзову шкіру.

Чоловіки теж мали накручене волосся, оголені торси, а від пояса короткі, до половини стегон, гаптовані спіднички.

На дворище потужним кроком увійшов повністю оголений варвар.

Тричі пролунав удар у бронзову тарілку, герольди розчинили браму, з якої вибіг білий бик. Оббіг арену і зупинився, побачивши ахейця. Тоді почав поволі наблизитися до нього, витягаючи морду, ніби очікуючи на пахучу траву. Варвар одним стрибком кинувся до нього, ухопив за роги, пригнув до землі і вистрибнув йому на спину. Але бик схопився і, з ахейцем на спині, почав оббігати арену, намагаючись його скинути. Варвар тримався цупко, хоча напружені м'язи рук і краплі поту над верхньою губою свідчили про його зусилля. Тоді бик міцно вперся ратицями в землю, повільно схиляючи голову вниз. Видно було, що готується до останнього зусилля.

У цю мить Пасіфая здійняла руку, — тримала в ній лабрис.

— Убий його! — скрикнула гучно.

Запанувала тиша. Ахеєць зробив блискавичний рух, в його руці щось мигнуло, неначе блискавка, і з бичачої шиї бризнула кров.

Ахеєць зістрибнув зі спини звіра і, тяжко дихаючи, став над ним, схрестивши руки на грудях.

З галерей та балконів залунали оплески і посипались квіти.

— Гарне було видовище, — сказала Пасіфая.

— Але хто дав йому жертовного ножа? — спитав Мінос.

З цього дня переможця білого бика почали називати Тавром, а цариця призначила його Командиром Палацової Варти.

Кноссом кружляли дивні розповіді про Пасіфаю і Тавра. Начебто цариця наказала йому приходити на побачення у стародавній масці бика. Начебто називала його Священним Царем, а себе — богинею Місяця. Їх часто бачили вночі на галереї палацу, як вони дивлялись у Місяць, а лазничі розповідали, що Тавр мав на тілі сліди укусів зубами.

Якось уночі Пасіфая сказала коханцеві:

— Колись Священного Царя сікли різками, аж доки не впадав у екстаз і не віддавав Матері-Землі своє сім'я. А потім його розривали менади.

— Інколи мені здається, що ти теж мала б охоту мене розірвати, — сказав Тавр.

— Ні, — Пасіфая хитнула головою і, скося глянувши на нього з-під мальованих вій, додала: — Хіба що коли б ти віддав сім'я іншій жінці.

— Ти добре знаєш, що жодній іншій не віддам, — навіть Матері-Землі.

Якщо пристрасть Пасіфаї до Тавра видавалась відступом від правил, — бо Цариці-Німфи не мали звичаю обмежуватись одним коханцем, — то кохання Тавра до Пасіфаї також було незвичайним явищем, а принаймні одного чоловіка дивувало, — себто самого Тавра. Бо у світі, звідки він походив, не було Цариць-Німф, які вибирали собі коханців, не було міст, де люди займалися ремеслами та торгівлею, не було палаців із дельфінами на стінах, ані ваз, розмальованих каракатицями та ліліями, ані портів, до яких заходили кораблі, ані дворищ, на яких вели боротьбу з биками...

— А що ж було там, звідки ти прийшов? — спитала Пасіфая.

Степи, зарослі травною, і незліченні стада худоби, табуни коней з розвіяними гривами. І царі-вожді, що на кінних колісницях вели свій народ у всіх керунках: на схід до цегляних мурів Хараппи, на південь у бік Ешнунни, Вавілону та Ямхаду, на захід аж до великої ріки, що впадала до Евксинського Понту, і ще далі, — туди, звідки привозять електрон і цинк. А хоча його народ поділяється на численні племена і кожне з них має свого вождя, все ж усі належать до однієї родини, у всіх ясне волосся і блакитні очі, подібна мова і два спільні слова: вода та серце. Всі воюють на кінних колісницях, уживають гострих сокир та бронзових довгих мечів та поклоняються Великій Трійці богів.

Пасіфая чула про воїнів, що на кінних колісницях ввірвалися через гірські перевали до стародавнього царства Хатті і до Межиріччя. Вони звалися гуритами, каситами, мітаннійцями. Але не знала, що іонійці та ахейці були з ними споріднені і що ця родина, здається, готова була до все нових ви роїв. Останнім ви роєм стали ахейці.

Отож спитала:

— А як називається той народ, який з глибин степів вирушив на кінних колісницях і зберіг два спільні слова?

— Арії, — відповів Тавр, а в його голосі зазвучав такий захоплений і натхненний тон, що це слово зазвучало немов струна під дотиком вправних пальців музикантки, і Пасіфая подумала, що це найгарніше слово, яке вона коли-небудь чула.

— Одно дня арії здобудуть увесь світ, — промовив Тавр.

(Не знав, що, коли вимовляв ці слова, на відстані сотень тисяч миль від Криту арії на запряжених кіннями возах мчали прямими вулицями щойно здобутого міста над рікою Інд. Потім зійшли з колісниць, розбіглися у бічні вулички і ввірвалися в доми, звідки витягували тих мешканців, що не встигли утекти, і убивали їх ударами сокир, а інші в той час підпалювали будівлі. Невдовзі над цегляним містом здіймалися хмари чорного диму.

У Мохенджо Даро починалося панування аріїв).

— Ти прибув, щоб завоювати Крит? — спитала Пасіфая.

— Так. Я син царя ахейців, але вже не повернуся до своїх.

— Отож, тебе завоював острів Німфи?

— Не острів, а Пасіфая.

Так воно остаточно і не з'ясувалося, чи Пасіфая підпала під владу Тавра, чи Тавр був поневолений Пасіфаєю. Зв'язала їх пристрасть, ще підсилювана різницею світів, до яких вони належали, і сягаюча дна людської самотності. Бо на всьому Криті, а, може, у всьому середземноморському світі не було двох самотніших коханців, аніж Пасіфая, Німфа Криту, і Тавр, арій із азійських степів.

Пасіфая мала з Міносом двох доньок і кількох синів, коли народила ще одного⁴³. Хлопець удався світловолоосим та синьоокомим і ніхто не сумнівався, що його батьком був Тавр. Хоча Пасіфая не раз брала собі коханців, ніколи досі, — так, принаймні, думав Мінос, — не мала з ними дітей. Тепер син Тавра виховувався разом з його синами і дочками, а Мінос, дивлячись на нього, відчував, як його переповнює ненависть. Врешті надумав заманити хлопця до Лабіринту, сподіваючись, що він звідти не вибереться. Але трапилося інакше, бо за малим Тавром побіг Главк, рідний син Міноса, і безслідно щез. Після довгих пошуків знайшли його, п'яного від меду, — біля перевернутого глека — і ледве врятували йому життя. Натомість Таврові наче сам Дедал відкрив таємниці Лабіринту, отож хлопець із котячим спритом рухався по всіх його закапелках, а раз, зодягнувши на голову старовинну маску Бика, вискочив зі сховку і страшенно рикнув, чим перелякав самого Міноса, який не сподівався такої напасті. З того часу Мінос почав

⁴³ Давньогрецькі міфи приписують Пасіфаї доволі численну громаду дітей: сини Андрогей, Девкаліон, Главк, Катрей, доньки Акалія, Ксенодіка, Аріадна і Федра. Не рахуючи Мінотавра.

його ще більше ненавидіти і називати Мінотавром. Через свої наближених сіяв поголос, що хлопець позбавлений розуму і проявляє тваринні риси. Хоча були ті, що різко це заперечували, щось із тих пліток прилипло до Таврового сина.

Коли Андрогееві, другому синові Пасіфаї та Міноса, виповнилося вісімнадцять літ, він вибрався до Еллади на Ігрища. Якби переміг, міг би добиватися руки спадкоємиці престолу в Мікенах, Тірінфі, Фівах чи Пілосі. Андрогей супроводив представник Криту, який щороку розвозив до союзних міст едикти, складені жрицею в Диктейській печері. На Криті з тривогою чекали звістки про царевича. Адже з Еллади доходили чутки про численні орди ахейців, які вдиралися з півночі та займали елладські⁴⁴ міста.

У той час Пасіфая все частіше віддавала лабрис у руки Міноса, а навіть доручала йому приносити жертви Великій Богині, хоча він мусив для цього обряду вдягати жіночий одяг. Це його дратувало, але не смів опиратися споконвічному закону.

Саме, одягнувши жрецькі шати, на острові Парос приносив жертви Трьом Споконвічним: Тій, що пряде, Тій, що відміряє і Тій, пасма якої не можна перемінити чи уникнути, як прибув гонець із невблаганною звісткою, що Андрогей загинув. Був убитий, повертаючись з Ігрищ, де переміг у всіх видах змагань. Вбивство відбулося в Еноні, але схоже, що засідку приготували ахейці, які недавно поселилися в Аттиці. Вони підозрювали, що Крит захоче нав'язати їм своє домінування і що царевич прибув, щоб порозумітися з містами Пелопоннесу, а участь в Ігрищах була тільки маскуванням істинних агресивних намірів Кноссу.

Почувши про вбивство сина, Мінос здійняв із голови вінок, дав знак флейтистам, аби припинили музику, і закінчив жертвний обряд у тиші.

Потім повернувся на Крит і оголосив похід проти Аттики. Спершу вплив на Егейське море і почав збирати від союзних міст данину й кораблі. Але не всі союзники відгукнулися на його заклик. Наприклад, Еак з Егіни обачно відмовився від участі в поході. Тільки цариці одразу ж поспішили допомогти Критові і відкрили свої порти для критського флоту. Врешті Мінос ударив по Корінфському перешийку. Грабуючи та спустошуючи околицю, просувався до Афін. На його дорозі стояла Ніса, її обороняв цар Ніс Єгиптянин. Отож, Мінос приступив до облоги твердині.

Щоранку на вежу замку виходила донька Ніса, спадкоємиця престолу Скілла, і пригравала собі на музичному інструменті. Власне кажучи, був то не інструмент, а камінь, по якому вона вдаряла дрібними камінцями, викликаючи приємні звуки.

Критські воїни, звикнувши до появи царівни на вежі, виглядали, чи швидко вона з'явиться. Цар Мінос також її помітив і відтоді щоранку, а потім ще й опівдні проїжджав верхи перед вежею, одягнений у білі шати і на білому коні. Чим довше тягнулася облога, тим сильніше порозуміння почало зв'язувати Міноса та Скіллу — були то усміхи, примруження очей, легкий порух рукою чи раптовий поворот голови.

Якось уночі до намету Міноса прослизнув герольд і, схилившись у бік царя, таємниче промовив:

— Вона тут. Чекає перед наметом.

— Хто? — спитав Мінос. Серце йому забилося швидше.

— Царівна. Донька єгиптянина.

Кількома хвилинами пізніше Скілла увійшла досередини.

— Я принесла тобі ключі від міста, — сказала вона.

⁴⁴ Тут варто б підкреслити різницю між словами елладський-еллінський, еллін-елладець. Згідно зі сучасною термінологією, елладською називається культура давньої Греції докласичної епохи. Пізніший період — класична еллінська, ще пізніший — елліністична. Отож, елладці та елладські міста не конче мають стосунок до суто греків чи грецьких міст, хоча одне не виключає іншого.

— Чого ти за це хочеш?

— Твого кохання.

Тієї ж ночі критяни ввірвалися до міста. Цар Ніс загинув на сходах замку. Решту ночі та наступний день Мінос провів у спальні царівни.

Потім повів свої війська на Аттику. Це вперше критяни зіткнулися з ахейцями і побачили, що легко їм не буде. Ахейці шалено билися, дико вигукуючи: «Елелей іо! іо!», а це лякало вишуканих критських офіцерів сильніше, ніж кінні колісники та довгі бронзові мечі.

Війна затягувалась, а критяни далі стояли на місці — правду кажучи, вони краще воювали на морі, аніж на суші, — коли в Аттиці трапився сильний землетрус. Давні мешканці Еллади почали нарікати, що це помста богині Глибин за вбивство Андрогей. Отож ахейці вирішили принести велику жертву, щоб умиловити Старицю: прирекли їй чотирьох доньок Гіакинта, яких повісили на дереві. Попри це, землетруси не лише не припинилися, але ще й посилювались. У всій Елладі запанувало загальне обурення проти ахейців через принесення в жертву дівчат, які прибули зі Спарти, щоб змагатися на Ігрищах. Отож афіняни почали заперечувати, начебто їх стратили, — доводили, що на квітучому дереві висіли глиняні лялечки⁴⁵. Однак доньки Гіакинта ніколи не повернулися до Спарти.

Ахейці (що від недавнього часу звались афінянами) звернулися до пророчого святилища Матері-Землі з питанням, що вони повинні зробити, щоб утихомирити її гнів.

Пророче святилище в Піфоні завжди справляло на людей приголомшливе враження, тим паче на ахейців, які вирушили туди вперше.

Гірське пустків'я, стрімкі білі стіни піщанику з вузькою щілиною, звідки випливала біляста пара, що сповивала Піфію, яка сиділа перед святиною, — це все викликало почуття самотності і страху перед Невідомим.

Багато віків тому критяни спорудили тут першу святиню Матері-Землі, збудована вона була з бджолиного воску і пташиного пір'я. Коли розпалася, збудували на тому ж місці нову зі сплєтених стебел папороті. Але вже й від тієї сліду не залишилося. Теперішню святиню збудовано було з лаврового дерева. Еолійці, знамениті своїм ковальським мистецтвом, обкували стіни бронзою. Викували також бронзову триногу, на якій сиділа Піфія. Вартував святиню Піфон, син Матері-Землі, в подібі змія.

Ахейці, сперті на бронзових мечях, які відкидали довгі тіні, стояли змішані, відчуваючи, як біляста пара з легким п'яним запахом втягує їх в орбіту Великої Таємниці, до якої вони не були готовими і перед якою їхні колісники та гострі сокири були безсилями. Здобули Елладу, але ось прадавня Еллада, наче восьминіг, почала висувати свої мацаки і втягувати їх у глибину закритих і споконвічних речей, про існування яких шанувальники Великої Трійці Богів навіть не здогадувались.

Піфія сиділа з широко розплющеними невидючими очима, а її обличчя у світлі перших сонячних променів здавалося прозорим. Довго не відповідала на питання ахейців, але тиша перед відповіддю Піфії і та, що запанувала після неї, видавалась однією фразою з дев'ятьма промовленими словами. Фразою вироку, який не підлягає оскарженню.

Ахейці — повинні — дати — Міносу — таке — відшкодування — якого — він — жадає.

Афіняни вислали послів до Міноса, прохаючи, щоб він назвав їм свої умови.

Міносу вже обридла ця війна, отож він жадавав лише, щоб афіняни раз на дев'ять років присилали до Кносу сімох дівчат і сімох юнаків як жертву Великій Богині. Юнаки

⁴⁵ Вчені вбачають у цьому епізоді натяк на старовинні обряди, коли замість живих істот — людей чи тварин — жертвами ставали їхні зображення («глиняні лялечки»)

та дівчата боротимуться з Білим Биком. Тим, що не загинуть на арені, буде подароване життя.

Після укладення миру з Афінами Мінос рушив додому. Скілла хотіла поїхати з ним на Крит як гостя і союзниці, що діяльно спричинилася до його перемоги. Але Мінос чи то не хотів, чи то не міг, чи, найімовірніше, і те й інше, обтяжувати себе Скіллою. Умовляв її повернутися до Ніси. Однак Скілла, закохавшись у Міноса, не дала себе переконати. І, коли царський корабель відчалив від берега, виявилось, що вона пливе за ним, учепившись за корму. Можливо, сподівалася, що Мінос чи хтось із моряків змилується над нею і витягне на борт. Витривало плівла, аж доки не посутеніло. Однак, коли у воді відбилася ранкова зоря, не було її ніде: ні на морі, ні на кораблі. Вночі моряки на смерть затовкли її веслами. Пізніше розповідали, що на Скіллу впав морський орел і вбив їй у голову свої пазурі. Але це не був звичайний орел, це душа Ніси вселилася у птаха і прилетіла покарати зрадницю-доньку. А коли люди у портових тавернах цікаво слухали цю розповідь, додавали, що Скілла перетворилася потім на птаха з червоним черевцем і червоними лапками. Ще інші казали, що не на птаха перетворилася, а на рибу. Були й такі, що сп'яну зізналися: Скіллу вбито з наказу Міноса.

Після повернення на Крит цар приніс подячну жертву-гекатомбу з биків на честь Владики Морів, Посейдона, а одразу ж по тому наказав ув'язнити Дедала з сином Ікаром та замкнути їх у Лабіринті. Оголосив, наче в Аттиці довідався, що Дедал колись скоїв у Афінах убивство свого небожа та учня і тому мусив тікати. Але ніхто у Кноссі не вірив, щоб ці родинні порахунки (небіж начебто вступив у кровозмісний зв'язок із рідною матір'ю) були справжньою причиною ув'язнення Дедала.

У робітнях, де виготовляли пахучі олійки, ліпили горщики, майстрували коштовні прикраси, у кравецьких та перукарських закладах, де вигадували нові покрої та зачіски перед близькими Ігрищами, а також у портових тавернах розповідали про суд, який мав відбутися над Дедалом.

А хто він, цей Дедал? Питали про це моряки з Трої, з Мемфісу, з Камику на Сицилії і Тортоси в Іспанії, а навіть з гіпербореїських країв, звідки саме приплив корабель із хутром, цинком та електроном.

Отож кноссійці почали розводитись, як то Дедал колись прибув до Криту (він начебто походив зі старовинного лувійського племені) і робив чудові іграшки для дітей Пасіфаї — ляльок, кораблики, возики-колісничі, — як потім він укріпив порт у Кноссі та врешті збудував Лабіринт, плану якого не знає ніхто, крім нього самого й Міноса.

Можливо, ще Мінотавр.

Згадка про Мінотавра нагадала людям Тавра. Чи ж це не Дедал привів його перед обличчя Міноса? Можливо, Дедала вже давно щось пов'язувало з ахейцями..., адже це Дедал розповідав, що Деметра була згвалтована Гіппієм. А, може, Дедал і Тавр були ахейськими шпигунами? На цьому слові балакучі зазвичай кноссійці замовкали. Хто ж може знати, чи серед співрозмовників немає ахейців або ж їх поплічників?

Наближалися Великі Ігрища, звані також Святим Биків. Цьогоріч до бою мало стати семеро биків і чотирнадцять привезених із Афін заручників. Люди заздалегідь тішилися з видовища, сподіваючись незвичайних вражень, тим паче, що про відвагу ахейців багато говорилося на Криті. Ніхто не передчував, та навіть і пізніше ніхто з глядачів не усвідомлював, що ці змагання стали переворотом і започаткували нову еру в Кноссійських Ігрищах.

Афінські заручники, нагі, лише з вузькими перепасками на стегнах, увійшли парами і стали перед царською трибуною. Розчинилися ворота. Бики з глухим дуднінням убігли на арену. Здавалося, вони самим напором рознесуть ахейців і розтопчуть їх на криваву

кашу. Але нічого подібного не трапилося. Юнаки та дівчата розбіглися на всі боки і, схоже, зовсім не збиралися битися з биками. Обдумували тільки, як втекти їм з очей та з дороги. Але, після перших хвилин приголомшення та переполоху, дещо призвичаїлись до арени та звірів. Почали підбігати до биків, а потім кидалися навтьоки, роблячи сальто й перевороти. Відколи Крит Критом, — ніколи не бачено подібного видовища! Спершу, коли публіка зрозуміла, що кривавої боротьби не буде, почала невдоволено шикати, але поступово відвага і чарівна привабливість ахейської молоді роззброїла глядачів і втягнула їх у цю дивну розвагу. А коли одна з дівчат вистрибнула на спину вже втомленої тварини і, тримаючись за шию, чвалом об'їхала довкола арени, залунали оплески⁴⁶.

У той час, коли мешканці Кноссу, зібрані на ігрищах, вагалися, як поставитися до танцівників, що, очевидно, не мали наміру ні вмирати, ні убивати биків голіруч, самотній корабель із білим вітрилом відчалив від пристані, пильнованої потрійною сторожею, і виплив на море.

Назавтра все місто знало, що Дедал і його син Ікар утекли.

Мінос шаленів зі злості.

— Знаєш, що під час Ігрищ Дедал утік із Кноссу на кораблі? — сказав Пасіфаї.

— Сумніваюсь, чи на кораблі, — відповіла вона. — Я чула, що він зробив дві пари крил, одну для себе, другу для Ікара, і вони разом відлетіли.

— Але хто їх випустив із Лабіринту?

— Я. Хотіла побачити, як вони летітимуть.

— І побачила?

— Так. Я бачила, що вони відлетіли на захід.

Ворухнула руками, наче мала намір теж здійснитися в повітря, а при цьому русі замиготіли її наруччя-браслети, розсвіваючи золоті зайчики. Мінос дивився на неї з ненавистю та захопленням.

— Не вірю, що вони полетіли. Думаю, що відпливли на кораблі. Один корабель вчора виплив із порту. Але хоч куди б відплив, будь певна, що я його дістану.

Отак почалася погоня Міноса за Дедалом-архітектором та його сином Ікаром, якіпливли в бік Сицилії.

Однак сотні людей запевняло, що бачили їх, — як здійснюлися вгору і полинули попід хмарами, наче птахи. Перелетіли над Критом і помчали на захід. Бачили їх пастухи при чередах, хлібороби, садівники, пасічники, рибалки⁴⁷...

До Кноссу напливали нові й нові оповіді. Начебто летіли так високо, що складно було зрозуміти, люди це чи птахи. Потім один упав у море, бо крила йому відпали, — надто високо злетів і сонячне проміння розтопило віск, що тримав разом пір'я.

⁴⁶ Чесно зізнаюся, що авторська трактовка критського змагання з биками як передусім «кривавої боротьби», не виглядає мені переконливою, натомість логічнішою видається версія, викладена у книзі Мері Рено «Тесей». Згідно з нею, саме описаний у цьому абзаці «бичачий танець», насправді смертельно небезпечний і вимагаючий від танцюриста виняткової майстерності, швидкості реакції та відваги, і був основною формою цього видовища, а не вигаданим афініями нововведенням.

На жодній із знайдених при розкопках Кноського палацу фресок не зображене вбивство бика.

Важко уявити, щоб представники такої витонченої та легковажної культури, як крито-мінойська, захоплювалися грубою силою, потрібною для того, щоб убити бика. Інша річ — граційний акробатичний танець, нехай і дуже ризикований.

⁴⁷ *Хто б їх не вгледів тоді: чи рибалка, що завше тримає*

Вудку гнучку, чи пастух із кийком, чи плугатар похилий —

Кожен із дива завмер, бо гадав, що над ним у повітрі

Линуть безсмертні боги.

(Овідій, *Метаморфози*, Книга 8. Переклад А.Содомори).

Інші, натомість, розповідали, що втікачі все-таки відпливли на вітрильнику. Були вже поблизу берегів Сицилії, коли Ікар, бо це він стернував, необачно перехилився і впав у воду. Невідомо, як було насправді. У всякому разі, до Сицилії Дедал прибув сам. Дуже постарів і геть посивів.

Звернувся безпосередньо до Кокала, царя Камику. Не мусив просити притулку, його ім'я знали у всій Сицилії. Отож Кокал прийняв його дуже добре і одразу ж вирішив запрягти до укріплення порту та перебудови замку. Натомість царівни благали, щоб він зробив їм такі ж іграшки, які колись дістали діти цариці Пасіфаї. Дедал вже прижився на дещо варварському дворі Кокала, коли з порту повідомили, що до Камику приплив флот царя Міноса і що цар Мінос має намір відвідати замок. Хоча прибував без запрошення, був надто могутнім владарем, щоб боятися відмови. І справді, його прийняли зі всіма почестями, належними мужу цариці Криту. Назавтра Мінос звернувся до Кокала з вимогою видати йому в'язня-втікача. Цим утікачем був архітектор Дедал, який підлягав судові за вбивство, передачу плану Лабіринту іноземній державі, порозуміння з ахейцями та співучасть у змові, що мала на меті повалення династії. Безсумнісним доказом його провини є чудові іграшки, зокрема возики-колісничі, — точні мініатюрні копії кінних ридванів, використовуваних ахейцями, а також поширення культу Посейдона-Гіппія, шанованого в Аркадії та Ахайї.

В міру того, як Мінос перелічував гадані злочини Дедала, обличчя Кокала все дужче супилося. Спершу хотів заперечити, начебто Дедал знайшов притулок на його дворі. Але, на жаль, у однієї з царівен Мінос побачив іграшку, хоч і не ридваник, а все ж, безперечно, витвір Дедала. Отож Кокал почав викручуватися, що не може ламати святого закону притулку. Натомість може сам ув'язнити Дедала. Тимчасом приймав Міноса з великою розкішшю, а царівни розважали гостя співом та грою на музичних інструментах. Саме готувалися до великої учти, Мінос вибрався до лазні, щоб, випарившись, одягнути гарні білі шати (з часу зустрічі зі Скіллою завжди одягався в біле, передчуваючи нову любовну пригоду), — коли трапилося нещастя. Спричинив його начебто Дедал, — труба, якою до ванни стікала гаряча вода, лопнула і на Міноса полився окріп. Попри негайну допомогу (зрештою, допомога не була такою вже негайною), Мінос помер від опіків.

Кокал оголосив траур у всьому місті. Приступили до погребальних церемоній за участю критських кораблів, що стояли в порту. І саме під час урочистостей на честь покійного царя Криту пірати напали на його флот і затопили судна. Насправді гадані пірати були сикулійцями, які теж промишляли корсарством, а тепер скористалися із нагоди, щоб розправитися з критянами. То була найстрашніша поразка, якої коли-небудь зазнав критський флот, уславлений переможними війнами на морі. Лише нечисленні кораблі повернулися до Кносу. Натомість екіпажі, що брали участь у погребальних урочистостях та узливаннях, мали відрізану поворотну дорогу й осіли на Сицилії. Дехто замандрував до Іспанії, ще інші — до Італії, де у Мессапії заснували місто Ірію. Поступово перетворилися з острів'ян на мешканців суходолу, з критян на мессапійців. Але на узгір'ї збудували святиню Матерів і не тільки далі поклонялися Великій Богині, але й поширили це поклоніння в долину ріки Пад, де містився кінцевий пункт сухопутного Бурштинового Шляху. Натомість ті, що zostалися у Сицилії, заснували місто Міною. Як мессапійці, так мінойці зберегли критські звичаї, носили вишиті квітами спіднички (дещо довші, ніж традиційні), кучерявили волосся, а ознакою верховної влади у них був лабрис.

Зі згоди Кокала, нові поселенці збудували у Камику величну гробницю свого царя Міноса. А коли проминуло кілька століть, жерці оголосили, що Зевс прикликав Міноса як суддю до Тартару. Відтоді він зі своїм братом Радамантом та ворогом Еаком з Егіни чинив

суд над душами у потойбіччі. Але це відбувалося вже в часи, коли суди на землі теж перейшли в руки царів і ніхто не чув про царицю-жрицю Місяця, яка давала яблуко-талісман, що відкривало дорогу на Щасливі Острови.

Тієї ночі, яка передувала знищенню сикулійцями критського флоту, в Кноссі трапився землетрус. Спершу занепокоїлись тварини і почали розбивати свої стайні. Коли люди повідкривали двері та ворота, коні, худоба і собаки почали тікати з міста до пагорбів. Раптом залунало ревіння, а потім — вже добре знайомий тупіт. Це бики розбили стіни Лабіринту і мчали містом, здіймаючи хмари куряви. Потім земля немов би задрижала в основах, небо позеленіло, почали хитатись фундаменти, тріскатися стіни будинків, валилися колони, засипаючи уламками переходи, коридори, дворища та вулиці.

Палаці у Кноссі, Фесті та Мальї лускали, наче глиняні горщики, ховаючи під своїми руїнами тисячі людей. Загинули також цариця і Тавр. Доля Тавра нікого особливо не хвилювала. Але що трапилось із Пасіфаєю? Попри пошуки, ніде не було знайдено її тіла і не збудовано гробниці. З часом її почали вважати безсмертною, поклонятися, як Господині Дикого Звір'я та приносити в жертви тварин, птахів і рослини.

Натомість невдовзі після землетрусу по Кноссу розійшлася звістка, що з глибин Лабіринту чутно таємничі звуки, схожі на ревіння бика. Зненацька усе місто довідалось, що Мінотавра завалило в одній із кімнат Лабіринту і що він ревінням повідомляє про себе. Кинулися розбирати завал, але, попри пошуки, ніде не було знайдено тіло Мінотавра, хоча ревіння лунало зі все дальших та глибше розміщених частин палацу. Невже Мінотавр збожеволів і ховається від людей? Подальші його пошуки припинили, але почали підкидати їжу — суміш із ячмінної каші, олії та нарізаних фруктів, а пізніше — нутрощі тварин. Їжа зникла, але це ніколи не траплялося в присутності жертводавців. Якийсь час панував спокій, потім знову — особливо, коли море було неспокійним, з Лабіринту долинали звуки, схожі на гуркіт хвиль. Люди казали — це Мінотавр повідомляє, що він голодний.

Час від часу, коли в порту панувала повна тиша, а на місто опускалися сутінки, на вершині Лабіринту з'являлася постать, яка з неймовірною спритністю рухалась по дахах, переплигувала через відкриті галереї, одним стрибком перемахувала через западини та обриви, що залишилися після землетрусу. Якось один запізнілий перехожий, повертаючись вночі з порту до міста, помітив у світлі місяця, що самотня постать на даху Лабіринту має голову бика.

Мінотавр стояв нерухомо і, занурений у німе зосередження та захват, вдивлявся у дворогий Місяць, що сяяв над Кноссом.

Аріадна

I

Останньою Німфою Криту була молода царівна Аріадна. Її володіння обмежувалися материнським островом, бо горді царі Мікен, Тірінфу, Пілосу та Аргосу одразу ж після землетрусу на Криті скинули зверхництво Кноссу, хоча Аттика далі присилала заручників, причому частіше та в більшій кількості, ніж передбачав давній мирний договір.

Великі Ігрища у Кноссі були тоді найславетнішими змаганнями на всьому обширі середземноморського світу і найславніші атлети були їхніми учасниками. Переможці не лише здобували славу, але й діставали щедрі подарунки, тому багато хто з простолюду вправлявся у цьому ремеслі задля прибутку. Стіни палацу в Кноссі оздоблювали фрески, що представляли акробатів та акробаток, які виконували на спині бика смертельний стрибок назад, а також розлючених биків, з якими грались танцівники — майже оголені, лише у блискучих від коштовностей перепасках.

У кноссійському палаці був один старий малюнок, перед яким любила стояти Німфа Криту. Він представляв покійника біля воріт гробової комори, у мить, коли той діставав на дорогу човна та двох молодих бичків, яких несли невірники Богині. Жриця Місяця, повернувшись спиною до покійного, відправляла свої одвічні обряди, — виливала освячену воду до кратера, поміщеного між двома лабрисами. На кожному лабрисі сидів птах. Збоку стояли дві помічниці, одна з амфорою, інша з музичним інструментом. Цілість дихала спокоєм та гідністю прадавньої літургії. Аріадна не раз розпитувала верховну жрицю про різні архаїчні обряди, а також про те, які птахи були зображені на лабрисі. Теомесса пояснювала, що то перепілки. Схоже, іншого разу забувала, що казала раніше, і запевняла, що то ворони, а ще іншого разу — що круки, птахи Афіни, як називали Велику Богиню в Аттиці.

Після землетрусу, в якому загинула Пасіфая, багато давніх обрядів забулося. Крім того, обов'язки верховної жриці відділили від царициних, як надто обтяжливі і такі, що вимагали надто багато знань. Все-таки Теомесса втаємничила Аріадну в найстаріший алфавіт світу, складений жрицями Місяця, де кожна літера алфавіту відповідала якомусь дереву, — згідно з черговістю місяців року. То був дуже гарний алфавіт, але не надто корисний, бо ніхто на Криті, окрім жриць, його не знав. Вже кілька століть уживався лувійський алфавіт; ним користувалися в Арцаві, Троаді, у державі Хатті і на

Пелопоннесі. Він був куди простішим від того стародавнього алфавіту, хоча купці та урядники вважали його все ще надто заплутаним.

Після останнього землетрусу Лабіринт був частково відбудований і перетворений на державний архів, у якому сотні урядників вели детальний облік.

Від ранку до вечора терпляче писали на табличках

скільки глеків олії, скільки мірок зерна було видано мулярам, столярам, теслям, ковалям бронзи, пастухам звичайним і незвичайним, які опікувались кіньми;

скільки мірок зерна, скільки фіг та вина одержали прялі, ткалі та гончарки;

скільки жінок, дівчат і хлопців працювало в палаці у лазнях, кухнях, коморах, пральнях, садах та у ткацьких майстернях;

скільки у купальнях було ванн з трубами, якими стікала гаряча вода, скільки бронзових казанів, скільки кухонних знарядь, сковорід, амфор, глиняних та бронзових глеків, ламп із гірського кришталю та бронзових каганців.

Запаси в коморах теж скрупульозно реєструвались, так само як прянощі, глечики з олією, слоїки кмину, сезаму, коріандру, м'яти, тим'яну та олії з сассафрасу.

Спеціальні урядники переписували багатства, складені у підземеллях Лабіринту: скляний і емальований посуд, брили електрону, завушниці, браслети, діадеми та шпильки, застібки та персні золоті й срібні, вироби неперевершених мікенських і кноссійських ювелірів; шкатулки зі слонової кості, з жадеїту і стеатиту; панцирі єгипетські, гетитські, мікенські, ахейські, мечі бронзові довгі, які виробляли в давніші часи, і короткі, які були у вжитку нині; зливки срібла, привезені з Лауріону, золота з узбережжя Евксинського моря, міді, цинку та олова з варварських країн Заходу та півночі. Кожен злиток був проштемпельований святим знаком Каракатиці. А всі ці багатства були нагромаджені протягом століть не шляхом грабунку, а в обмін на вовняні тканини, косметику та пахучі кноссійські олійки, експортовані в мальованих двовуких критських глеках. Єгипетські солдати здавна отримували тижневу порцію олійки для змащення волосся й тіла; але гвардія фараона уживала тільки кноссійські парфуми з печаткою Каракатиці.

Каракатиця була присвячена Богині, а сепією сторіччя тому малювали Священного Царя. Каракатиця мала вісім мацаків, а вісімка, так само як четвірка, була священним числом. Анемон теж мав вісім пелюсток, що приваблювали бджіл, а бджола була найсвятішою.

Аріадна знала, що коли якась тварина, комаха чи рослина були святими, це означало, що вони були символом плодючості. Бо життя на землі складалося з періодів народження, дозрівання та умирання, які йшли одне за одним, а потім знову починалися спочатку. Велика Богиня була Матір'ю і мала божественного сина, який теж помирав і воскресав, а потім одружувався з нею. Гетити називали його Варункатте, хурити — Ірбітігою, у ханаанців він звався Баалом, у мікенців — Посейдаоном. На Криті теж було поширене поклоніння Посейдону, особливо серед моряків та поспільства. Вони вірили, що Білий Бик, званий Мінотавром, є потомком бика, що з наказу Посейдона випірнув колись із моря та запліднив стадо на Криті.

Аріадна не любила Великих Ігрищ, — адже траплялося, що Білий Бик убивав або калічив учасника чи учасницю. Аріадна не була схожою на Велику Пасіфаю, яка сама встановлювала для себе закони і смертельно закохалася в переможця Білого Бика, варвара-ахейця, полонивши його так, що він заради неї зрадив своїх одноплемінників. Остання Німфа Криту з майстерно укладеною та полакованою зачіскою, з обличчям, покритим шаром блискучої, мов перламутр, косметики, з талією тонкою, наче стеблина квітки, більше нагадувала крихку фаянсову фігурку, ніж володарку могутнього царства з найбільшим на Середземному морі флотом. Отож верховна жриця Теомесса з неспокоєм і

турботою водила очима за Аріадною, яка блукала палацом або ж сиділа на алебастровій лаві та при світлі лампи з рожевого кварцу годинами придивлялася до малюнків на стінах.

Федра, молодша сестра Аріадни, дуже відрізнялася від Цариці-Німфи. Майже зовсім не залишалась у палаці. Бігала по гаях і танцювали, приграючи собі на флейті. Теомесса думала, що Федра така, як муза, гірська богиня, донька Матері-Землі та Повітря, нестримна, невгамовна, шалена.

Наближався день Великих Ігрищ. Данина, накладена на Афіни, вже давно втратила характер відшкодування за вбивство критського царевича і з року в рік щораз більше добровольців прибувало з Афін, щоб продемонструвати своє вміння на дворіщі Лабіринту.

А в цьому році про свій майбутній приїзд сповістив Тесей, син афінського царя.

Виїзду Тесея передували надзвичайні приготування. Спершу він разом із товаришами вирушив до пророчого святилища в Піфоні та приніс у жертву посвячену оливкову гілку, перев'язану білою шерстяною ниткою. Піфія наказала йому віддатися під опіку Великої Богині в подібі Німфи, яку в Аттиці називали Афродітою. Тесей приніс їй на березі моря жертву з кози, а ту — як присягались супутники Тесея — Богиня перетворила на козла. Це мало означати, що вона вище цінує самців. Ходили теж чутки, наче Тесей забирав із собою два вітрила: біле — його він мав розгорнути, повертаючись в Афіни переможцем, і друге, забарвлене соком кermесового дуба⁴⁸ в червоний колір — символ жалоби.

Лоцманом корабля був Фоякс, а кормчим Навсітай. Нава була тридцятивесловою.

Тесей вплив на море шостого дня Муніхіону⁴⁹ і поплив у напрямку Криту.

Великі Ігрища розпочалися у визначений день. Їх відкривав танок небесних тіл: Сонця, Місяця і п'яти Планет. То був дуже гарний і складний танець, що вимагав знайомства з астрономією. Його виконували наймолодші жриці без вищих свячень. Потім наступило традиційне змагання чотирнадцяти афінських заручників із сімома биками. Цей виступ являв собою демонстрацію неймовірної спритності і сили м'язів, перед якою учасники довго вправлялися. Після перерви пролунав потрійний удар у бронзову тарілку і на арені з'явився сам принц Тесей. Розчинили ворота до приміщення тварин і на посипаний жовтим піском круг вибіг білий як молоко бик. Тесей у пурпуровому плащі на плечах стояв навпроти бика, розставивши ноги і не зводячи з тварини блакитних очей, що горіли холодним полум'ям. Раптом зірвав плаща і почав описувати ним круги перед очима бика. Той, розлютившись, кинувся на запону, а коли вона м'яко подалася, звалився на коліна. З балконів та галерей залунали оплески. Всі очі вдивлялися в Тесея. Афінський царевич, нагий, то відстрибував, то кидався назустріч Мінотаврові, розмахуючи червоним плащем, наче палаючою головошкочою. Бик виразно втомився. Кілька разів спотикнувся і здавалося, що от-от упаде. Але раптом схопився і з очима, набіглими кров'ю, ринув на Тесея.

Крик — високий, немов пташиний голос, перервав тишу і завис у повітрі. То скрикнула Аріадна, затуливши руками очі. Але ніхто не звернув на неї уваги. Ніхто не був спроможним відірвати погляд від Тесея, який миттю відскочив вбік, кинувши плаща бикові на голову. Перш ніж тварина встигла скинути плаща, Тесей обмотав їй голову, а тоді вбив стилета бикові в карк.

Оце вдруге син ахейського царя переміг білого бика на дворіщі Лабіринту.

Ввечері гарно одягнений царевич разом зі своєю свитою вступав до палацу Аріадни, де мав відбутися бенкет на честь переможця.

⁴⁸ Близький родич кошенільного дуба. Дійсно дає червоний барвник. Слово «кermес» перського походження і близьке до нашого «кармазин».

⁴⁹ Муніхіон — місяць аттичного календаря (24 березня – 22 квітня), названий на честь Артеміді Муніхії.

Відколи Тесей зійшов на критський берег, відтоді не міг позбутися почуття якогось приголомшення і весь час здавалося йому, що діяв і говорив уві сні. Того дня, коли його корабель приплив до кноссійського порту, сонце було закрите пеленою хмар, його гарячі промені просочувались крізь неї, наче крізь алебастровий фільтр, і золотили мури опалізуючим світлом. Повітря було парким, пересиченим солодким запахом, який здіймався з численних майстерень, де змішували пахучі олійки, і густо сповивав місто млосною димкою.

Але разом із сонливістю, якій він не хотів піддаватися, Тесей відчував також роздратування, що його збуджують у варварові явища нові та чужі. Дратував його вигляд чоловіків із тонкими таліями, їх накучерявлене волосся, брунатна шкіра та підмальовані очі; дратувало його, як прогулюються дівчата з відкритими грудьми, а передусім — безтурботність мешканців столиці, наче боги знають, що за добро їх чекало! Його дратувала влада цариці, спадкової німфи Криту, заради якої поминули права братів. Огидний йому був культ Бика, що видався блюзнірчим супроти культу Коня, шанованого ахейцями. П'янкі аромати, влада Німфи і культ Бика були викликом, який кидав йому Крит. То були прикмети смертельних ворогів Тесея, з яких він досі переміг лише одного.

Палац у Кноссі мав гігантські розміри, і відстань, яку Тесей мав подолати, прямуючи від брами через довгу колонаду до трону Німфи, була такою великою, що могла онесмілити кожного. Але не Тесея, який убив Сініса, згинача сосен, і розпалив любовну пожежу в серці його доньки, що, причаївшись у гущі очеретів та дикого аспарагусу, придивлялася до битви мужів. Адже ж і він, ступаючи у напівсвітлі, що падало від алебастрових ламп, в глибину сапфірного тунелю, у кінці якого мерехтів трон із постаттю Німфи, відчув, — можливо, уперше в житті, — щось схоже на зачарування, яке могло означати його згубу. Але ось уже проминув колонаду, пройшов ще кільканадцять кроків і став перед троном. Навпроти нього сиділа фігурка з обличчям, покритим золотистим гримом, з повіками, посипаними діамантовим пилом, і з оголеними грудьми. Ноги мала сховані під шльохами з тонкої гуритської тканини, крізь неї були помітними тісно стулені коліна. Вузькі долоні з довгими пальцями лежали на стегнах — нерухомо, як листя нунуфару. Вона виглядала неймовірно тендітною, наче дорогоцінна статуетка, але її великі, обведені зеленою рисою очі дивилися на Тесея зі спокоєм божества.

І в цю мить Тесей зрозумів, що цей непереможний незворушний спокій вона черпала з Матері-Землі, і, щоби запанувати над Критом, він мусить спершу в її особі подолати саму Велику Богиню.

Цариця вітальним жестом простягла руку, а потім звелася з трону і не чекаючи, що Тесей скаже чи вчинить, наче він не може ні вчинити, ні сказати нічого, гідного уваги, повела його до сусідньої зали, де були накриті бенкетні столи. Учта в палаці Німфи не нагадувала ахейських гостин; гості їли наче знехотя, наче ніхто не був голодним, і, коли Німфа вмочила пальці у воду, всі інші теж облишили їжу й почали обмивати руки у маленьких срібних вазочках, які розносили миловиді хлоп'ята з волоссям, блискучим від олійки.

Після учти почалися танці. А саме знаменитий Танець Журавля, дуже складний; жінки та чоловіки танцювали його, зважаючи на кожен крок, бо кожен крок і кожна танцювальна фігура були вписані в інший узор підлоги, що її колись, чверть століття тому, виклав Дедал для новонародженої доньки Пасіфаї, Аріадни. До танцю пригравали арфістки і, коли танцівники під звуки арф пливли, немов злітаючи над землею, Тесеєві здавалося, що він опинився на морському дні, що воно втягує його у все глибший чорторий і через мить він затоне.

П'янкі тони, які музикантки видобували зі своїх інструментів, раптом були перебиті віддаленими, але зловісними звуками: брязканням зброї, словами команди, короткими уривчастими криками і тупотом солдатських ніг.

Аріадна зупинилася і здійняла руку.

Музика стихла.

— Що там відбувається? Покличте, — звернулася до вартових, — командира палацової сторожі.

Два вартові кинулись до виходу, але Тесеї їх зупинив.

— Командир палацової сторожі сам з'явиться тут, коли мої люди займуть усі пости. Але тобі, Аріадно, нічого хвилюватись, бо твоїй особі ніщо не загрожує.

— Ти хочеш цим сказати, що я, у своєму власному палаці, стала твоїм в'язнем?

— Я не маю наміру тебе ув'язнювати, хочу з тобою побратися.

— А я боялася, що Мінотавр затопче тебе на смерть!

— Повір мені, краще для тебе, коли я стану твоїм мужем.

— Ти хочеш разом зі мною правити Критом?

— Ні. Я хочу забрати тебе до Аттики.

— Німфа Криту не може залишити острова.

Тесеї розсміявся. Відтоді цей переможний сміх, яким Тесеї зареготав у обличчя Німфі Криту, став взірцем для героїв Еллади. Таким сміхом вони відповідали на лемент матерів, дітей яких убивали, і на розпач мешканців міст, яких гнали у неволю. Таким сміхом заглушували зойки старих і покривали гнітюче мовчання згвалтованих дівчат. А також усі спогади, які спихали на дно свідомості.

До залу ввійшов командир палацової сторожі. Зупинився біля входу і, дивлячись перед себе, повідомив у порожнечу:

— Місто в руках ахейців.

Населення Кносу не чинило ахейцям опору. У критському флоті віддавна служили елладці, серед них чимало ахейців, а від часів Великої Пасіфаї повно їх було у палацовій варті, тоді як чистокровні критяни воліли займатися торгівлею. Пристань, палац і перехрестя вулиць Тесеї обставив ахейцями, отож від них раптом заройлося у Кносі. Все місто розмовляло про зміну влади, а, властиво, про зміну династії.

Тільки писарі, що працювали в Лабіринті, вранці, як зазвичай, вирушили до своїх робочих місць, щоб записати на табличках, скільки олії, фіг, вина, меду, оливок, груш, сиру, яловичини, дичини, пташиних тушок видано для бенкету на честь афінського царевича.

Цього ранку вперше від часу спорудження Лабіринту перед входом не було озброєного вартового, але грізна таємниця, якою був оточений Лабіринт, охороняла його не гірше сторожі.

— Де твій брат? Ти ж маєш брата, — звернувся Тесеї до Аріадни наступного дня після учти.

— Девкаліон? Не знаю. Мабуть, сховався у Лабіринті.

— Я піду його пошукати.

— Сам-один?

— Сам.

— До Лабіринту легше увійти, аніж з нього вийти.

Пізніше твердили, що Аріадна закохалася в Тесея і дала йому клубок червоної вовни, один кінець якої наказала прив'язати біля входу та розмотувати його, йдучи за ниткою, а потім повернутися тією ж дорогою, бо інакше він неодмінно загине у льохах Лабіринту.

Аріадна справді дала Тесеєві клубок, але нікому не зізнавалася, чи вчинила так з кохання до нього, чи щоб врятувати місто від ахейців, — лише він міг їх утримати від розбоїв та вбивств.

Тесей, з клубком в одній руці та бронзовим мечем у другій, сам-один вирушив до Лабіринту, наполохавши сотні схилених над табличками писарів; перелякані його вторгненням урядники зривалися з-за столів та розбігалися, наче щурі, тихо попискуючи і притискаючи до грудей печатки зі знаком Каракатиці чи голови Бика, які були найвищим сенсом їхнього буття.

Тесей минав одну залу за іншою, потім почав спускатися чимраз нижче, в підземелля, і ще нижче, до старих льохів, що частково запалися і були засипані сміттям. Аж коли здалося, що досягнув самого дна, з якоїсь комори з'явилася постать — напівлюдина, напівбик, — і перегородила йому дорогу.

Тесей здійняв меч.

— Не вбивай мене! — скрикнув Девкаліон. — Я заведу тебе до скарбниці. До таємної скарбниці Пасіфаї, лише пощади моє життя.

— Здійми маску.

Девкаліон покwapом виконав наказ і подав Тесеєві старовинну маску Священного Царя.

Тесей кинув її на землю і з усієї сили копнув:

— Ніколи вже Мінотавр не оживе, — сказав.

З грудей Девкаліона вирвалось щось, наче хлипання.

— Плачеш?

— Ні. Сміюся.

Весь день ахейські воїни спорожняли скарбницю цариць Кносу і під вартою вантажили на корабель Тесея. Коли сонце сідало, Лабіринт був порожнім; усі зали, комори, галереї, переходи та схованки стояли нарозтвір. Кожен, хто мав охоту, міг увійти. Першими вторглися різноплемянні моряки, після них лазничі та опалювачі (правда, дехто твердив, що ці останні ввійшли першими і ще дещо знайшли). Після моряків вдерлися каменярі, невідники Богині, а вже при кінці — різношерстий натовп, керований цікавістю і жадобою здобичі.

Усю ніч тривало пiундрування, аж доки на світанку вереск сповістив, що грабіжники знайшли пивниці, де стояли кратери з медом і пивом.

Як розповідали мешканці Кносу, те, що відбувалося потім, було гіршим від землетрусу. Багато годин поспіль із кам'яних підземель виривалося дике виття та верески, що виливалися аж на вулиці, по яких тяглися хороводи п'яних чоловіків та жінок. Пізніше натовп кинувся розбивати і грабувати крамниці. Казано, що багатші та передбачливіші злотоковалі, зброярі й торговці пурпуром порозумілися з ахейцями і заплатили їм за збройну охорону. Але чимало майстерень і магазинів розграбовано і підпалено. Порозбивали також флакони і амфори з олійками у парфюмерних закладах, насичуючи повітря пахучими субстанціями; вони, змішавшись із смородом паленого і людських відходів (бо каналізація була в кількох місцях пошкоджена), розсіювали млосний сопух.

На третій день Тесей зарядив облату на тих, що розбивали крамниці, товкли таблички в Лабіринті та флакони з пахощами, і наказав усіх пійманих закувати в кайдани, відвести до критських кораблів, нині захоплених ахейцями, і відіслати до Аттики. Відтепер вони мали працювати як невідники в копальнях срібла.

У Кносі запанував спокій.

Аріадна готувалася в дорогу. Тесеї забрав її з собою як свою найціннішу здобич. У Кноссі залишалися Федра та Девкаліон, що — під опікою ахейського командира сторожі — мав правити як Тесеїв намісник.

У спальні Аріадни, під фрескою з юнаком, який збирав крокуси, у ряд стояли скриньки, викладені слоною кісткою та перламутром, — з шатами, біжутерією, безліччю флаконів та коробочок, обіч гарне начиння зі знаменитих критських майстерень, срібні та бронзові казанки на рисячих лапах, столики зі слонової кістки, кришталю, алебастру, обсажені аквамаринами, оздоблені виробленими із золота трояндами і пташиними пір'їнами. Гебанове крісло з поруччям у формі птахів і ще інше, кришталеве, оздоблене золотими левами.

Аріадна стояла посеред цих скарбів з відсутнім обличчям, водючи очима по стінах кімнати, що видавалася їй твердиною, а була мов човник місяця-молодика, беззахисна перед піратами.

Так її застала Теомесса. Мала на собі шати верховної жриці, а в руках тримала двох бронзових змії — символ своєї влади.

— Я прийшла, Аріадно, щоб запитати, чи знаєш, що Тесеєві воїни спалили священний платановий гай, вторглися до Диктейської печери, кинулись на жриць і, тягнучи їх за волосся, волочать до своїх квартир?

— Я не знала, — і певна, що це діється всупереч наказові Тесея і що Тесеї покарає винних.

— А я зовсім не певна, що вчинить Тесеї.

Вони обоє вирушили до зали, де на троні Цариці-Німфи сидів Тесеї, видаючи розпорядження Девкаліонові та командирові сторожі, які стояли перед ним.

На вигляд Аріадни та верховної жриці підвівся з виразом невдоволення на обличчі.

— Що тебе привело сюди? Що трапилось? — спитав.

Аріадна розповіла, що привело її до нього і зажадала, щоб він покарав винних.

Тесеї вислухав її, насупивши брови.

— Я накажу їм побратися зі згвалтованими дівами. Ти задоволена?

Аріадна з Теомессою недовірливо презирнулися.

— Жриці Місяця не діви. Вони не мають заміру покинути Крит та Диктейську печеру, а в жодному разі не візьмуть за мужів варварів, що їх згвалтували, не чекаючи урочистості Осінньої Сівби, коли жриці самі допустили б їх до себе, — заявила верховна жриця.

На обличчі Тесея відбилася нетерпіння.

— Якщо не хочуть за них вийти, то що ти хочеш, щоб я вчинив? — звернувся до Аріадни. — Либонь, не сподіваєшся, що накажу карати воїнів за те, що взяли здобуте як військову здобич?

— Ти хочеш сказати, що я теж твоя військова здобич?

— Я сказав, що ти будеш царицею Аттики, а твій син стане царем.

— Син, а не донька?

— У ахейців спадок переходить від батька до сина.

— Ніхто досі не цікавився, від кого народжує свого божественного сина Велика Богиня, Безсмертна, Незмінна, Всевадна. Можливо, у цього сина взагалі не було батька, — промовила верховна жриця.

— Велика Богиня теж дістане мужа і пана. А найвища влада належатиме Зевсові, — запевнив Тесеї.

Настала мить тиші.

— Ах, так? — знову промовила Теомесса і полегшено зітхнула, наче людина, яка збагнула, що боротьба закінчена і що не залишилось нічого іншого, як тільки визнати свою поразку.

— Я вже не зможу тобі допомогти, Аріадно, — звернулася до цариці. — Тепер ти повинна впоратися сама. Дев'ятнадцять тисяч років цариці-жриці кермували людським родом. Дали йому вогнище, музичні інструменти, навчили обробляти рілля, розпізнавати зілля та вирощувати тварин, будувати міста і віддавати шану Великій Богині. Час, щоб хтось інший перейняв тепер владу і повів розпочату справу. Прощавай, Аріадно.

— Ти йдеш?

— Я вважаю, що маю право спочити.

Погляд Теомесси побіг далеко поза Аріадну і Тесея, що стояв з виразом нетерплячості на обличчі. Бо Теомесса помітила як минущість, так і безперервність людських діянь, а цей вид знання є мудрістю, яку людина здобуває лише в мить поразки. Натомість Тесеї дивився на світ очима переможця, що вірить у тривалість і єдність своїх звершень.

Теомесса рушила до виходу. Аріадна ступила крок до неї, але верховна жриця стримала її рухом руки і словами:

— Це лише я мушу піти, а ти повинна зостатися.

Коли на небі з'явився Місяць, Теомесса поспішила до моря. Вдивляючись у небо, по якому кружляли Сонце, Місяць і далекі Зорі, зайшла у винночорні хвилі, що омивали Крит. Ніч була теплою і Теомесса йшла далі й далі, все глибше заходила у фіалкову темряву, аж доки та не покрила її повністю.

Пізніше казано, що Теомесса була першою жертвою, яку переможні ахейці принесли Владиці Морів, Посейдонові. Але то не було правдою. Верховна жриця Теомесса добровільно відійшла на Щасливі Острови, бо втомлена була і мала право спочити.

II

На світанку корабель Тесея вплив із затоки, а пурпурове вітрило весело видималося на вітрі.

Тесеї стояв на носі корабля поруч із Фояксом, щасливий, що морські вітри звивають із нього критські аромати. Через кілька годин лукавий острів щезне йому з очей. У наметі, розп'ятому на дні корабля, чекає найцінніша його здобич — Цариця-Німфа.

Хоча Крит гостинно приймав на своїй землі вигнанців та прибульців з усього світу, оце вперше він був здобутий завойовником. Вперше Німфа мусила покинути свій острів, а те, що вона його залишала в ролі дружини завойовника, не тішило. Тесеї вважав її своєю здобиччю, а кохав як пастух, що нічого не знає про мистецтво любові.

Пізно пополудні, коли з одежі та волосся Тесея вивітрився останній слід Криту, він увійшов до намету Аріадни.

— Як бачу, їжа незаймана. Ти повинна щось з'їсти, бо знесилилася. Ти зовсім зелена.

— Зелена? Доведеться поміняти косметику.

— Насамперед тобі доведеться закрити груди. Ми не на Ігрища їдемо, а ти не учасниця виступу на арені. Не можеш такою показатися в Афінах.

— Я не хочу їхати до Афін. Хочу повернутися на Крит.

— Ти ж моя дружина.

— І що з того?

— А якщо матимеш дитину?

— Стане жрицею у Диктейській печері.

— А якщо це буде син?

— Відішлю його до тебе в Аттику. Тільки дозволь мені повернутись на Крит.

Тесей, за своїм звичаєм, став, широко розставивши ноги і спершись руками об стегна. Дрібна скоцюрблена фігурка на дні його корабля не розпалювала в ньому жаги, не підтверджувала перемоги, зате викликала неясну тривогу. Мовчазна, з нерухомою посмішкою на обличчі, вона, здавалось, погорджувала ним як здобичником і коханцем, а цього не подарує жоден муж.

Але не міг відіслати її на Крит, де посадив на царський трон Девкаліона. Аріадна одразу ж звелить братові зректися влади, а населення із захватом привітає повернення Німфи. Йому доведеться знову повертатися на Крит, заводити лад і порядок, випробовуючи заодно стійкість — і свою власну, і своїх солдат, — перед магічним впливом острова. Ніхто не міг безкарно перебувати на Криті. Навіть він, Тесей, не повертався таким, яким приїхав. І, якщо не хотів звести нанівець свою перемогу, не міг відвезти Аріадну на рідний острів. Зате міг — при несприятливих вітрах — взяти неправильний курс і приплисти до якогось острівця на Егейському морі, деь поблизу Криту, і там залишити Аріадну.

— Гаразд, я відвезу тебе на Крит, — промовив. — А тепер принесу тобі напитек, щоб ти підкріпилася.

Вночі зірвався вітер. Тесей покликав Фоякса і дав йому якийсь наказ. У темряві та вітрі моряки змінили курс і корабель, замість плисти до Афін, повернув до Криту. Може, не точно, але, у всякому разі, замість на північ, поплив на схід. У вихорі, серед блискавиць, корабель Тесея зайшов до маленької гавані, моряки швидко винесли на берег сплячу Аріадну, поставили обіч скриньку з її одягом та пахощами і якомога швидше відпливли. Через завісу дощу ніхто не побачив, як корабель пристав до берега і як відчалив.

Розплющивши очі, Аріадна якийсь час приголомшено дивилася, не розуміючи, де вона.

Була на морі, на кораблі Тесея, що віз її до Афін. Потім почалася буря з громом і блискавицями, корабель хитався, наче от-от перевернеться, хвилі переливалися через борт, треба було згорнути вітрила, моряки виливали кухлями воду за борт. Здавалось, що тонуть. Їй було недобре, дуже нудило, отож Тесей загорнув її в баранячу шкуру і приніс кубок напою, а потім вона заснула.

І от тепер лежить під осоком на невеличкому пагорбі. У промінні сходячого сонця бачить смарагдове, покрите шапками білої піни море, яке лагідними хвилями омивало острів. Невже Тесей відвіз її на Крит? Підвелася навколішки і почала роздивлятись довкола. Ніде не було видно міських будівель, широких вулиць, портових уряджень. Тільки зелені пагорби, зарослі гаями, а нижче, в долині, розлогі сади та грядки квасолі, цибулі й огірків, а ще далі тумани, які здіймалися над болотами.

Ні, то був не Крит. Тесей залишив її на якомусь острівці; невідомо, чи мешканці повірять, що вона — цариця Кносу. Може, захочуть ограбувати її та продати піратам. Торкнулася рукою до золотого, оздобленого бурштином намиста, що лежало на її грудях.

Раптом до неї долинули звуки бубонців та веселі вигуки, а ще через мить до цього додався крик розгніваних жінок, у свою чергу заглушений страшенним брязканням калаталок. З-поміж городніх грядок почали вистрибувати хлопці та дівчата, одягнені в оленячі шкури, з розвіяними, наче у лошат, русими, каштановими і чорними гривами, обвішані бубонцями, озброєні калаталками та палицями, обплетеними плющем і закінченими сосною шишкою. На чолі шаленої громади верхи на ослі їхав череватий старець, лисий і з вінком на голові. Всі зі сміхом та вереском тікали від жінок, які проганяли їх зі своїх грядок дерев'яними копістками. Весела череда, брязкаючи, калатаючи та іржучи, просуvalася до пагорба, на якому під осоком сиділа Аріадна.

Мабуть, її помітили, бо громада з вереском кинулася вперед. Раптом на чолі натовпу з'явився юнак із горіховим волоссям, а очима барви гіацинту, з плющовим вінком на чолі, — і здійняв вгору тирс. На цей знак хлопці й дівчата зупинилися і, ніби хтось чи щось підтяли їм ноги, впали на землю. Юнак, одягнений у шкуру пантери, весь обплетений плющем і з тирсом в руці почав здійматися на пагорб з променистою усмішкою на вустах кольору глоду. Коли був уже близько, зупинився і промовив до Аріадни:

— Скажи мені, прекрасна німфо, хто ти? Чи ж ти богиня Місяця, яка зійшла на цей багnistий острів мені на радість?

— Я Аріадна, цариця Кносу.

— А я син фіванської царівни Семели і Зевса. — Сказавши це, юнак підійшов до Аріадни і схилившись, наче щоб звірити їй таємницю, шепнув:

— Моє ім'я Діоніс.

А тоді вже вголос запитав:

— Як ти опинилася тут сама, без почту, флоту і слуг? Чи тебе викрали пірати?

— Тесеї, принц Аттики, здобув моє царство, одружився зі мною і силоміць забрав мене на свій корабель. А коли я просила, щоб він відвіз мене знову на Крит, вініс мене, сплячу, на цей острів і залишив під осокором. Була ніч і буря.

— Це не минеться йому безкарно!

— Як же ти хочеш його покарати?

— Найохочіше я караю людей безумством. Роблять тоді такі речі, через які жаліють потім усе життя. Зрештою, я теж був безумним. Моя бабка Рея у Фригії вилікувала мене від божевілля та втаємничила у свої містерії. З того часу я мандрую світом і всюди, де з'явлюся, навчаю людей вирощувати виноградну лозу та справляти обряди винобрання. Бував я у Єгипті, куди на зиму прилітають зі Скіфії журавлі і де вже дев'ять тисяч літ щороку запалюють жертвні лампи та оплакують смерть Озириса; бував на острові Фарос, де стоїть морський маяк і вказує дорогу заблуканим морякам⁵⁰, уклав союз із амазонками та при їх допомозі повернув трон цареві Аммонові; переправився на той бік Тигру по мості з плющу і наказав обдерти зі шкіри царя Дамаску, бо той глузував з мене; замандрував до Індії...

— Але ж це все не трапилося насправді. Ти розповідаєш свої сни, Діонісе.

— Все є сном, Аріадно.

— Так, — відповіла вона. — Те, що я пережила, не могло трапитись насправді. Я б цього не витримала. Це мені лише снилося.

— То давай снити разом, Аріадно.

У цю мить почувся звук брязкалець. Сполошена Аріадна здригнулася.

— Ти мусиш мандрувати з цією дикою чередою? Ти ж казав, що твоя мати — фіванська царівна.

— Моя мати померла, народжуючи мене. Недовгий час я виховувався, переодягнений дівчинкою, при царському дворі у Орхоменосі, але потім богиня зіслала на царя і царицю божевілля, а я мусив утікати. Ховався в печері на Галікарнасі, там мною опікувались Гіади, старі панни, великі дивачки, знамениті тим, що вміли викликати дощ. Було їх п'ятеро і вони були дуже добрі до мене, годували мене медом та горіхами і купали у дощовій воді. Коли я став старшим, віддали мене під опіку Сілена — того старого, що сидить на ослі. Разом ми вирушили в світ. До нас прилучалися хлопці та дівчата, а всюди, де ми з'являлися, люди впадали у захват, бо я проголошував радість життя і воскресіння,

⁵⁰ Звичайно, маяк на острові Фарос збудували років так через тисячу після зустрічі Аріадни з Діонісом, але що це значить для бога?

— попри всі лиха, що можуть спіткати людину, та неunikну смерть. Бо сам я був почетвертованим і кров'ю своєю зросив землю.

— Коли це трапилося?

— Коли я був немовлям.

— І ти воскрес?

— Так розповідала моя бабка Рея. І ще напроорочила, що коли від інших богів не зостанеться навіть сліду, пам'ять про мене житиме вічно і у все нових поколіннях з'являтимуться люди, помічені моїм діонісійським знаком.

— Я боюся тебе, Діонісе.

На ці слова Діоніс похилився і торкнувся губами її холодних вуст. І Аріадна відчула, як разом із його диханням у її кров проникає незнана досі насолода і охоплює безмежне блаженство. Повільно спліталися їхні руки, аж урешті злилися в обіймах.

Коли Аріадна розплющила очі, на острів опустилася ніч, а на небі сяяв місяць.

— Скажи мені, Діонісе, як трапилось, що я, як усе втративши, зустріла тебе?

— Мене можна зустріти лише той, хто відкине минуле і владу. Хто забуде про дім, родину, домашнє вогнище.

— Я не маю ні минулого, ні дому. Не маю домашнього вогнища. Нічого не маю.

Так застав їх світанок, як вони розраджували одне одного під осокором.

— Глянь, як тут гарно, — сказав Діоніс. Описав рукою півколо і, чи то сонце було причиною, чи сяйво, яке випромінював Діоніс, у цю мить драговитий острів видався Аріадні чарівним садом.

На мокрих лугах паслися білорунні вівці та довгошерсті кози, зі стрімкого узбіччя било джерело і, звиваючись срібною стрічкою, щезало у тополевому гайочку, в долині темніли купи оливок, фіг та кипарисів, а трава, що обростала пагорб, була всіяна фіалками, анемонами і крокусами.

— Я хотіла б зостатися тут назавжди.

На це Діоніс вийняв з-за пазухи чудової роботи діадему — трояндовий вінець з вогнистого золота та індійських рубінів, та одягнув його на голову Аріадни.

— Зволь прийняти цей вінець, його скував найзнаменитіший коваль світу для обраниці Діоніса Болотного.

Ранкові сонячні промені запалали в короні, утворюючи над головою Аріадни сяйливий ореол.

Острів прокидався від сну. Першими схопилися птахи і наповнили простір тріпотінням крил і щебетом. Над болотами повільно опадав туман.

Тоді з боку домів, збудованих із польового шпату та оточених садами, почали з'являтися постаті жінок, які вервечкою рушили до пагорбу, де сиділи Діоніс й Аріадна.

Йшли повільно, кожна несла жертвний дар: козенятко, овечий сир, півня, жбан із плющового дерева, повний пива, сувій полотна, фіалкову вовну, медові соти.

Підійшовши близько, вклонилися і поклали дарунки.

— Зостанься тут, Німфо, і будь нашою царицею, — просили, — бо не маємо нікого, хто б нами правив.

На це виринув із зелені шалений почет Діоніса — і з криком, брязкотом калаталок, биттям у бубонці та вимахування тирсами, — закрутив тріумфальний танок довкола молодої пари.

Потім сіли під осокором до учти.

Вчитель і опікун Діоніса, череватий Сілен, обгризаючи бараняче стегно, щедро поливане вином, почав розповідати про мандрівки, які вони відбули разом із Діонісом.

... Про злотопурпурового птаха фенікса, що раз на п'ятсот років прилітає з Аравії до Єгипту, щоб знести там яйце...

...про білокамінні городи Лідії, століття тому засновані амазонками...

...про родовища туркусів у Мідії та Персії...

...про слонів, привезених із Індії...

...про тріумфальний похід через Фригію, Фракію та Беотію і про те, як піратський корабель привіз їх на острів Дія.

— Але, хоча ми об'їздили увесь світ по цей бік Землі, — тяг далі Сілен, — не встигли забратися за Гераклові Стовпи, де розкинувся величезний континент, відділений Океаном від Європи, Африки та Азії.

— А як називається отой континент за Геракловими Стовпами, відокремлений Океаном від Європи? — сонно запитала Аріадна.

— Атлантида, — відповів Сілен і раптом захропів, звісивши голову на груди.

— На Криті, — мовила Аріадна, — є прастара гробниця, де спочиває — як твердить легенда — перший Священний Цар Криту: він був сином атланта.

Пізніше багато племен на островах Егейського моря чванилося, що походять від синів Діоніса та критської Німфи, богині Місяця, Аріадни. Розповідь п'яного Сілена теж перейшла до потомків, а навіть потрапила до вчених книг. Згадував про неї сам Сенека у своїй п'єсі та пророкував відкриття нового континенту:

*Venient annis saecula seris,
quibus Oceanus vincula rerum
laxet et ingens pateat tellus
Tethysque novos detegat orbes
nec sit terris ultima Thule⁵¹.*

Проминули століття — і ці вірші розпалили уяву одного мореплавця з Генуї родом, що вплив на пошуки суходолу за Геракловими Стовпами.

⁵¹ Сенека, трагедія «Медея», 440.

*Промине багато довгих століть,
Океан відкриє затаєні речі,
Велику та вільну країну нову
Новий Тіфій віднайде,
І Туле не буде вже краєм землі.*

Тіфій — це легендарний герой, кормчий аргонавтів, вважався винахідником вітрил та навігації по зірках, першим провів Арго поміж Сімплегадів (рухливих скель на вході до Чорного моря), після чого вони перестали рухатися та стали безпечними для моряків) — у переносному сенсі «Першопроходець», «Відкривач нових земель»

Зустріч ахейців із амазонками

Амазонки з-над Чорного моря вважали своєю вітчизною Фригію. Під тиском варварських гірських племен вони змушені були відступити і переселилися на північ. На узбережжі Понту заснували три міста. Найважливішим із них була Теміскіра біля гирла Термодонту⁵², де була пристань і де цариця Лісіппа мала свій дерев'яний палац, обнесений кам'яним валом. Стіни палацу були покриті зображеннями червоних та синіх коней з розвіяними гривами, цілі табуни яких паслися на соковитих лугах між ріками Термодонт і Галіс⁵³, бо так далеко сягали володіння амазонок. Життя, яке вони там вели, було схожим на життя у військовому таборі, хоча вуздечки та остроги, шоломи і щити мали з чистого золота; отримували їх із Колхіди взамін за олію, скляний посуд та бронзові прикраси.

Існував звичай, згідно з яким кожна цариця амазонок відбувала прощу до Ефесу, щоб принести жертву перед привезеною століття тому амазонками з Лівії фігурою Великої Богині, покритою карбуваннями, що зображали її святі емблеми: фінікову пальму, лань та бджіл, а ще конюшину, якою Богиня випасала своїх ланей.

Лісіппа теж вибралася до Ефесу з вотивним дарунком. Цим дарунком було намисто із золотих фініків; хотіла повісити його замість давнішого, з плодів. Її супроводжувала цариця Марпесса. Коли цариці принесли жертви перед чудотворною фігурою, амазонки виконали танець Щита, а потім почали кружляти, струшуючи сагайдаками і вибиваючи такт у супроводі дудок. Справді незабутнім було видовище, коли, виблискуючи золотими шоломами і з золотими щитами на спинах, описували круги довкола статуї, походження якої ніхто не пам'ятав і кам'яні очі якої опікали колись покоління, що не знали ще металу. Вечір із помаранчевого став ліловим, а потім гранатовим. Велика Богиня, Невидима і Недосяжна, звана Антеєю⁵⁴, сповивала світ білим блиском і сповнювала місячним сріблом очі своїх жриць.

Повертаючись додому з Ефесу, амазонки напали на Трою. Під час облоги столиці цариця Марпесса померла. Троя була здобута, але амазонки не зуміли її утримати та повернулися над Термодонт. Це було останньою спробою амазонок повернути собі володіння у Малій Азії. Кількадесятьма роками пізніше вони уклали військовий союз із Троєю, який став причиною їх загибелі.

Повернувшись над Чорне море, Лісіппа вирушила на другий його берег і здобула Тавриду. За привезену з Трої здобич спорудила на скелястому мисі, який клином врізався

⁵² Термодонт — річка в Кападокії на півночі Малої Азії.

⁵³ Галіс — ріка в Малій Азії.

⁵⁴ Антея, Анфея (Antheia — квітуча) — епітет Гери, Афродіти та інших богинь.

у море, олтар, присвячений богині Місяця, званій Тавридською Богинею. Олтар був із чорного каменя та завжди обтікав кров'ю. Дехто казав, що то була кров коня, жертвовної тварини амазонок, ще дехто — що то кров піратів та жертв кораблетрощ, яких хвилі викидали на берег. Одне певне, — кораблі далеко оминали Херсонес Склеястий і жоден чужоземець не зважувався зійти на сушу в Тавриді.

Звістки про царство амазонок, що сягало Фракії, непокоїли царів із племені ахейців, тим паче, що їхні кораблі не могли вже, як раніше, плавати Чорним морем і перекрита їм була дорога до Фасію⁵⁵, пристані варварів біля гирла золотоносної ріки.

Геракл, вигнаний із Тірінфу, вершив подвиги і здобував собі славу героя. Тепер зібрався у похід проти амазонок. Як сам твердив, йшлося йому про здобуття золотого пояса Гіпполіти, цариці амазонок, він хотів принести його доньці мікенського царя як весільний дарунок.

До походу приєднався Тесей, кузен Геракла⁵⁶.

...Покинувши Аріадну на острові Дія, Тесей зупинився на Делосі. Хотів залишити тут статуетку Богині, яку Аріадна забрала з Кносу. Бо не здавалося йому, що матиме чим хвалитися, привізши до Афін мертву фігурку замість живої цариці. На Делосі було округле озерце; стояв там древній олтар з козячих рогів, закинутий і оброслий плющем. На цьому олтарі Тесей поставив статуетку, виліплена колись Дедалом. У ранковому світлі фігурка, здавалося, пульсувала прихованим життям, променіла божественністю. І раптом Тесей відчув, що охоплює його — тут, на цьому пустків'ї, перед завмерлим олтарем та статуеткою зневаженої ним Богині — побожний ляк — і волосся стає йому дибки на голові.

Тоді один із Тесеєвих супутників, Солоент з аристократичної родини, осілої в Аттиці, славний арфіст, вдарив по струнах і з його інструменту полилася мелодія Танцю Журавля. Чи спричинила це магічна сила Дедала, чи мистецтво арфіста, чи сама Диктинна, але Тесей раптом здригнувся і по спині йому пробігло дрижання. Піддавшись волі, потужнішій, ніж його власна, почав виконувати такі самі рухи, які виконував на підлозі палацу Німфи у Кносі. Палаючи від сорому, з почуттям приниження та насолоди, дрібними кроками оббігав олтар, повторюючи ті фігури, які затямив, а разом із ним кружляли його ахейці.

Невідомо, скільки часу тривав цей танець. Хто казав — годину, хто — чотири. Тривав доти, доки арфіст ударяв у струни.

Танець над озером біля покинутого старого олтаря з козячих рогів викликав делосців із їхніх домів. Зачаровані незвичайним видовищем, приєдналися до танцівників.

Коли музика замовкла, розприснулась сила, що водила танцюристів крутими стежками Лабіринту. Вони стояли приголомшені, тривожно дивлячись одні на одних і не розуміючи, що з ними трапилось.

Пізніше Тесей намагався стерти з пам'яті цей танець на світанку на острові Делос, — як і все те, що пережив на Криті⁵⁷.

⁵⁵ Фасій, Фасіс — ріка та місто в Колхиді.

⁵⁶ Кузен, звичайно, «в небесах» божественні батьки обох героїв, Зевс та Посейдон, були братами. Можливо, земні їхні батьки — Амфітріон та Егей теж були якось спорідненими. Як і більшість владик мікенського світу.

⁵⁷ «Пливучи з Криту, Тесей прибув до Делосу. Там він приніс жертву богам і присвятив йому статую Афродіти, яку дала йому Аріадна, а потім разом з афінськими юнаками виконав танець, який, про що кажуть, і тепер виконують делосці: численні оберти колом, то в один, то в інший бік відтворюють заплутані ходи Лабіринту. Дікеарх зазначає, що вид цього танцю у делосців називається “журавлем”».

Тесей завжди заздрих Гераклові і у всьому намагався його наслідувати. Теж носив палицю з дерева дикої оливки, таку ж, як у Геракла, і щойно на Криті розлучився з нею.

Але не це було причиною того, що вирушив із Гераклом проти амазонок.

Після повернення до Атики Тесея переслідували погані сни, нічні страхи у подобі стімфалійських птахів. Щоправда, розповідали (а відомо, як швидко розносяться на Пелопоннесі вісті з міста до міста), наче їх убив Геракл, але Тесей чув на Криті, що стімфалійські птахи насправді були жрицями, вигнаними із Вовчого Яру в Аркадії шанувальниками богів, вірним поклонником яких називав себе Геракл. Убиті жриці прибрали пташину подобу і вночі мучили людей, висмоктуючи з них дихання та насилаючи тривожні сни.

Переслідувала Тесея також нез'ясована смерть батька: чи Егей кинувся в море з розпачу, побачивши корабель, який повертався під червоним вітрилом (Тесей забув підняти біле вітрило), чи втопився він зі страху перед сином, що міг відняти у нього престол. Сам Егей вигнав колись із Афін потомка законного царя Ерехтея, а хоча скромно жив при святині Великої Богині, очікуючи, коли закінчиться Великий Рік і його заступник буде принесений у жертву, завжди відчував неспокій, чи не буде вигнаним. В Афінах з'явився Тесей; досі він виховувався у матері, тройзенської царівни, і Егей не знав про його існування. Коли Тесей виріс, мати обдарувала його списом, дала на дорогу сандалії та відправила у світ. Поява Тесея в Афінах викликала чималий переполох. Егей не одразу впізнав у ньому сина та визнав його спадкоємцем престолу.

Геракл теж ріс у матері, мікенської царівни, Алкмени, і разом з нею скитався по чужих дворах. І ніколи не дізнався напевно, хто був його батьком; Алкмена не раз натякала, що хтось куди вищого становища, ніж її чоловік. Можливо, батьком Геракла був цар Фів, у його-бо замку Геракл прийшов на світ. Але у Фівах з часів Едіпа спадок переходив по батькові, не по матері. Хтозна, чи не туга за батьківським спадком стала причиною того, що Геракл завжди вище ставив сім'я, ніж таємницю матки, і першим у Афінах заснував нову династію — що виводила свої права від батька.

Експедиція Геракла над Термодонт була грабіжницьким походом, але заодно війною проти материнського права і материнської влади.

У той час амазонки мали трьох цариць: Гіпполіту, Антіопу та Меланіппу; кожна з них володіла своїм містом.

Почувши, що ахейський корабель наближається до Теміскіри, Гіпполіта вирішила не заважати йому стати на якор у пристані. Насправді ж кораблів було два: один належав Гераклові, другий — Тесеєві.

Ахейці закотвичили свої нави і почали виглядати сторожу. Однак ніде й живої душі не побачили, лише запінені води Термодонту з шумом та гуркотом впадали до моря, здіймаючи краплистий бар'єр, що перекривав плавання вгору по річці.

Ахейці вирішили чекати.

Під вечір побачили кінний загін, що наближався до пристані. Цариця Гіпполіта прислала сторожу із запитанням, що привело ахейців до Теміскіри. Геракл бундючно відповів, що прибув за поясом цариці.

Ахейці цілу добу марно чекали відповіді. На третій день Геракл наказав своїм воїнам зійти на берег і повів їх до царициного замку. Але зі стін їх побачили і через вузьку браму висипали амазонки на конях і в бойовому строю.

Тесей танцював навколо Рогового жертівника, зладженого повністю з лівих рогів тварин. Також говорять, що він влаштував і змагання на Делосі і саме тоді переможці вперше в нагороду отримали пальмову вітку».

Плутарх, «Життєписи. Тесей», 21.

У битві, яка розпочалася, загинуло чимало ахейців, але там, де змагався Геракл, одна амазонка падала за другою, наче квіти, зрізані серпом садівника.

Першою загинула Аелла, ім'я її значило: Прудкіша Вітру, наступною — Філіппа, вбита ударом довбні, за нею — Протоя, здолала вона сімох противників, перш ніж пожила смерті від руки Геракла. Тоді натисла на нього Ерібея — жоден муж не міг зрівнятися з нею в мистецтві метати дротики. П'ятою полягла Келена, шостою Астерія, сьомою Феба. Дванадцятьох найодважніших амазонок Геракл убив власноруч, перш ніж пробився до цариці Гіпполіти і скинув її з коня, зірвав пояс та відібрав бойову сокиру.

Його шанувальники твердили пізніше, що Гіпполіта сама прибула на Гераклів корабель і пообіцяла йому свій пояс взамін за кохання, а коли вчинив те, чого вона бажала, відмовилась платити і Геракл убив її ударом палиці.

Тимчасом Тесей, б'ючись на іншому крилі, полонив Антіопу та відвіз її на свій корабель. Але не одразу відплив до Аттики, кілька днів кружляв Чорним морем, бо йшлося йому — як і Гераклові — про уточнення дороги до Фасію в обхід Теміскіри.

Менекрат, автор «Історії Нікеї Віфінської», розповідає, що серед товаришів Тесея було троє афінян високого роду і один з них, Солоент, безнадійно закохався в царицю амазонок. Бачив її щодня, як стояла, спершись об борт та вдивляючись в узбережжя Понту, де була її столиця. Стояла висока, похмура, невблаганна, з руками закладеними за пояс, від якого відібрали її короткого бронзового меча. Щодня Солоент наближався до неї з думкою, що зізнається у своєму палючому до неї коханні, але щоразу бракувало йому відваги. Врешті довірив свою таємницю найближчому другові та просив, щоб той розкрив її Антіопі. Здалека бачив, як той незграбно підходить до цариці і починає розмовляти з нею. Антіопа відвела погляд від моря і з ледь піднятими вгору бровами та кутиками вуст слухала мову ахейця. Потім щось відповіла. Солоент не мусив чекати, щоб друг повторив йому її слова. Вже знав, що його пристрасть невзаємна, що намарне палає, що ніколи-преніколи амазонка добровільно не стане дружиною ахейця. І, не уявляючи собі життя без неї, кинувся з борту до води, там, де Термодонт впадає в море і утворюється глибоченний вир, який одразу ж його поглинув.

Тесей оплакав смерть приятеля і поплив до Аттики, везучи з собою Антіопу⁵⁸.

Невдовзі після цієї події розбиті Гераклом амазонки уклали союз зі скіфами та вирішили напасти на Аттику і відбити викрадену царицю. Взимку кіннота амазонок і

⁵⁸ «Як стверджують Філохор та декотрі інші, Тесей вирушив у плавання до Понту Евксинського разом з Гераклом, воюючи там проти амазонок і “за хоробрість” отримав Антіопу. Але більшість істориків (серед яких і Ферекід, Телланік і Геродор) вважає, що Тесей плавав після Геракла на власному кораблі, і взяв амазонку у полон. Це припущення більш імовірне: Бо про жодного з його друзів, хто був з ним у поході, не говорить, що він узяв у полон амазонку. А Біон пише, що її захопив Тесей, вдавшись до обману. Від природи амазонки були мужелюбні, вони не лише не тікали від Тесея, коли той прибув у їхні землі, але вислали йому подарунки. І Тесей покликав ту, яка їх принесла, на корабель, і коли піднялася на борт, відійшов від берегу.

Якийсь Менекрат, видавши історію віфінського міста Нікеї, пише, що Тесей, маючи з собою Антіопу залишився в тих краях і разом з ним у поході були троє юнаків з Афін, рідні брати Евней, Теант і Солоент. Останній кохав Антіопу, але приховував свої почуття перед іншими, але в цьому він зізнався одному з своїх друзів. Той поговорив з Антіопою, однак вона рішуче відкинула пропозиції, щоправда, поставилася до цієї справи розумно і спокійно, і не стала скаржитися Тесеві. Солоент, упавши у відчай, кинувся у якусь річку і потонув, а Тесей, дізнавшись про причину смерті та страждання юнака, дуже сприйняв, і, сумуючи, згадав про один піфійський оракул, який торкався тієї справи. Піфія у Дельфах звеліла йому, як тільки він у чужих краях він відчує глибокий сум і тугу, побудувати там місто і залишати в ньому правителями когось з своїх товаришів. Ось чому, побудувавши місто, він дав йому ім'я — Піфополь, в честь Аполлона, а річку, яка текла поблизу, назвав на честь юнака Солоент».

Плутарх, «Життєписи. Тесей», 26.

незліченні орди скіфів перейшли покритий льодом Босфор Кіммерійський та вторглися до Аттики. Без перешкод дісталися Афін і розбили табір у місці, пізніше названому Амазонієм, де з часом споруджено Акрополь. Тесеї закликав афінян захистити місто і всюди показувався у супроводі Антіопи. Зрештою, мав уже від неї сина.

Обидві армії довго вагалися, хто першим заатакує, врешті Тесеї, остерігаючись голоду в обложеному місті, вирішив вивести свою армію та розпочати штурм табору амазонок. Було це у місяці Боедроміоні⁵⁹.

Битва за Афіни мала вирішити не лише долю цариці амазонок, але й те, чи материнський спадок у Греції встоїть, чи заступить його батьківське право. Це перша битва під мурами Афін, детально увічнена на письмі.

Праве крило амазонок вдерлося до міста з боку Пніксу та розгромило афінське військо під проводом Халкодонта, який загинув у битві. Афіняни в паніці відступили аж до святині Ериній, але з боку Палладія, Ардета й Лікея надбігло підкріплення і битва зав'язалася наново. Амазонки були витіснені з-поміж мурів та повернулись до табору. Після чотирьох місяців облоги та нескінченних сутичок Антіопа, знаючи, що довге перебування амазонок за межами власної держави може призвести до їхнього знищення, стала посередницею в перемовинах і незабаром укладене було перемир'я. На цьому місці пізніше спорудили святилище і відправляли обряди на честь Тесея, а днем раніше приносили жертви на честь амазонок.

Мирний договір забезпечував усім амазонкам та їхнім союзникам повернення над Чорне море. Натомість сама Антіопа залишилась у Афінах як Тесеєва дружина. Пораних амазонок Антіопа відіслала до Халкіді, де вони мали бути залишатися, аж доки не одужають. Але не всі зцілилися з ран. Померлі в Халкіді там же були поховані, а місце їхнього вічного спочинку назване було Амазонієм.

Зворотну дорогу амазонок від Мегари до Тессалії значать могили полеглих вояків. Мабуть, населення не завжди було до них прихильним, хоча пізніше шанувало їхню пам'ять. Мегарійці поховали їх у спільній могилі на дорозі до торговиці, де спорудили мавзолей. Інші полягли під Херонеєю і поховані були над річечкою Гемон. Їхні могили, розкидані по всій Греції, сягають аж до місцевостей Скоттуса та Кіноскефал⁶⁰.

⁵⁹ 23 серпня — 22 вересня

⁶⁰ «Хай там як, але такою, зазначеною вище, була причина, яка викликала війну з амазонками. Сама війна, звісна річ, виявилася справою не дріб'язковою і не жіночою забавою. І справді, амазонки не стали би табором в самих Афінах і не билися би зовсім поряд з Пніксом і Мусеєм, коли б спочатку не оволоділи Аттикою і не підступили би без страху до міських мужів. Те, що вони прийшли, як говорить Гелланік, переходячи по кризі через Боспор Кіммерійський, — цьому повірити важко, але про те, що стояли табором майже в Акрополі, свідчать назви багатьох місць і могили полеглих. Довгий час обидва противники зволікали і відкладали наступ, аж поки Тесеї, керуючись якимось пророцтвом, приніс жертву Жахові і напав на ворога. Битва сталася в місяці боедроміоні, і в пам'ять про неї про неї афіняни відзначають свято Боедромії. Клідем, намагаючись дати усі подробиці, повідомляє, що лівий фланг амазонок розтягнувся до нинішнього Амазонія, а правим вони йшли на Пнікс уздовж Хріси. З правим крилом афіняни і затіяли бій, вчинивши напад з Мусеєю, і могили полеглих у тій битві знаходяться на вулиці, яка веде до брами біля святилища героя Халкодонта, — її тепер називають Пірейською. Якраз у цьому пункті афіняни відступили перед натиском жінок і були вже біля храму Євменід, коли другий їхній загін, напавши з Палладія, Ардета й Лікея, відкинув праве крило амазонок до самого табору, завдаючи їм великих втрат. На четвертому місяці війни противники уклали перемир'я завдяки втручання Іпполіти (Клідем називає Тесеєву подругу не Антіопою, а Іпполітою); а втім, деякі історики стверджують, що ця жінка впала, воюючи на боці Тесея, від списа Молпадії, і пам'ятник біля храму Геї Олімпійської споруджений над її тілом. Нема нічого дивного у тому, що історія тут заплутана, оскільки веде мову про дуже давні події. Так, розповідають, що пораних амазонок Антіопа таємно переправила в Халкіді, і там над ними доглядали, а деякі були поховані там поблизу місця, яке нині називають Амазоній. Але про те, що війна завершилася мирною угодою, свідчить і назва сусіднього з храмом Тесея Горкомосія, і жертви, які в давнину приносили амазонкам Тесеї. Гробницю

Щодо Антіопи, то не на добру долю залилася вона в Аттіці. Загинула від руки Геракла під час весільного бенкету Тесея і Федри.

Багатьма віками пізніше усі авторитетні історики різко заперечували те, що Антіопа була убита героєм Еллади⁶¹.

А з часом амазонкам почали приписувати протиприродні вчинки. Діодор Сицилійський, що жив за часів Цезаря і Помпея, твердить, наче амазонки викручували своїм синам руки і ноги, щоб ті не могли позбавити їх влади. Але в іншому місці запевняє, що раса амазонок вершила такі визначні вчинки, що сучасним людям розповіді про них видаються казками. Щоправда, в часи, коли писав Діодор, царство амазонок вже сім століть як перестало існувати. Остання їхня цариця загинула під Троєю.

амазонок показують у себе і мегарці по дорозі від площі до так званого Русу, там, де стоїть Ромбоїд. Кажуть також, що інші амазонки полягли біля Херонеї і були поховані на березі струмка, який колись, мабуть, називався Термодонтола, а тепер носить назву Гемону. Про це написано в Життєписі Демосфена. Видається, що і Фессалію амазонки перетнули не без труднощів: їхні могили ще й нині показують в Скотуссі біля Кіноскефал».

Плутарх, «Життєписи. Тесей», 27.

⁶¹ «Стосовно ж розповіді автора “Тесеїди” про повстання амазонок проти Тесея, який побрався з Федрою, про те, як Антіопа напала на місто, як слідом за нею кинулись інші амазонки, жадаючи відомстити кривдників, і як їх Геракл перебив, — звичайно, все це вигадка уяви і казка. Тесей взяв собі за дружину Федру, як тільки померла Антіопа, від котрої мав сина Іпполіта, чи, як сказано у Піндара, Демофінта. Про нещастя Федри і сина Тесея усі історики і трагіки пишуть однаково, і тому слід припустити, що все відбувалося так, як вони про це описали».

Плутарх, «Життєписи. Тесей», 28.

Федра

...А все-таки Тесей повернувся на Крит. (Хто раз ступив на острів Німфи, ніколи вже не зможе звільнитися від його притягання). Повертався, ставши зрілим мужем, ще повним сил, але не таким безтурботним, не таким певним себе, як тоді, кільканадцять років тому, коли ставав на арені до бою з Мінотавром. Здалека Кносс видався незмінним. Лише зійшовши на берег Тесей помітив, що від давньої столиці не залишилось нічого, окрім мурів, а й вони повні були вирв та щілин. Невідомо, чи спричинив це час, дії якого ніщо протистояти не може, чи були то ще сліди нападу ахейців, але здавалося, що все місто розпадається, кришиться, розсипається. Тротуари й дахи були дірчастими, двері не замикалися щільно, — либонь, перенесені з інших приміщень, тиньк на стінах лущився і відпадав кольоровими плямами, наче поїдений лишаєм. Але найбільше змінився вигляд мешканців Кноссу. Зникли барвисті спіднички, накучерявлене волосся, мальовані очі, золоті браслети та намиста з електрону, вивітрився дух олійок, який колись насичував повітря, шати та приміщення будинків. Вулиці смерділи козами, курячим послідом і перепітнілим одягом. На порогах домів вилежувались малі шолудиві пси, дзявкотливі та злі. (Образ цих вилинялих песиків застряг у пам'яті критян, наче колючка. Після здобуття Кноссу Тесеєм багато їх емігрувало з острова і попливло світами: хто до Малої Азії, хто за Гераклові Стовпи. І через століття додали вони зграю білих псів з червоними вухами завойовникові Аравну⁶², що полював на душу Пуйла, чарами переміненого в оленя).

Ювелірні та зброярні були перетворені на каменярські майстерні, замість вишуканих перукарень та парфумних закладів стояли ятки з городиною, глиняним посудом та поношеним одягом. Втративши свій торговий флот, Крит з багатого острова, що підтримував контакти з усім світом, став глухою провінцією мікенських царств.

Тесей прибував на запрошення, а радше наполегливу вимогу Девкаліона, що не вмів здобути собі авторитету і послуху в підданих, — його розпорядження мешканці Криту пускали повз вуха.

Девкаліон приймав Тесея в одній із нечисленних сляк-так доглянутих зал палацу (найдобірніші речі забрала Аріадна і нині вони прикрашали палац у Афінах). Харчі для царського столу постачали афінські кораблі, що забезпечували військовий гарнізон у Кноссі, а хоча були ті харчі куди менш вишуканими, ніж страви, що їх колись подавано на стіл Німфи, все ж викликали гіркоту та ятрили поранену гідність критян.

⁶² Аравн (валл. Arawn) — у валлійській міфології король потойбічного світу.

— Ти сам бачиш, яке тут становище, — казав Девкаліон. — Я не маю ні війська, ні флоту, ні авторитету в підданих і, якщо хочу щось вчинити, мушу звертатись до Федри. Населення Криту вважає її спадкоємицею Аріадни, а мене — мікенським найманцем.

— Девкаліон перебільшує, як завжди, — перебив командир гарнізону, що мав старанно накучерявлене волосся, носив критську спідничку та пахнув олією зі знаком Каракатиці. — Але підтверджу: добре, якби ти забрав звідси Федру.

— Куди я повинен забрати Федру? — занепокоївся Тесей.

— До Афін, — відповів Девкаліон.

— Найкраще б ти з нею одружився, — заявив командир гарнізону. — Як тільки Федра стане царицею Аттики і залишить Крит, Девкаліон зможе заснувати нову династію та прилучити Крит до аттичної федерації.

— Насправді я вже одружений, — вагаючись промовив Тесей.

— Я думав, що цариця амазонок — твоя невістка.

— У нас із нею син.

— Син невістці не може бути спадкоємцем престолу в Аттиці. Інша річ — син критської царівни, — заперечив командир.

— А де ж Федра?

Федра лежала на лузі в тіні осоки та грала на флейті; або ж бігала лісом, боса, з розвіяним волоссям, або ж перебувала поблизу Диктейської печери, у платановому гаю. На день сонцестояння там палали багаття і лунав старовинний гімн, в якому об'являлася сама Велика Богиня.

Я лісова глибинь

Я вогонь на вершині гори

Я цариця Рою

Я щит для кожної голови

Я могила кожної надії.

Потім наступала ніч кохання, але ніхто не знав, чи обряд ініціації виконує сама Федра, чи одна зі жриць. Ніхто не знав нічого певного про Федру, окрім того, що вона одна-єдина на Криті поводитись так, наче ахейців на острові зовсім не було, а тим самим позбавляла їх тої влади, яку вони узурпували.

Викликана з Диктейської печери, з'явилася в палаці. Стала на славетній підлозі, де ще малою дівчинкою востаннє танцювала Танець Журавля, — у той день, коли Тесей подолав Білого Бика.

Троє чоловіків не зводили з неї очей.

Девкаліон дивився на сестру із розриваючим серце жалем, яке викликали в нього спогади про колишній Крит; командир гарнізону з тою особливою повагою, що її збуджують подолані, які не підлабузнюються до переможців; Тесей з тривогою та надією, що, може, Федра втамує його спрагу, яка мучила його від хвилини, коли він покинув материнський Тройзен і зіштовхнув зі скали Скірона, — аж до ночей, проведених у постелі з Антіопою, все наново ним силуваною.

— Ми покликали тебе... — почав Девкаліон.

Але Тесей перебив його:

— Залиште нас самих. Я хочу порозмовляти з Федрою сам на сам.

Коли вони zostалися самі, він якийсь час придивлявся до неї, наче намагаючись оживити давній і не надто чіткий спогад.

— Федро, скажи мені, що ти любиш найбільше на світі?

— Крит.

— Я так і думав. Якщо ти хочеш, щоб Крит наново розквіт садами та палацами, щоб мав флот і пахучу олійку, і ювелірні майстерні та Ігрища, — мусиш вийти за мене заміж. Лише я спроможний повернути Криту давній блиск.

Заява Тесея справила на Федру значно менше враження, ніж він сподівався, а радше не справила жодного враження.

— Я думала, що цариця амазонок — твоя дружина, — сказала вона наче знехотя.

— Вона моя невілниця. У нас із нею син, Гіпполіт. Але, якщо ти станеш царицею Аттики, твої сини пануватимуть над Афінами та Критом.

— Це Девкаліон хоче, щоб ти мене звідси забрав. Але скажи мені, Тесею, чому ти бажаєш взяти мене за дружину? Яка твоя мета в цьому?

Це було — як усвідомив пізніше Тесей, — найдовше речення, сказане йому Федрою. Вона завжди дуже мало говорила. Тож пізніше він мало що міг згадати.

Розвів руки у безпорадному жесті.

— Не знаю. Може, тому, що ти остання Німфа Криту і що для того, аби здобути Крит, я мушу здобути тебе. Але я хочу твоєї добровільної згоди на це.

— І відбудуєш Крит?

— Відбудую.

Простягла до нього руку, а в ту мить, коли він її стис, здалося йому, що ухопив розпечений прут металу. (Це тому, що вона служить богині Кохання, — майнула в нього думка).

— Можеш спорудити в Афінах храм своєї Богині, — заявив великодушно.

Під час весільного бенкету в Афінах до мегарону ввірвалася Антіопа. Мала на собі обладунок, а в руці меч. Першим її помітив Геракл. Схопився з-за столу, а за ним ще інші, всі разом виштовхали її з кімнати та засунули двері. Після короткого бою Геракл палицею убив царицю амазонок.

Після цього інциденту бенкет відбувався без дальших перешкод.

Антіопу поховали у крузі святилища Матері-Землі та поставили на її могилі обеліск з піщаного каменю⁶³.

Зостався син Антіопи — Гіпполіт, але його в Афінах не було. Тесей передбачливо відправив його до свого діда Піттея із Тройзену. Піттей був дуже старим і вважався дуже мудрим. Намагався якнайкраще виховати хлопця, тренуючи його розум і тіло та навчаючи шанувати Велику Богиню, що їй у Тройзені поклонялися як Артеміді Саронській. Її ім'я Гіпполіт знав від матері. Адже була то та сама Артеміда, якій амазонки поклонялися в Тавриді, збудувавши їй святилище.

Цар Піттей оголосив Гіпполіта своїм спадкоємцем. Але не видавалося, щоб хлопець хотів стати царем: не жадав почестей, сахався кровопролиття, уникав вина та жінок і потаємно приніс обітницю чистоти на честь Артеміді.

⁶³ Якщо дозволено втрутитись перекладачеві — то почесні, з якими поховали Антіопу і ті обряди, які потім відправляли на її могилі на день раніше обрядів на честь Тесея (див. попереднє оповідання, більше схоже на те, що вшановували не всіх амазонок, які ледве не зруйнували Афін, а конкретну амазонку, що врятувала місто, чи то загинувши в бою, чи то добившись мирного зняття амазонками облоги) — суперечать версії про те, що вона була всього лише збунтованою невілницею, вбитою чи самим Тесеєм, чи його гостями.

До подібних висновків можна прийти і читаючи наступний абзац, з якого видно, що Гіпполіта виховували як спадкоємця престолу, під опікою найближчих Тесеєві людей — його матері та діда. Що ж стосується нарікань Гіпполіта з однойменної трагедії Евріпіда на своє «незаконне» походження, то це вже реальні Афін доби Перікла, коли будь-який зв'язок між афінянином та неафінянкою вважався незаконним, а діти від такого зв'язку — позашлюбними (як син самого Перікла та його коханої Аспасії).

У місяці Боедроміоні Гіпполіт прибув на великі елевсінські містерії. З Афін вирушала процесія до Елевсіна, до святині Матері-Землі, Деметри. По дорозі прочани відвідували святі місця, де колись мандрувала Деметра, шукаючи зниклу доньку Кору. Але насправді Деметра та Кора були тією ж Великою Богинею у двох особах, Ванассо, шанованою у Мікенах та на Криті разом із божественним сином.

Після прибуття до Елевсину втаємничені у екстатичному захваті відігравали любовний акт між Деметрою та Зевсом, а потім переодягались пастирями та сповіщали про народження дитини, а ще потім виносили її в ситі. Був то плід кохання Матері-Землі, яка навчила людей сіяти зерно. Потім усі єдналися в радості, п'ючи ячмінну воду, заправлену м'ятою; так чинили на пам'ять про Деметру, коли вона таємно жила на Землі, та молилися Матері Всесущого і Доньці Її Єдиній, що зійшла у Глибини, щоб повернутись весною.

Але Гіпполіт не брав участі у питті води та святі народження дитини, бо саме проходив ініціацію всередині святилища: взутий у жіночий черевик, відштовхував предмет фаллічної форми, на знак того, що зрікається своєї мужності і повністю віддається служінню Богині. То була найвища і єдина жертва, яка дозволяла спілкуватися з Божеством.

Прочани приносили скромніші подарунки: ягнят і козенят, плоди, квіти й пахучі олійки. Федра теж пожертвувала двохухий критський жбан із трояндовою олією.

[Тридцятьма трьома роками пізніше у Елевсині під збудованим за Пісістрата храмом розкопали фундамент давнішої святині ще з мікенської епохи. На долівці лежали черепки двохухого жбану критської роботи з написом «Ванакатеро», що означало «з царського двору»].

У Елевсині Федра зустрілася з пасербом. Гіпполіт досяг третього ступеня втаємничення, яке дозволяло йому бачити саму Велику Богиню, у якій подобі вона б не з'явилася.

Федра побачила його сповненим екстазу, з безтямними очима, і знала, що відтепер усюди супроводжуватиме її його образ. Але Гіпполіт не звертав на неї уваги, ненавидів усіх жінок, крім рідної матері, а мачуху — найдужче з усіх.

... А він же мені повинен належати — це я повинна ввести його у таємниці Великої Богині, моїм коханцем має він стати на тричі зораній ріллі... — билося серце Федри.

Федра вже народила Тесеєві двох синів⁶⁴, коли цар Аттики вирушив проти дикого племені кентаврів у Магnezії, де Священного Царя відкрито приносили в жертву Левкотеї. Криваві обряди кентаврів викликали в ахейських царів відразу як спогад про часи, коли Велика Богиня обходила без богів, а коханці цариці були безіменними. Окрім того, мікенські царі гидуvalи пролиттям крові, якщо воно не приносило здобичі.

Доки Тесей воював із кентаврами, Федра вибралася до Тройзену святкувати свято Антестерій, воно відбувалося в місяці Навігації⁶⁵. Перший день був присвячений Молодому Вину, коли відкривано бочки із суслом; другий день був урочистістю весільного бенкету Великої Богині та її божественного сина; третій день належав тим, що відчувають спрагу, себто померлим.

⁶⁴ Демофонта й Акаманта.

⁶⁵ Антестерії — свято розливання молодого вина, відзначалося в кінці лютого — на початку березня. Окрім того, дні Антестерій були днями сімейних і шлюбних урочистостей.

«Кожен, хто шанував Зевса, й Геру, й Афродіту й чинив їм треби, приводив собі жону взимку, в місяці гамеліоні, в одинадцятий день, а рівно за місяць, в одинадцятий таки ж день, освячував злюб на всенародних урочистостях сім'ї — Антестеріях. (...) Тих священних і радісних днів Антестерій, які звались дивними словами «Бочки», «Кухлі» та «Котли»...» (Ів. Білик, «Не дратуйте грифонів»)

Сховавшись у святилищі Артеміді, Федра могла щоденно оглядати Гіпполіта, як він нагим оббігає стадіон, тренує своє тіло і гартує витривалість. Після вправ запрягав коней до колісничі та мчав у напрямку Епідавру.

День починався від складання перед статуєю Артеміді вінка, сплетеного власноручно. Квіти для вінка збирав на лузі, на якому ніколи не паслись череди і ніколи його не торкався серп.

*Отож, моя владарко, з чистих рук візьми
Вінок цей для волосся злotosяйного,
Бо ж я один із смертних заслужив на те,
Щоб із тобою бути, й слово мовити,
Й, хоча тебе не бачу, твою мову чути...
Отак би шлях життєвий до кінця пройти⁶⁶!*

молився Гіпполіт.

На другий день Антестерій, коли Гіпполіт, як щодня, на світанку приніс вінок Артеміді, перед ним стала Федра. В руці тримала яблуко, — яке подала йому.

— Гіпполіте... —

* * *

— Чи знаєш, що сьогодні Потнія єднається зі своїм божественним сином, щоб могло проклянутись зерно?

* * *

— Чи знаєш?.. Гіпполіте...

Дивився на неї. Можливо, вперше дивився просто в її очі, але бачив у них лише власне віддзеркалення. Чим довше дивився, тим більше збурення його охоплювало, аж доки не поглинуло повністю, перетворившись на дику лютю. Підняв руку. Думала, що він її ударить, але він лише вибив з її простягненої руки яблуко — символ життя.

— Ненавиджу тебе, нікчемна розпусна істото! — кинув їй в обличчя слова. — Бракує літер алфавіту, бракує гілки дерева, щоб назвати тебе належним іменем. Зневажаю тебе, зневажаю вас усіх — хотів би мати право топтати тебе, топтати вічно, затоптати на смерть.

Але Федра не дослухала вже його останніх слів, бо заткнула вуха пальцями і наче це вона, не він, збожеволіла, вибігла з дворища святині, де мирт ріс зелений, — і помчала до палацу.

Коли звечоріло, страшна звістка оббігла Трезен: Федра, цариця Аттики, повісилась на власному поясі у своїй опочивальні.

...Артеміда Повішена. Як під час обрядів урожаю, коли дівчата гойдалися, описуючи півкола, все наново — на честь Місяця-Молодика.

Гіпполіт не знав, що трапилось у палаці. Напівпритомний, звелів запрягти коней у колісничю та помчав у напрямку Епідавру до Афін, де хотів чекати повернення батька. Ніколи ще не був він настільки у нестямі, навіть того дня, коли довідався, що Геракл убив його матір. Почувався таким приниженим жагою мачухи, збезчещений її кровозмісною, — так повторював сам собі, — пристрастю, забруднений, — він, обранець Артеміді. Найохочіше позбавив би себе мужності, щоб ніколи, нізащо — жодна жінка не могла

⁶⁶ Евріпід, «Гіпполіт», переклад А.Содомори

спокусити його до кохання. У вухах чув шум, його щокі палали, ненависть і сором розривали серце. Мчав уперед, шмагав віжками венетських коней⁶⁷ і змушував до все прудкішого бігу.

Швидше! Швидше!

Коні, здавалося, не торкались копитами землі. Вже проминув Метану, розміщену на маленькому півострові, і наближався до Епідавру, коли западав вечір.

Дорога вела його над самим берегом моря. Це не був зручний гостинець, а вузький шлях, зліва відгороджений скелями. Ніде не було видно ні людини, ні звіра чи птаха — лише примарна колісниця Гіпполіта мчала у блиску місяця. Поволі минала його шалена лютя. Наче опір повітря та свіжий морський вітер видули отруйний чад, що в нього сповило його Федрине кохання. Трохи уповільнив біг коней. Раптом йому здалося, що лагідний шум моря змінився глухим ревінням — з боку Саронської затоки здіймалася висока хвиля, почала рости на очах, сягаючи неба, а величезний водяний вал поповз до колісниці, наче бажаючи перепинити їй дорогу. У цю мить Гіпполіт побачив, що хвиля прибирає подобу Білого Бика, і почув, що волосся гороїжиться йому на голові. Коні теж занюхали Мінотавра. Кинулися вбік, туди, де стирчала стрімка скеля. Гіпполіт стягнув віжки, відігнувся назад, напинаючи м'язи і намагаючись утримати ошалілих від страху румаків. Але зусилля його було даремним, коні з усього розмаху вдарили колісницею об скелі, а потім помчали далі, волочачи за собою розтрощений повіз та заплутаного у віжках Гіпполіта, голова якого билася об камінні брили.

Гіпполіта поховали у Трезені, на дворищі святині Артеміді, біля миртового куща, поруч із Федрою.

Тесей наказав насипати над сином високу могилу. З часом Гіпполітові почали поклонятись, а дівчата з Трезену перед заміжжям приносили йому в жертву пасмо волосся, наче хотіли випросити прощення за те, що не дають юнакам наслідувати його.

Пізніше розповідали, що Федра перед тим, як відібрати собі життя, написала листа до Тесея, звинувачуючи пасерба у кровозмісних щодо неї замірах, — і Тесей прокляв сина. Ця легенда виникла в часи, коли ахейці брали реванш за віки, проведені під владою Великої Богині, яку вони остаточно детронізували і, як погрожував Тесей, — віддали під владу Зевса⁶⁸.

Тесей виконав дану Федрі обітницю та відбудував Кносс, а ще зміцнив владу Девкаліона. Девкаліон заснував нову династію Астеридів, що по чоловічій лінії виводилась від його предка Астеріона⁶⁹.

Крит поступово повертав собі давній блиск та значення.

Але був то не колишній Крит, царство Німфи, а державка — учасниця аттичної федерації.

Після падіння Криту закінчилась епоха Великої Богині.

Ніколи вже потім у басейні Середземного моря не малювали на стінах палаців та на вазах мотивів, що засвідчували б такий глибокий зв'язок із Матір'ю-Землею, її флорою та фауною.

⁶⁷ Венети, що оселились на північному узбережжі Адріатичного моря, славились породистими кінями. (Прим. до раніше цитованої трагедії «Гіпполіт»)

⁶⁸ Цікаво, що, обіляючи Федру, авторка одночасно виправдовує Тесея. Раз не було передсмертного листа зі звинуваченням (згідно з іншими версіями, Федра явно звинуватила Гіпполіта, а потім вкоротила собі віку через докори сумління), то не було й Тесеєвого прокляття, а причиною загибелі царевича став нещасливий випадок. Або, якщо так нам більше подобається, гнів котрогось із богів.

⁶⁹ Астеріон чи Астерій — «земний» чоловік викраденої Зевсом Європи. Згідно з міфами, від Зевса Європа народила Міноса, Сарпедона і Радаманта.

Через три століття після ахейського завоювання Крит, — подібно до мікенських царств, — був розгромлений внаслідок нашествия дорійців, яке називалося також Поверненням Гераклідів. Дорійці володіли новою чудовою зброєю із заліза, виплавленого їхніми побратимами над озером Ван.

Залізо витіснило бронзу, а золото замінило срібло, місячний метал.

Сам Місяць теж утратив своє значення. І хоч далі керував він морськими приливами та відпливами і щомісячними кровотечами жінок, Сонце стало верховним богом нової епохи.

Анхесенамон

*Поява твоя в небокраї очі милує,
О життєдайний Атоне, що даруєш життя!
Починаючи шлях свій в небеснім склепінні на сході,
Ти красою своєю виповнюєш землю усю.
(Гімн до Атона⁷⁰)*

...Анхесенатон⁷¹ народилася в Ахетатоні, священному місті Атонового Обрію, у кам'яному палаці, який її батько наказав збудувати далеко від столиці, на східному березі Нілу, на рівнині у формі півмісяця, спертій об скелясті пагорби. Аменхотеп Четвертий перебрався туди з Фів через шість років після своєї коронації як співправителя, взяв ім'я Ехнатон і присягнув, що ніколи не покине священного міста, навіть коли його умовлятиме це зробити божественна цариця Нефертіті.

Разом із царською родиною у Місті Атонового Обрію поселилися: Маху — Начальник Миської Варти, Хуа — Наставник Дому Цариці-Матері Тії, Панхесі — Верховний Жрець Сонячного Діску Атона⁷² і Ейе — Командир Кінноти, молодший брат Тії і повірник фараона⁷³. Після смерті Аменхотепа Третього у Ахетатоні поселилися також два молоденькі фараонові брати, Сменхкара, названий ще на честь Ра, і молодший, Тутанхатон, народжений тоді, коли у Фівах почав поширюватися культ Атона.

Всі мешканці нової столиці були ревними атоністами і не визнавали старих богів, кожен з яких мав своє місто, свою колегію жерців та свою сферу дій.

Зрештою, двір Ехнатона складався з нових людей, давні вельможі zostалися у Фівах, відсунуті від влади. Що ж стосується Туту — Міністра Зовнішніх Справ, і Воєначальника

⁷⁰ Текст уривку взятий з книги Рубена Арділі-і-Арділі «Нефертіті — цариця Єгипту» в українському перекладі (видана в Києві у 1972 році).

⁷¹ Інший варіант першого, «атонівського» імені героїні — Анхесенпаатон. Анхесенатон вибрано заради відносної простоти.

⁷² Його офіційним титулом було «раб перший Атона в будинку Атона в Ахетатоні».

⁷³ Перелічені у цьому списку особи, крім Ейе, взяті з виявлених у Амарні (Ахетатоні) поховань. Список чималий, окрім згаданих, фігурують там ще Ах-Космос і Ра-Космос, Суї, носильник сандалій, Сутау, розпорядник скарбниці — та інші. Що ж до Ейе (Ау), то його традиційно вважають або батьком цариці Нефертіті, або ж чоловіком її годувальниці.

Хоремхеба, ставка якого була у Мемфісі, то ніхто не доскіпувався, яким богам вони поклоняються.

Чільне місце при фараоновому дворі займали дві справи: теологія і мистецтво. Царські доньки з наймолодших років позували художникам, які розписували стіни палацу і новозбудованого некрополю сценами зі щоденного життя царської родини, та прислухалися до нескінченних теологічних диспутів. У них брали участь батько й мати, бабка Тія, придворний скульптор Тотмес і принагідні царедворці, запрошені на учту.

Мистецтво і теологія були не лише важливішими від політики, але, насамперед, вічнотривалими — так висловлювався їхній батько Ехнатон. Політика підлягала постійним коливанням, союзники змінювались, переходили то на той, то на інший бік, ніколи не було відомо, яке місто вірне, а яке збунтувалося, куди слід посилати підкріплення, а куди — карну експедицію. Недавно вийшло наяв, що певний ханаанський князь, який сім і сім раз падав навзніж перед богом Сонця⁷⁴, Ехнатон, прохаючи допомоги проти бунтівників, що зайняли васальне єгипетське місто, дочекався іншого — нубійський гарнізон фараона у Єрусалимі ограбував його палац.

На думку Ехнатона, завинив у цьому його батько — надто наблизив до себе усіх сирійських царьків та князьків, платячи їм золотом, щоб присилали йому своїх доньок. Отож гарем Аменхотепа Третього налічував триста сімнадцять осіб, в тому числі двох мітаннійських царівен. Цариця Тія тішилася зі збільшення гарему, бо його чисельність підкреслювала могутність і багатство фараона, вивищуючи заодно її власну позицію Великої Дружини. Зрештою ненажерство і розпуста передчасно зробили Аменхотепа недолугим, отож зовнішньою політикою (крім справи наложниць) займалася цариця Тія. Владарі Хатті та Мітанні добре про це знали і часто адресували до неї свої листи.

Ехнатон у всьому був протилежністю батькові: високий і худорлявий — батько мав кремезну статуру; не терпів мисливства — Аменхотеп Третій убив сто левів впродовж одного тільки полювання; не зносив стрільби з лука — батько був силачем і неперевершеним лучником; не цікавився жінками, окрім божественної Нефертіті, а, оскільки ні в чому не знав міри, всюди поміщував написи, які прославляли його кохання до неї. На одному із зображень звелів увічнити сцену, як він цілує царицю.

Але ж Нефертіті була найпрекраснішою жінкою світу, із залізною волею і мудрістю. Буто, Богині Змії⁷⁵, емблема якої прикрашала корону фараонів. Нефертіті була не лише царицею, але й натхненням, еманациєю Сонячного Діска, оживляла всіх і все. Здавалося, що ніхто не може вивести її з божественного спокою, скаламутити красу її обличчя. Так, принаймні, думала мала Анхесенатон, найбільше схожа на матір і, можливо, тому батькова улюблениця. Зрештою, Ехнатон любив усіх своїх доньок, бо вони були доньками Нефертіті.

Найстарша, Мерітатон, була заручена з братом фараона, Сменхкара, наступником трону. І саме під час весільного бенкету молоденької пари — Анхесенатон виразно це запам'ятала — її батько попестив бронзові гладенькі плечі Сменхкара, а потім дивно розчулився, — адже не мав сина, — притулив хлопця до грудей, поцілував у губи, тоді почав водити вустами по його шії. Ехнатон не був уже тим худорлявим юнаком із екстатичним виразом обличчя, що споглядав на Нефертіті або розмірковував про Атону, а дещо розповнілим чоловіком, з обм'яклим тілом і обвислим животом, стегна якого — чи то внаслідок браку фізичних вправ, чи якихось хворобливих змін у організмі, — стали надто розложистими, що чинило його постать наче збабілою. Анхесенатон була надто

⁷⁴ «Сім і сім разів на живіт упадаю я» — з листа правителя Пу-Балу до фараона (знайденого у т.зв. Амарнському архіві).

⁷⁵ Буто чи Уто — інша (грецька) назва згадуваної в оповіданні про Хат-ше-псут богині Ваджет.

юною і недосвідченою, щоб це помітити. Але зауважила, що доки фараон пестив Сменхкара, тонкими пальцями сягаючи заглибин його пахв, Нефертіті зблідла, а потім глибоко вдихнула, раз і вдруге, наче боячись знепритомніти. Але не знепритомніла. Прикликала на обличчя усміх, стулила повіки і сягнула рукою по келих. Але старанно накладений грим, який зазвичай підкреслював її красу, раптом видався маскою на обличчі потопельника.

У той час сирійські міста, не дочекавшись допомоги з боку Єгипту, почали піддаватися владі царя гетитів.

Воєначальник Хоремхеб слав із Мемфісу посланців до Ахетатону, благаючи у фараона грошей на карну експедицію. В Мемфісі та Фівах жерці Амона нарікали, що, коли Амон був верховним богом, фараони здобували одну перемогу за одною, азіати ж лежали біля його ніг.

Бібл був утрачений. Його комендант, листи якого zostалися без відповіді, блукав пустелею. Потім настала черга інших міст.

Тоді цариця Нефертіті звернулася до Ехнатона з проханням, щоб вони повернулися до Фів. Фараон слухав, не зводячи з неї погляду.

— Це кажеш ти, ти, що разом зі мною визнаєш Атона? Хочеш повернутися до Фів, до жерців Амона, до тих усіляких богів з головами собак, шакалів, соколів, биків, дихати смородом Пібасту, відзначати смерть і воскресіння Озіріса?

— Йдеться про Єгипет, не про Пібаст чи Озіріса.

— Ні.

— Ехнатоне, я ніколи ні про що тебе не просила. Щоправда, ти вгадував мої бажання.

— Ти була гарною. Навіть не знаєш, якою гарною ти була.

— І ти змінився, Ехнатоне. (Замолоду був екстатичним і чуттєвим, тепер видався їй перечуленим і хтивим).

— Я ніколи не був гарним. Мені об'явився Атон. Твоя краса була його творінням. Бо така досконала краса може бути творінням лише Єдиного Божества. Коли Атон мені об'явився, інші боги просто стали зайвими. Були тільки стежками, що вели на манівці, відводили від Єдиної Дороги.

— Ехнатоне, кожен стільки знає про Божество, скільки спроможний збагнути своїм розумом. Нам об'явився Атон. Але дозволь тим, кому Атон не об'явився, вірити в одвічну богиню Нут, в Амона-Ра, в Ізиду та Озіріса.

— До чого ти хилиш?

— Ми мусимо повернутися до Фів. Ти мусиш організувати військовий похід, підтримати прибережні міста, відібрати ті, що піддалися Суппілуліумі.

— Не бачу причини, чого фараони мають панувати над Єрусалимом та Біблом, Єрихоном, Угарітом та Алеппо. З мене досить Єгипту. Корони Верхнього і Нижнього Єгипту. Глянь! Бачиш, як сонце заходить за обрій? Бачиш, які довгі тіні падають від дерев і стелять дорогу ночі?

*Далеко від нас ти, а промені легко сягають землі,
Високо дійшов ти, а днина по днині тебе відбиває,
Ти той, хто викохує душу нову в материнському лоні,
Всьому суццюму ти даєш радість буття!
Коли ж народилось маля, покинувши матері тіло,
Уста йому ти розверзаєш і дзвінку мову кладеш⁷⁶...*

⁷⁶ «Нефертіті — цариця Єгипту».

— замовк, бо сльози заливали йому обличчя, тамуючи дихання.
— Ехнатоне, облиш у спокої Сменхакара. Він муж твоєї, нашої доньки.
— Він мій брат. Щоправда, не рідний, але брат. Я дав своїй доньці найдорожче з того, що мав. Сменхакара-Нефернеферуатон.
— Це ім'я належить мені⁷⁷.
— Той, кого обдарує своїм коханням Ва-енре (так він називав себе сам), є Нефернеферуатон.

Після цієї розмови Нефертіті покинула Великий Подвійний Дім. Перебралася до власного палацу, розміщеного далеко на півночі міста. Забрала з собою Анхесенатон і другого царського брата, Тутанхатона; призначила його за чоловіка для неї і за наступника фараона.

Ехнатон наказав у тій частині палацу, де раніше жила Нефертіті, стирати написи з її іменем і на їхньому місці карбувати ім'я найстаршої доньки.

Нефертіті не знала, що тоді відбувалося у царському палаці, бо ніколи вже не переступила порогу дому, де мешкав Ехнатон. Але, схоже, діялися там дивні речі, а життя, яке вели вони втрюх — фараон, його брат і його донька, — було не надто щасливим. Бо Сменхакара, щойно Ехнатон зробив його співправителем, залишив Ахетатон і виїхав до Фів.

Невдовзі після цього померла Мерітатон.

Спадкоємицею трону стала наступна з черги донька фараона — Анхесенатон.

Волею Ехнатона було, щоб вона поселилася у Подвійному Великому Домі та одружилася із Сменхакара.

Дорогу з Північного Палацу до Фараонового Дому Анхесенатон здолала у колісниці, під опікою Командира Кінноти Ейе.

Багатьма роками пізніше Ейе згадав цю дорогу, під час якої вони не обмінялися й словом, тільки Анхесенатон вклала маленьку бронзову ручку з тендітними пальчиками у його велику дужу долоню кавалериста, більше звичну тримати кінські віжки, ніж руку дитини, особливо ж дівчинки.

Перші слова, якими Ехнатон привітав доньку, були такими:

— Ти схожа на Нефертіті.

Анхесенатон зашарілася від радості, бо знала, що її мати була найпрекраснішою жінкою світу і що схожість із нею — честь та найвища похвала.

Хоча вона покинула палац усього кілька років тому, зараз він справив на неї враження колоса, приголомшив своїм розміром та порожнечею. Колись вони з сестрами і няньками заселяли один корпус, там були їхні спальні та вітальні і завжди повно було іграшок: ляльки з рухомими кінцівками, ложки з кришечками у формі газелі, бронзові тваринки, ібіси, крокодили, леви, мурахоїди, і улюблена іграшка — модель маленької ткальні з фігурками невідьниць-прях і ткаль, що робили полотно. Тепер дитячі кімнати спорожніли, лише в коридорі лежала палітра з фарбами і очеретинки для малювання, що належали покійній сестрі. Враження порожнечі ще підсилював краєвид із вікна, перед яким зрубано кущі. Тепер з дитячих кімнат відкривалася панорама на порожнє дворище і далекі казарми Варти, що стояла на краю міста і тримала під своїм контролем прилеглу до пустелі околицю та саме місто; казарми були зв'язані з ним широкими та прямими артеріями, досконалими для руху колісниць.

⁷⁷ Ризикну висунути гіпотезу, що плутанина імен і титулів, які могли почергово чи й одночасно належати різним особам, спричинила уявлення про Древній Єгипет загалом і про двір фараона Ехнатона зокрема, як про царство вседозволеності, проміскуїтету та інцесту.

Навпроти корпусу, колись зайнятого царівнами, містився гарем; всередині нього сотні цитристок, арфісток, цимбалісток, а ще кілька справжніх принцес, успадкованих від Аменхотепа Третього, вдосконалювали своє вміння, щоб кожної миті бути готовими розвеселити серце фараона та його гостей. Знуджена сторожа монотонним кроком міряла коридори гарему, щоб ніхто непрошений не зважився вторгнутися до нього. Притлумлений сміх, шепіт і сопіння, що доходили з найдальших кімнат, свідчили: офіцери сторожі сумлінно виконують свої обов'язки. А, можливо, втомлені безплідною самотністю та одурманені наркотиками дівчата взаємно доводять одна одну до екстазу.

Анхесенатон хотіла зайняти свою колишню спальню, але, згідно з волею фараона, мала поселитися в кімнатах цариці. До її прибуття наготували стіл із нубійського алебастру з туалетним приладдям: дзеркалом з полірованого срібла із золотою ручкою, флаконами парфумів та олійок, слоїками із жадеїту, бірюзи, з пудрою та малахітовим порошком для повік.

— Тобі сподобалася твоя спальня? — спитав Ехнатон. — Коли ляжеш, я прийду подивитися, як ти почуваєшся.

Ні тієї, ні жодної наступної ночі Анхесенатон не могла заснути. Боялася. Від кожного шелесту схоплювалася з ліжка і бігла до сусідньої кімнати, де ховалася за колоною. Серце її сильно билосся, а вона прислухалася до таємних кроків, щоб над ранком упевнитися: те, що вона вважала кроками, було шумом вітру. Цілими тижнями тягнулася ця втеча від тіні, що, здавалося, заступала їй дорогу, переслідувала у темних коридорах, вповзала до ложа, аж урешті, якоїсь ночі, у найтемнішому закутку палацу, біля кам'яної купальні її догнав Ехнатон.

— Ні... Ні... Ні...

— Кохана Ва-енре, — безтямно шепотів фараон.

— Адже я твоя донька.

— Ти? Моя донька? — здивувався фараон.

— То я не твоя донька?

— А хіба ти не знаєш, що мій божественний батько зачав Сменхкара і Тутанхатона зі своєю рідною (наскільки це можна знати) донькою, Сітамон⁷⁸?

— Але ж я не хочу.

— Хотітимеш. Не відмовляй мені себе. Обранцеві Атона дозволено все.

Через дев'ять місяців Анхесенатон народила мертву дівчинку. Фараон стояв навколішках біля її постелі і заходився риданням. А коли Сменхкара приїхав із Фів, єдиним слідом дитини була табличка, на якій викарбували ім'я Анхесенатон-та-шеріт, себто Анхесенатон Молодша. Але на іншій табличці, біля імен обох Анхесенатон, видніється ім'я Ехнатона, що був батьком і мужем першої та батьком другої.

У шлюбі зі Сменхкара Анхесенатон не мала дитини. Тривав цей шлюб недовго. У пору Жнив Сменхкара знайшли у ліжку мертвим. Ніщо не вказувало на те, щоб він помер неприродною смертю.

Ехнатон наказав викарбувати напис із надгробною молитвою:

*...щоб ти моє ім'я вічно пам'ятав,
щоб ніколи з уст твоїх не зникло,
о брате коханий,
щоб ти був зі мною вічно,*

⁷⁸ Сітамон (Сатамон) — старша донька фараона Аменхотепа III і цариці Тії. Справді носила титул Великої Царської Дружини. Невідомо, чи це був лише почесний титул, чи відображення дійсного стану речей.

*живий,
як живим є Атон...*

Але фараон не дочекався похорону брата, бо через кілька тижнів його знайшли мертвим — як і Сменхкара. Останки не мали жодного сліду насильства чи отрути. А жерці Амона у далеких Фівах оголосили, — це було карою, яку Амон послав на еретика.

Тепер ніщо не стояло на заваді планам Нефертіті.

Анхесенатон мала чотирнадцять років, коли втретє, — чи, якщо не брати до уваги подружнього інциденту з власним батьком, — вдруге вийшла заміж, цього разу за одинадцятилітнього Тутанхатона. Після шлюбу відбулася коронація. Молода пара поселилася у Великому Домі, де їхні голоси відбивалися багатократною луною, наче хтось їх передражнював. Але Тутанхатон твердив, що це не їхні імена повторює луна, що у палаці чутно імена Мерітатон... Сменхкара... Ехнатон..., наче вони вічно кличуть одне одного.

Раз на місяць до Північного палацу царською дорогою їхала колісниця, запряжена парою румаків, оздоблених пучками страусиною пір'я. Екіпажем правив нумідієць. У колісниці сиділи дві нерухомі фігурки, одягнені в біле, у діадемах з уреем. То були спадкові владарі Верхнього і Нижнього Єгипту, Анхесенатон і Тутанхатон, обранці Атона, останні з династії Тотмесидів, вісімнадцятої з черги.

Діти залишалися у Нефертіті на підвечірок, у часі якого розмова оберталася довкола новин із Фів. Інколи на прийомі були гості. Командир Кінноти Ейе і його дружина Тейе, колишня вихователька Нефертіті. У розмовах уникали імені Ехнатона, хоча саме Ейе повідомив, що до труни, яку приготувала для себе цариця-мати Тія (вона все ще жила і перебралася до Фів), Ейе наказав покласти останки Ехнатона, приготувавши для Сменхкара скромніше поховання. Окрім того, Ейе мав звістки із Фів, що жерці Амона проголосили Тутанхатона відступником від релігії предків, а культ Атона — єрессю.

— У Єгипті завжди поклонялися Сонячному Дискові, — зауважила Нефертіті.

— Але він не був ні Найвищим Божеством, ні Єдиним.

Невдовзі було вирішено, що Тутанхатон і Анхесенатон повернуться до Фів.

— А ти поїдеш з нами? — спитав Тутанхатон, — він був дуже прив'язаний до Нефертіті.

— Ні. Я помру в Ахетатоні, — відповіла вона. Все ще була дуже гарною. Її краса видавалася незнищеною, хоча на обличчі з'явився кам'яний спокій, наче вона ще за життя стала статуєю на гробовій плиті.

Труна з останками Ехнатона теж мала бути відіслана до Фів, щоб потім поховати його згідно з обрядом Озіріса. Але Нефертіті рішуче опиралася цьому. Наказала забрати забальзамовані останки Ехнатона з труни цариці Тії та вкласти туди мумію Сменхкара, яку відіслала до Фів, натомість останки Ехнатона спочили в одному з чотирьох гранітних саркофагів, за життя приготованих у некрополі на східному краю пустелі.

[Але, коли через майже три тисячі років археологи розкопали Ахетатон, гробниці були порожніми. Невідомо, що трапилося з останками Ехнатона і цариці Нефертіті. В кінці XIX-го століття ходили чутки, що бачили групу бедуїнів, які йшли через пустелю і несли на плечах золоту труну. А невдовзі на ринку з'явилися золоті предмети з іменем Нефертіті. Труни ніколи не знайшли].

Покидаючи столицю Атонового Обрію, Тутанхатон і Анхесенатон не здогадувались, що залишають її назавжди. Наказали закласти цеглою вхід до кімнат, де залишили усі меблі та обставу, — думали, що колись туди повернуться. Забрали із собою лише золотий трон зі знаком Атона.

У Фівах поселилися в старому Палаці Фараонів. Мусили зректися культу Атона і змінити імена. Відтепер стали називатися Тутанхамон та Анхесенамон. Разом із царською парою, а, радше, ще раніше, до культу Амона на вернулися всі царедворці. Культ Атона не прийнявся в Єгипті, хоча сімнадцять років променів на весь тогочасний світ і у багатьох віддалених одне від одного місцях розжарив культ Сонця.

Тутанхамон і Анхесенамон приймали посольства, були учасниками урочистостей, супроводжували барку зі статуєю Озіріса в поїздках по Нілу і — як раніше — багато часу проводили, позуючи художникам, що покривали малюванням і барельєфами гробницю, яку Тутанхамон будував у Царській Долині. Одночасно біля входу в Долину була викута в скалі маленька скромна кімнатка; туди поклали якусь таємничу труну. Як твердив напис, спочило там тіло старої цариці Тії, — але всі підозрювали, що насправді то останки її сина — Ехнатона.

Хоча могло здаватися, що будівництво некрополю і наради з архітекторами, скульпторами, художниками, злокозями поглинають усю увагу царської пари, насправді було інакше. Коли були певні, що залишалися наодинці, переважно вночі у ліжку або у садовій альтанці, щонайтіхішим шепотом радилися, як вирвати владу з рук Хоремхеба, Головнокомандуючого Армією, і як зменшити могутність жерців, що посадили своїх людей у всіх державних установах.

— Мусимо знайти союзників, — казала Анхесенамон, — самі нічого не вдіємо.

— Але де ж їх шукати? — шепотом відповідав Тутанхамон, пильно роздивляючись.

— Можливо, нумідійці... Гвардія фараона завжди складалася з нумідійців... Здається, ми могли б їм довіритись...

— Жерці, напевне, і серед гвардії мають своїх людей.

Тутанхамону було дев'ятнадцять років, коли одного дня його знайшли в коридорі мертвим. Мабуть, раптово розлучився з цим світом і здійнявся до неба, щоб його божественне тіло злучилося з Амоном.

Останки Тутанхамона старанно опорядили: його забальзамували з піднятим фалосом, готовим до чину запліднення, а на обличчя наклали золоту маску, щоб воно зосталося незмінним. Він був останнім із династії Тотмесидів, але, згідно зі споконвічними єгипетськими віруваннями, насправді не помер, а рушив до Країни Заходу, щоб, очистившись, втілитись у нове життя. У цю подорож йому дали все потрібне для нового життя. Саркофаг, стіни кімнати і двері були оздоблені малюваннями; на них фараон і цариця, — майже нагі, ледь прикриті мусліном, — були зображені як пара безсмертних коханців. Чотири богині: Ізіда, Нефтіда, Нейт і Серкет, що вартували алебастрову посудину з нутрощами фараона, мали обличчя Анхесенамон.

[У 1922 році англійська експедиція, організована лордом Карнарвоном і Картером, розкопала гробницю Тутанхамона. Це єдина гробниця, яка збереглася до нашого часу нерозграбованою. Тутанхамон був похований згідно з обрядом Озіріса: золоті скрині покриті стародавніми літургійними текстами, є також дерев'яна таця у формі Озіріса, наповнена мулом Нілу; у ньому засіяне зерно, щоб проросло у темряві гробниці — символ воскресіння].

Тоді, коли в Місці Правди розпочато тривалі і складні приготування до похорону фараона, Анхесенамон приликала до себе Командира Кінноти Ейе.

— Я сподівався, що ти мене покличеш, Володарко Всесущого, хай би ти жила вічно.

— Не називай мене Володаркою Всесущого. Мені потрібна твоя допомога. Я мушу таємно вислати листа цареві гетитів.

Урвала, спостерігаючи, яке враження справили її слова.

— А чого Владарка Верхнього і Нижнього Єгипту хоче від царя гетитів?

— Одного з його синів.

Звістка про смерть Тутанхамона застала царя Суппілуліума під мурами Каркемішу, який він саме облягав. Привіз цю звістку особистий посланець Анхесенамон, що з її боку було доказом надзвичайної поваги, але Суппілуліумі це видалося підозрілим. Його підозри ще зросли, коли той самий посланець, позбувшись свого супроводу, вручив цареві таємного листа цариці. Лист був коротким: «Мій чоловік помер, а сина в мене немає, але про тебе говорять, що у тебе багато синів. Якби ти прислав до мене одного зі своїх синів, він став би моїм чоловіком. Я нізащо не візьму в чоловіки нікого зі своїх підданих, це було б для мене ганьбою⁷⁹».

Суппілуліума довго розмірковував над листом цариці. Завдяки своїм послам і шпигунам добре знав, що відбувається в Єгипті, чув про культ Атона, про збудування нової столиці, про опір жерців Амона, про корупцію та розклад всередині держави (а він вміло з цього користав) і про перенесення столиці назад у Фіви. Молода цариця була останньою представницею великої Династії. Але чи можна було їй вірити? Чи можна було взагалі вірити Єгиптові? Хто стояв за листом цариці, а від кого його тримали в секреті? Хто був союзником її намірів? Жерці? Військо? Намісник Півночі? Великий візир? Ніхто?

Суппілуліума прикликав на раду своїх достойників і розпочав промову словами: «Від прадавніх часів нечувано на світі, щоб трапилася подібна річ».

Залунали голоси: «Чувано, чувано, недавно цариця Лідії придбала собі мікенського княжича за чоловіка⁸⁰».

Думки поділилися: одні були за те, щоб один із царевичів негайно ж поїхав, інші, — що слід спершу вивчити справу і впевнитися, чи дійсно немає жодного претендента, в жилах якого пливла божественна кров Тотмесидів і який висував би права на руку Анхесенамон.

Суппілуліума вирішив відіслати свого довіреного, досвідченого дипломата Хатту Зіттіша, як надзвичайного посла; він мусив вивчити ситуацію, одночасно взявши участь у поховальних обрядах.

Відповідь з Єгипту надійшла раніше, ніж сподівався цар. У той час, коли його посол чекав у Фівах, щоб останки фараона були приготовані в дорогу до Країни Мертвих, у Каркеміш (який досі вже був здобутий) прибув єгипетський царедворець Ганіс і вручив другого листа Анхесенамон. «Чому ти кажеш: „Вони мене обманюють“? Якби у мене був син, хіба стала б я писати чужинцеві, оголошуючи привселюдно про свою біду і про нещастя моєї країни? Говорячи так, ти мене ображаєш. Той, хто був моїм чоловіком, нині мертвий, а сина в мене немає. За свого підданого я не вийду заміж нізащо. Я не писала нікому, крім тебе. Всі говорять, що у тебе багато синів; дай же мені одного з них, щоб він став моїм чоловіком».

Царевич Зананза начебто першим попрохав, щоб батько дозволив йому їхати у Фіви. Суппілуліума справді мав багато синів і не кожному міг дати у володіння окрему провінцію, отож виразив згоду на це.

Зананза взяв із собою збройну охорону та багаті подарунки і поспіхом, — Суппілуліума, повіривши, що його син справді стане фараоном, сам тепер його підганяв, — залишив Каркеміш і рушив одвічним шляхом вздовж ріки Оронту через Дамаск, Єрихон, Єрусалим у напрямку Аскалону, що був воротами до Єгипту. Але ніколи туди не доїхав.

⁷⁹ Як пояснюють знавці древніх цивілізацій, ганьбою був не стільки факт одруження з підданим, скільки те, що у державі не залишилося жодного претендента на трон, який походив би з царського роду.

⁸⁰ «Придбала» у прямому значенні слова: йдеться про відомий епізод із міфів про Геракла, коли йому три роки довелося провести в рабстві у цариці Лідії, Омфали. Оскільки ж на момент народження Геракла його батько був не царем, а вигнанцем, то він тут названий не царевичем, а княжичем.

[Клинописні таблички, відкопані у столиці гетитів, Хаттусі, інформують, що царевич Зананза загинув по дорозі до Єгипту. Таблички не приводять подробиць. Але з короткого напису випливає, що на гетитського принца напали і підступом убили, і що винуватцями були не пустельні грабіжники, а кінні єгипетські вояки].

Найбільш імовірно, що вбивство вчинив прикордонний патруль, який дістав таємне доручення не допустити в'їзду гетитського царевича на територію Єгипту. Можливо, принц Зананза намагався пояснити річ, показавши листа цариці, але нічого не зміг довести патрульному офіцерові. Інцидент трапився далеко від Аскалону і без свідків, у місці, зарані визначеному з цією метою, так, щоб збереглася видимість нещасливого випадку⁸¹.

Звістка про вбивство блакитноокого гетитського царевича дійшла до Фів уже після похорону Тутанхамона. Цариця впродовж усієї поховальної церемонії, вимовляючи прощальну формулу і кладучи на золотій труні китицю квітів, вірила, що зуміє порятувати і продовжити династію, останньою ланкою якої була вона сама.

Ейе сповістив її про вбивство принца Зананзи.

— Так, прибуття гетитського царевича було б надто гарним, щоб бути правдою. Тільки він міг розірвати прокляте коло моєї долі, долі моєї нещасливої родини... Може, якби у нас із ним було дитя, воно не померло б як Анхесенатон, у жилах якої текла отруєна кров.

— Чому ти вважаєш, що в її жилах текла отруєна кров?

— Кров мого батька. Отруєна кров Тотмесидів.

— Не твій батько зачав твою дитину.

— Як же це?

— Він давно вже не міг сплодити потомства.

— То хто ж був батьком моєї дитини?

— Згадай, як це сталося.

— Не можу нічого згадати. Я весь час жахливо боялася. Було темно. Спершу відчувала його м'які пестощі, потім вони стали твердими, я думала, що він мене розірве — тієї першої ночі.

— Це був не він.

— А хто?

— Пам'ятаєш, хто тої ночі вартував спальню фараона?

— Нумідійський офіцер?

— Так. То був він.

— І що з ним трапилося?

— Мертвий. Загинув тієї ж ночі. Чи, точніше, зранку, саме після тієї ночі.

— Хто наказав його вбити?

— Не питай про це. Для фараона було надто великою ганьбою те, що він потребував заступника...

— Ти приховуєш ще багато таємниць нашої родини?

— Краще б я і цю нікому не відкривав...

— Я хотіла б, щоб ти став фараоном.

— Ти справді цього хочеш?

⁸¹ Історію з листом єгипетської цариці ми знаємо винятково з гетитських джерел, тому єгиптологи довго сперечалися, ким була авторка того загадкового листа (у гетитських табличках вона зветься «Дахамунзу» чи «Тахамунзу», що є транслітерацією єгипетського виразу «та хем несу» — царська дружина. В якості кандидаток називалися як Анхесенамон, так її старша сестра Мерігатон і мати Нефертіті. Зрештою, вирішено було, що найбільш імовірна авторка — все-таки Анхесенамон.

Ну а хто ж насправді убив гетитського царевича — так і залишилися загадкою. За принципом «кому вигідно», це міг бути хтось із наступників Тутанхамона, себто або Ейе, або Хоремхеб. Або ж хтось третій.

— Так. Я тебе любила з дитинства. Хочеш одружитися зі мною⁸²?

— Ні. Можливо, якби я був удвічі молодшим...

— Ти виглядаєш дуже міцним. Важко повірити, що ти брат моєї бабки.

— І все-таки я ним є. Хоч виглядаю міцним, не хочу в'язати твоєї молодості.

— Я старша від тебе, династія Тотмесидів налічує триста літ.

— Досить того, що я відрікся від Атона. Не хочу відректися від своєї дружини.

— Не залишай мене на самоті.

— Я служитиму тобі, як досі.

— Зроблю тебе своїм співправителем. Думаю, що нам допоможуть жерці Амона, вони теж побоюються Хоремхеба... Крім того, є ще гетити і можуть погрозити війною...

Спільне правління Анхесенамон і Ейе тривало недовго. Невдовзі Ейе помер і владу захопив Хоремхеб, Головнокомандуючий Армією, Намісник Півночі.

Хоремхеб взявся наводити лад, приборкувати корупцію та зміцнювати кордони держави. Поклоніння Амонові-Ра утвердилося, всі сліди культу Атона безжально переслідували. З труни цариці Тії вийняли гадані останки Ехнатона, та, коли стало зрозумілим, що це тіло Сменхкара, поспіхом повернули його назад. Святині Атона в Ахетатоні зруйнували, камені з царського палацу перевезли на другий берег ріки, а всі надгробні написи з іменем Ехнатона зішкребли. Місто, що мало бути столицею культу Атона, єдиного Бога усієї Єгипетської імперії, до складу якої входили народи шанувальники різних богів, тепер, коли його покинули двір, іноземні посольства, військо, ремісники та варта, розкришилося, а дощі й пустинні вітри змили та розвіяли його сліди. Стерши ім'я Ехнатона, Хоремхеб оголосив його злочинцем.

Новий фараон почав готувати військову кампанію, щоб повернути втрачені сирійські міста.

Що трапилося з Анхесенамон, — не знаємо.

⁸² Уважний читач помітить, що шлюбна пропозиція цариці-вдови явно суперечить її раніше висловленому небажанню «одружитися з власним підданим». Мимоволі спадає на думку, що Анхесенамон мала на увазі конкретного підданого, до шлюбу з яким її, врешті, змусили. Себто Ейе.

За Геракловими Стовпами

...Мандрівка тривала понад сотню літ. Після здобуття Кносу Тесеєм критяни масово покидали рідний острів. Могли вибирати з багатьох доріг; їхні торгові поселення були розкидані по різних, далеких від себе місцях: від узбережжя Малої Азії до островів на Середземному морі і ще далі — за Геракловими Стовпами, у гіпербореїських країнах, звідки привозили золото й цинк. Вибрали дорогу найкраще їм знайому і, здавалося б, найпевнішу. Рушили до Мілету Карійського, де кілька поколінь тому мешканці Мілету Критського заснували факторію фарбованих вовняних тканин і, проштемпелювавши їх знаком павука, розсилали сувоями на всі середземноморські ринки. Критяни мали в Карії ближчих або дальших родичів, з якими багато хто підтримував зв'язки. Мешканці Мілету Карійського, зі свого боку, хвалилися походженням із Криту та родичами, які там жили. Але тепер, коли рідний острів зайняли ахейці, а до Мілету почали цілими натовпами прибувати біженці, переважно такі, які не зуміли вивезти майна чи коштовностей, мілезійці зовсім не квапилися уділяти їм гостинності. Ще тих, котрі прибули першими, прийняли, як годиться приймати гостей. А тих подальших намагалися умовити, щоб поселилися деінде. У Лікій царював тоді брат Міноса, Сарпедон, а Делос і Хіос теж були критськими колоніями. Попри умовляння, більшість утікачів zostалися в Мілеті і лише наступні кораблі емігрантів, коли їх не хотіли впускати у порт, повернули до Лікій, Лідії та Сирії. В Мілеті новоприбулі намагалися прилучитися до життя міста. Але їм не дозволяли відкривати ювелірних майстерень, ані закладів для змішування пахучих олійок, ані красильень, окрім як у спілці з тими, хто народився в Мілеті.

Щойно підрісши, нове покоління втікачів збунтувалося. Молодь вирішила покинути Карію та поплисти на Захід, де жили варвари, а казали, що з варварами куди вигідніше торгувати, ніж з Єгиптом та Сирією. Щоправда, дороги, особливо ж сухопутні, були тяжкими, Бурштиновий Шлях — вузьким і небезпечним, а зате водні дороги видавалися широкими, у всякому разі, тим критянам, які служили на мілетських торгових кораблях, що кружляли між островом Алашія⁸³, володінням гетитів, Єгиптом і Сирією.

Залишилося здобути кораблі.

На них склалася вся критська колонія. Матері видобули зі скриньок коштовності, винесені в зачісках та складках спідниць із палаючого Кносу, батьки вилучили свої паї з мілетських фірм, а бабусі випросили значні позики в родичів, критське походження та заможність яких добре знали.

⁸³ Алашія (Аласія) — Кіпр.

Врешті кораблі були готові і колонія, що складалася з кількох сотень родин, випливла в море. На березі, де Меандр котив свої води, прощалися ті, хто заставався.

Насамперед колоністи рушили на Делос — принести жертви Латоні та її божественному синові, а потім попливли вздовж сирійського узбережжя, зупиняючись у приморських містах. Критяни здавна підтримували торгові стосунки з аморейцями, а хоча тепер прибували як мілезійці, все ж думали, що їм вдасться відновити давні ринки. Але, коли прибули до Ашдоду, застали страшенну тривогу, що вже межувала з панікою, — це нагадало їм розповіді батьків про падіння Кносу. Правда, сам Ашдод не був здобутий, але пастуші племена, мандруючи від Синаю, наче сарана упали на ханаанські міста, розміщені в глибині суходолу. Вів їх вождь племені, Іешуа, який саме здобув Єрихон. Ізраїльтяни, як називали кочівників, вирізали усіх мешканців Єрихону окрім розпусниці, що була з ними у змові, та її родини⁸⁴. Після Єрихону настала черга Ай. Іешуа і тут звелів вирізати усіх, що опиралися, а царя повісити на дереві⁸⁵. До Ашдоду прибували усе нові втікачі, приносячи моторошні та несамовиті звістки.

І раніше траплялося, — хоча й нечасто, — що кочівники здобували місто, а потім відходили зі здобиччю. Але тепер виглядало, що ізраїльтяни вирішили змінити дотеперішній спосіб життя на осілий і вибрали для цього ханаанську землю. При цьому Іешуа проголошував, що ту землю обіцяв ізраїльтянам їхній Бог. (Завойовники зберегли у збірній пам'яті тяжку мандрівку пустинею і здобуття Землі Обітованої. Через віки той спомин вибухнув пеаном: «І палали в пустині жаданням[...] голодні та спрагнені, і в них їхня душа омлівала...[...] І в недолі своїй вони Господа кликали [...] і Він визволяв їх від утисків їхніх! [...] І Він їх попровадив дорогою простою [...] Він пустиню обертає в водне болото, а землю суху в джерело, [...] І голодних садовить Він там, а вони ставлять місто на мешкання⁸⁶».

Ханаанці, охоплені тривогою, що Бог кочівників пообіцяв своїм поклонникам також приморські міста, вирішили покинути рідну землю та пошукати нової оселі. Здавалося, наче весь Ханаан всяде на кораблі та рушить на Захід, але врешті більшість мешканців зосталася, бо надійшли заспокійливі новини, що фараон вислав молодого полководця Прамессе⁸⁷, щоб той обсадив єгипетськими гарнізонами приморські міста. Наскільки фараонові було байдуже, хто править у глибині суші, настільки прибережні міста мали бути забезпечені для торгівлі. Однак частина ханаанітів, може, не найлякливіших, але найзавзятіших, закупила кораблі та приєдналася до мілезійців.

⁸⁴ «І зробили вони закляттям усе, що в місті, від чоловіка й аж до жінки, від юнака й аж до старого, і аж до вола, і штуки дрібної худоби, і осла, усе знищили вістрям меча». (Книга Ісуса Навина, 6:21, тут і далі переклад Ів.Огієнка)

⁸⁵ «І сталося, як покінчив Ізраїль забивати всіх айських мешканців на полі, у пустині, що гнали їх по ній, і попадали вони від вістря меча аж до останнього, то вернувся увесь Ізраїль до Аю, і перебили його вістрям меча.

І було всіх, що впали того дня, від чоловіка й аж до жінки, дванадцять тисяч, усі айські мешканці.

А Ісус не опускав своєї руки, що витягнув зо списом, аж поки не вчинив закляттям усіх айських мешканців.

Тільки худобу та здобич того міста позабирав собі Ізраїль за словом Господа, що наказав був Ісусові.

І спалив Ісус Ай, і поклав його вічною руїною, пустою, і так є аж до цього дня.

А айського царя повісив на дереві аж до вечірнього часу. А коли сонце заходило, Ісус наказав, і зняли його трупа з того дерева та й кинули його до входу брами міста. І накидали над ним велику камінну могилу, що стоїть аж до цього дня».

(Книга Ісуса Навина, 8:24-29)

⁸⁶ Книга Псалмів – 105-106.

⁸⁷ Пізніший фараон Рамзес І.

З Ашдоду дорога вела до Навкратісу, де містився найбільший карійський склад; мілезійці повезли туди свій вантаж, поповнений новим крамом, за безцінь придбаним у сирійських утікачів.

Навпроти дельти Нілу містився маленький острівцеь Фарос, найстаріше торговельне поселення критян, нині покинутий через зсуви ґрунту, а також недоступні, мулисті, оброслі очеретом береги. Колись був тут морський маяк та старовинна святиня Великої Богині, Володарки Вітрів. Жриця — супровідниця виправи умовила кількох моряків, щоб відвезли її човном на Фарос, де вона хотіла відвідати святе місце і принести жертви за успіх подорожі. Висівши на берег, переконалися, що острів частково запався, портові споруди перегнили і здавалося, що земля осувається їм під ногами. Ступали якомога обережніше, намагаючись знайти дорогу до святині. Ніде не було видно єгипетських патрулів, це остаточно їх переконало, що острів не годиться не тільки для поселення, але навіть для короткої зупинки. Яким же було їхнє здивування, коли зненацька з'явилася якась постать і кинулася до них із розкритими обіймами, наче вітаючи рятівників.

Виявилося, що у одному з колишніх портових складів ховався гурток жерців Атона, переслідуваних Хоремхебом. Жили з дня на день, сподіваючись амністії, зміни влади чи якогось щасливого випадку, який вирятував би їх зі скрути. Почувши, що мілезійці мають власні кораблі та плывуть на Захід, заблагали, щоб забрали їх з собою, обіцяючи щедрю плату. Отак до колонії критян та біженців із Ханаану додалися єгипетські втікачі. Усі разом попливли в напрямку Тартессу.

По дорозі зупинилися в малих пристанях, де за цілий рік з'являлося не більше одного торговельного корабля і де в глибині суші аж до озера Трітоніди жили кочівники⁸⁸.

Перший постій випав у Пліносі⁸⁹; його мешканці мали звичаї, схожі на єгипетські, але дівчата носили короткі туніки з тонко виправлених козячих шкірок, обшитих червоними китицями.

Далі зупинилися у славному порту Евесперіди⁹⁰, розміщеному на африканській землі, найурожайнішій зі всього узбережжя, — вона сама давала плоди. Свого часу на всьому Середземному морі багато розмовляли про трьох дочок тамтешнього царя, Геперид, яких начебто викрали єгипетські жреці, а Геракл їх визволив. У Евесперідах мореплавці запаслися харчами на дальшу дорогу, бо знали, що на менш урожайних землях мешканці Лівії живилися фініками, молоком, сараною та впольованою дичиною. Але не їли коров'ячого м'яса — з огляду на Ізиду.

Над озером Трітонідою жили племена, які хвалилися, що походять від амазонок та дотримувалися їхніх архаїчних звичаїв. Дівчата не виходили заміж, а брали собі коханців, не надто цікавлячись, хто був батьком їхньої дитини. Зате коханці звикли встановлювати своє батьківство на підставі схожості.

На захід від озера Трітоніди, ближче до Гераклових Стовпів, був острів, а на ньому таємниче озерце. Дівчата видобували з води — вкритими смолою перами птахів — золоті зерна. А ще вели до бою колісниці проти диких племен у глибині суші, які живилися зміями та ящірками, а мова їхня подібна була до звуків, що їх видають кажани⁹¹.

⁸⁸ Починаючи з цього абзацу і аж до кінця підрозділу розповідь переважно ґрунтуючись на фрагментах Геродотової «Історії», в яких описується географія та населення Лівії (Північної Африки). Див. Геродот, «Історія», книга IV «Мельпомена», 168-199. Власні назви у цьому перекладі подаються згідно з українським перекладом згаданої книги. Звідти ж узяті примітки географічного характеру.

⁸⁹ Соллумська затока, що є кордоном між Лівією та Єгиптом.

⁹⁰ Можливо, було розташоване на місці теперішнього Бенгазі.

⁹¹ «193. За максіями в Лівії живуть завжди. Їхні жінки бувають за візниць на колесницях, коли вони йдуть на війну».

Пристаючи до невідомої гавані, мілезійці розкладали на березі товари і розкладали багаття на знак того, що прибули купці, а тоді поверталися на кораблі. Тубільці, приваблені стовпами диму та вогнем, уночі помітним здалеку, починали пересилати звістки, б'ючи в барабани, та з усіх сторін поспішали на узбережжя, несучи шкури газелей і пантер, слонові бивні, фініки, коштовні камені та, передусім, купки золота. Розклавши свої скарби згідно з гатунком товару, що вони робили дуже старанно та детально, відходили, щоб повернутися назавтра. Найчастіше не заставали вже ні кораблів, ні своїх товарів. Замість слонячих бивнів, коштовного каміння та фініків лежали довгі бронзові мечі, щити, шоломи, наконечники списів, розмальовані горщики та оздобы зі скла і фаянсу⁹².

Пливучи і торгуючи, мілезійці перетнули Гераклові Стовпи і прибули до Тартессу, найславнішого порту і найбагатшого міста на західному узбережжі Середземного моря, де зупинялися всі кораблі, що поспішали до гіперборейських країн чи поверталися звідти. Частина переселенців осіла в Тартессі, інші заснували поблизу нові поселення, ще інші влаштовували експедиції в глибину суші, де були багаті копальні срібла та цинку, і мандрували з купцями шляхами, що вели на Північ.

...Жриця Богині Місяця і цариця мілезійців звалася тоді Беарою, пізніше називали її також Скотою. Мати Беари була мілезійкою, батько — єгиптянином. Невідомо, хто і які переслав їй звістки — моряк, купець, а, може, було то об'явлення самої Богині Місяця оголосити великий похід до гіперборейських країн, куди на літо відлітали дикі гуси і де поклонялися Матері-Землі.

У похід рушав — як тисячі років тому — невеликий рій зі своєю царицею. Не збереглися відомості, скільки кораблів вплигло під проводом Беари, але слід вважати, що було їх три, з огляду на Велику Богиню у потрійній подібності.

Коли кораблі покинули пристань і опинилися у відкритому морі, мілезійців охопило піднесення, що його звичайно відчувають люди, зважившись на Велику Пригоду.

Подорож тривала довго, як всяка подорож у незнане. А ця справді була далекою.

У погожі ночі Беара ставала на носі корабля і дивилася на зорі, що від прадавніх часів показували дорогу мореплавцям. Минув уже день весняного рівнодення, потім день сонцестояння, коли на світанку побачили острів, що, весь зелений, впливав із перлового туману.

Причалили до берега і закотвичили кораблі. Ніде не видно було ні людини, ні диму чи вогню.

Близько полудня Беара і вибрані нею мілезійці, усі озброєні, залишили кораблі та рушили в пухнасту вологу зеленавість острова, розгортаючи списками гушавину кущів. Чим далі занурювались у лісові хаші, тим більше захопленими чулися. Острів видавався їм зачарованим садом, панувала тут надто велика тиша, зеленість була надто зеленою, пущі не торкалася людська нога. Тут росли усі дерева та всі кущі, з яких жриці Криту склали найдавніший алфавіт: дрібнолиста береза, гордовитий ясен, вільха та верба, святе дерево Богині Місяця, дуб — палиця і трон Священного Царя, тополя зі звислою омелою з липкими ягодами. Побожно зворушені, пізнавали срібну сосну, дрік, верес, білу тополь і тис, п'ять дерев-голосних, що належали Великій Богині.

Продиралися крізь сплутані кущі калини і глоду, грузли у папоротях та заростях конвалій, топтали сіруваті хвощі, що п'ялися в підліску, і западалися по пояс у смугах отруйних жовтих лілій, над якими кружляли метелики.

⁹² На цьому закінчуються витяги з Геродота.

Ліс бринів тисячами комах, пульсував притишеним диханням звірів, дзвенів усіма струнами пташиних голосів. Десь далеко стукав дятел, прикликаючи дощ.

А потім вони побачили лебедя.

І зрозуміли, що опинилися на Священному Острові.

Йшли аж до заходу сонця, не зустрівши жодної людини. Коли посутеніло, дісталися поляни. Угледіли кількох людей біля вогнища, — вони пекли диких птахів. Обіч лежала впольована звірина.

Побачивши низку мандрівників, що виходили з лісу, мисливці зірвалися та схопили зброю, а потім один з них вийшов уперед, загороджуючи списом дорогу прибульцям. Був кремезним, волосся мав кольору міді, очі ясні.

Беара стала навпроти нього і привітала його іменем Великої Богині Я-са-са-ра-ме. Дуже здивувалася, коли мисливець відповів на це привітання зрозумілою їй прастарою лувійською мовою, якою до прибуття ахейців розмовляли на Криті та в Елладі і яку нині знали тільки жриці. Беара цим самим наріччям сказала, що вона жриця Богині Місяця і що приносить їм вітання із Самофракії (знала від Колегії жриць у Тартессі, що на гіпербореїських островах поклоняються Великій Богині у тій самій подобі, що у Тавриді та Самофракії). На згадку про святу Самофракію мисливці кинули зброю на землю і впали перед Беарою навколішки; а потім повели її до своєї святині.

Святиня виявилася великим куполом, складеним із брил, покритим дахом із блискучих білих камінців. Її оточувало кільце з тринадцяти кам'яних стовпів. Кожен стовп зображав якийсь місяць року, під черговим знаком Зодіаку: Оленя, Потопу, Вітру, Троянди, Яструба, Квітки, Вогнища, Спису, Лосося, Гори, Вепра, Вершника і Морського Змія. Всередині кам'яного купола була святиня форми вулика, де мешкала Богиня. До святині вів коридор, такий тісний, що можна було прослизнути ним лише навкарачки. Коли данаї⁹³ — так називали себе мешканці острова — прибули на цю землю, кам'яна святиня вже стояла. Після затятих боїв із тубільцями данаї заволоділи святинею та родючим островом.

Від мілезійців довідалися про здобуття Кносу ахейцями (кілька віків тому ахейці і їх витіснили з Арголіди та змусили до мандрівки) і про те, що Тесей спершу викрав, а потім покинув останню Німфу Криту, що, як і перша, звалася Аріадною. Тепер на її честь данаї назвали свою святиню Аріанрод — досі вона імені не мала — і віддали Аріанрод Беарі, щоб відправляла тут священні обряди. Священним Царем побіч Беари став перший мисливець, якого вона зустріла на поляні і який її привів. Він перемиг у поєдинку царя данаїв, що переслідував Беару, але вона втекла, перетворившись на білу фракійську кобилу, — так розповідали пізніше піснярі, — і відтепер островом правила династія, заснована царицею мілезійців.

Коли проминув Великий Рік, мешканці Священного Острова зібралися на поляні перед святинею, де Дуб ріс зелений і де відбувалася містерія Священного Царя. Під час літнього сонцестояння Священний Цар мав бути принесений у жертву Господині Ячменю.

Бо данаї зберегли у пам'яті все, століття тому винесене із Арголіди, та дотримувались усіх архаїчних обрядів; що мали тут, на новій землі, забезпечити їм добру долю і врожай. Хоча на Криті давно перестали приносити в жертву Священного Царя, тут, на краю Океану, мала колонія мілезійців змушена була підкоритися волі давніших поселенців.

Урочистість розпочалася запалюванням вогнищ і танцями. Коли вогні згасли, учасники містерії запалили смолоскипи і півколом оточили курган; на його вершині стояла Беара, представляючи саму Аріанрод. Обличчя мала біле, посипане товченим

⁹³ Форма «данаї» вжитата тому, що звичні нам «данаїці» більше в'яжуться уже з грецьким населенням Еллади.

гіпсом, як у Самофракійських жриць, а до білих шат пришпилені гілки кущів, колоски та квіти. В руці тримала золотий серп, символ Місяця.

З високості святині, що мигтіла білим шкливом даху, зазвучав високий, немов пташина трель, голос Аріанрод, яка декламувала пісню; ніхто не знав, де народилася ця пісня і якими шляхами мандрувала.

*Не від матері, не з батька
Я узяла кров і тіло.
Дев'ять квітів, дев'ять зерен
І кущів мене створили.
Пролісок, що в горах квітне,
Лист берези, ячний колос,
Білозерная квасоля,
Таволга й пучок кропиви,
Дуб, тернина і ліщина,
Дев'ять зерен, дев'ять квіток
Дев'ять сил мені дали,
Дев'ять бруньок, дев'ять стебел.
Довгі й білі мої пальці,
Наче морські хвилі —*

Простягла руку над зібраним гуртом і в цю мить усі відчули, як із пальців Аріанрод тече до них сила Місяця.

Аріанрод відповів побожний хор.

*Біла Богине Ячменю, Ти, що з гріхів визволяєш,
Господине Дев'яти Гір, Царице Весни, Матінко Верби,
Прийми безсмертну жертву, розтягнуту на твоєму Дубі,
Візьми його у свій дикий танок
І збери разом Дітей, розгублених під Місяцем
Перед свій грізний лик, Богине Глибин.*

Посеред поляни, прив'язаний вербовим гіллям до Дуба, стояв Священний Цар. Мав на собі оленячу шкуру, а його волосся прикрашала корона з оленячих рогів.

Тіло його було посічене різками, а обличчя безтямне від настою п'яного зілля.

Аріанрод підійшла до нього і золотим серпом зрізала омелу, що звисала йому з пояса, а тоді кинула на землю, щоб липкий сік, разом із кров'ю Священного Царя, просяк землю і запевнив урожай.

Після обряду кастрації мала наступити смерть. Священний Цар знав, що загине від удару сокирки з ріоліту, яка вживалася до цієї мети від прадавніх часів. Але вірив, що насправді лише його тілесні останки спочинуть у кам'яній лодії святилища Аріанрод (за життя недоступного для Священного Царя), натомість його безсмертна душа з'єднається із духами предків, бо ж Велика Богиня милосердно здійсмає усіх туди, де на північному небосхилі сяє сузір'я, зване Критською Коронаю.

* * *

У ірландській «Книзі захоплення»⁹⁴ записано, що народ Туата де Данан (їхня Богиня звалася Дану) прибув із Греції. Між тим, ми знаємо, що у другому тисячолітті до нашої ери в Арголіду, заселену данаями, прийшли орди ахейців. Данаї, витіснені зі своїх давніх осель, помандрували на північ. До Ірландії прибули через Данію, давши їй назву «країна Дану».

Данаї принесли до Ірландії священний спис і магичний казан, де варився напій мудрості та віщої поезії.

Але старовинний алфавіт дерев запровадили мілезійці.

Найстаріша святиня Ірландії, Ньюгранж, збудована у палеоліті, переходила у володіння чергових завойовників, хоча залишалася храмом Великої Богині.

Данаї оздобили кам'яні одвірки спіралями, схожими на мікенські. На боці, протилежному до входу, є три різьблені на цоколі сонця, два з них обведені колом. Над ними дві літери огамічного алфавіту, перша та остання, що значать Зачаття і Смерть. Можливо, сонця вирізьбили поклонники Атона, які завели в Ірландії поклоніння Сонячному Диску, Огму. Адже, згідно із «Книгою захоплення», батько Беари, себто Скоти, був єгиптянином. У часи олімпійських богів шанування Деметри, принесене данаями, зворотною хвилею відбилося у Греції, — міфом, що мати Аполлона, сонячного бога, — це гіпербореїська богиня Латона.

Але данаї зовсім не були першими поселенцями, згаданими у «Книзі захоплення».

Найраніше поселились в Ірландії три доньки Каїна. А через кілька століть прибула з півночі небога Ноя, звана Цезарою, з усією родиною. Це трапилося незадовго до Великого Потопу.

Беара була останньою царицею-жрицею, що привела своє плем'я до нових осель.

Наступні хвилі завойовників примандрували уже під проводом царів. Але обряди на честь Великої Богині тривали аж до римських часів. Страбон написав, що поблизу Британії є острів, де приносять жертви Церері та Прозерпіні так само, як на Самофракії⁹⁵. (Лише двісті першого року нашої ери римський воєначальник Павлін заборонив споживання решток ритуальної жертви).

Ірландія, подібно до Самофракії, вважалася Священним Островом, а шанована там Богиня була покровителькою мореплавців. Адже ще з епохи неоліту походило переконання, що Велика Богиня володіє вітрами, а її помешкання знаходиться у Зоряній Туманності, на Вісі Галактики⁹⁶.

⁹⁴ «Книга захоплення» — «Lebor Gabála Éirenn», «Leabhar Gabhála na hÉireann», збірник віршованих та прозових оповідань, що розповідає міфологічну версію походження і історії ірландського народу від створення світу до середньовіччя. Записаний у V–IX ст. ірландськими монахами.

⁹⁵ Вважається, що Страбон згадує Ірландію у V розділі IV книги своєї «Географії», називаючи острів Іерною. Якщо це справді так, то відгук не вельми похвальний.

«Поблизу Британії є також інші невеликі острови, а ще більший острів Іерна, розміщений на півночі паралельно Британії, ширина його більша за довжину. Про цей острів я не можу сказати нічого певного, окрім того, що його мешканці ще дикіші за британців, оскільки є канібалами та ненажерами».

⁹⁶ **Неофіційна примітка перекладача.** З жалем зізнаюся, що мої власні знання історії Ірландії, — хоч давнішої, хоч новішої, — дуже поверхневі. Тому для порівняння додаю розлогу цитату із книги Джона Маккормака «Історія Ірландії» (український переклад зробили Анатолій Олійник і Тарас Бойко, надрукувало видавництво «Юніверс» у 2006 році.)

Розділ 1. Від язичницьких богів до святих та вчених

За свідченням археологів та істориків, найдавніші мешканці оселилися в Ірландії в період з 7500 до 6500 рр до н.е., в епоху Мезоліту (Середній кам'яний вік). Вони переважно були рибалками і, ймовірно, прийшли з найближчих до Ірландії місцевостей — з Велсу й Шотландії. Залишки їхніх поселень були знайдені по всій країні від Колейрана на півночі до Блеквотера на півдні, в басейні ріки Шеннон та в графстві Лаут.

З приходом неолітичної людини (Новий кам'яний вік, близько 3200 р. до н.е.) розвивається новий тип цивілізації. Великі поховальні кургани в Ньюгранжі та в інших місцях долини Бойн — витвори рук цих людей. Ці дивовижні споруди з'явилися близько 3000 р. до н.е., і таким чином вони передували створенню Стоунхеджа (близько 2000 р. до н.е.) та єгипетських пірамід (близько 2500 р. до н.е.).

Попри високий рівень цивілізації ранніх колоністів Ірландії, вони не залишили жодних письмових свідчень. Наші фрагментарні знання про них будуються на висновках археологів та нотатках римських і грецьких істориків.

Єдине «письмове» свідчення того періоду датується початком нашої ери. Це позначки, викарбувані на каменях, що їх часто встановлювали на могилах видатних осіб. Багато таких знахідок виявили в Ірландії, менше — у Велсі й Шотландії. Ці позначки — букви примітивного алфавіту, що мав назву «огам» (ogham). (Огам містив 25 знаків, вирізьблених на краях каменів, кожен з яких означав певну букву).

Таке письмо було дуже недосконалим і обмеженим, бо давало змогу зафіксувати практично лише ім'я особи, похованої під каменем. (Ключ до прочитання цих написів було знайдено у «Книзі Белімоута» (Book of Ballymote) у XIV ст.). За деякими даними, залишки мови найперших колоністів простежуються у деяких назвах місцевостей країни.

Попри те, що ранні колоністи не мали писемної історії, у них існувала багата міфологія й численні легенди, що їх передавали з покоління в покоління і, зрештою, занотували. Ці легенди розповідають про неймовірні подвиги героїв та богів. На жаль, невідомо, чи спираються вони на реальні події. Ця міфічна «історія» розповідає нам про п'ять вторгнень до стародавньої Ірландії. Перше вторгнення здійснили парталонійці з Греції, а чисельність їхнього війська становила близько тисячі. Три століття по тому всі вони загинули від чуми.

Наступними прийшли немедійці, виснажені постійними нападами племені піратів-фоморійців. Відбулося багато битв, отож чисельність обох племен значно скоротилась. Частина немедійців втекла до Греції. Вони повернулись через кілька століть, називаючи себе фірболгами (Fir Bolgs).

Третє вторгнення здійснила армія фірболгів чисельністю 5 тисяч воїнів. Вони розділили Ірландію на п'ять провінцій — Ленстер, Конакт, Ольстер та Східний Манстер і Західний Манстер. Вважається, що вони спорудили кам'яні форти в Стейгу, Керрі та Дан Енгус на Аран Мор.

З Греції також прийшли Туата де Данан, які володіли мистецтвом магії. Очолювані Нуадою «Срібна Рука», вони пристали до берегів північної Ірландії. Щоби фірболги не помітили їх, вони оповилися магічним туманом і рушили до західного берега країни. Вони перемогли фірболгів і стали незаперечними правителями країни. Вважається, що поховальні кургани у долині ріки Бойн, Ньюгранжі, Даугі й Науті були створені цим народом. До заслуг Туата де Данан також належить те, що вони привезли до Ірландії Камінь Долі (на якому був коронований Верховний король на горі Тара).

З приходом наступних завойовників — мілезійців — народ Туата де Данан відступив до горбів та фортив. Там ці люди навіки залишилися в образі ельфів ірландського фольклору.

Уп'яте Ірландію захопили мілезійці близько 1700-1000 р. до н.е. Історія цього завоювання, ймовірно, базується на реальних фактах. Хоча перекази досі містять неймовірні історії, вони все ж частково правдиві. Мілезійці прийшли з Іспанії. Вони висадилися на трьох мисах: у затоці Вексфорд, на берегах річок Бойн та Кенмар. Мілезійці відвоювали країну в Туата де Данан та обрали короля, який успішно правив країною аж до останнього Верховного короля — Рорі О'Коннора.

З додатків до розділу 1.

Кажуть, що ірландці, прізвища яких містять «Мак» чи «О», є прямими нащадками мілезійців.

Ірландія по-різному називалась у літературі. Її називали Ейре, Банба, Фодбла (Eire, Banba, Fodbla) (кажуть, що це імена трьох королів Туата де Данан), а також Ініс Фейл (Inis Fail; Острів Долі) та Гібернією (Hibernia).

(Кінець цитати)

Як бачимо, викладене в «Історії Ірландії» непогано збігається зі змістом «ірландської» частини представленого оповідання. Що ж стосується кельтсько-ірландського пантеону (кельтського, звісно, умовно, бо кельти примандрували до Смарагдового острова пізніше цікавих нам мілезійців), то зазначу, що там дійсно є богиня Аріанрод, і вона дійсно причетна, хоч і посередньо, до створення «жінки з квітів» (порівняйте з піснею Аріанрод). А загалом цей пантеон такий численний і стосунки між богами та напівбогами такі заплутані, що грецькі олімпійці порівняно з цією громадою виглядають скромним шкільним гуртком на недільній екскурсії. Читачі фентезі можуть скласти собі бодай початкове уявлення про нього зі «Світу короля Артура» Анджея Сапковського.

Медєя-чарівниця*

...Мала ім'я Медєя.

Була вона молодшою із двох доньок царя Колхіди та жрицею Гекати — так ахейці називали Артемїду Тавридську.

Медєя знала всі зілля, що росли на землі, а принаймні у Колхиді, і знала, яку силу має кожне з них.

...вміла приготувати тою⁹⁷ так, щоб спала гарячка, або ж так, що спричинила параліч...

... знала дивовижні властивості алтеї, весняного цвіту, любленого бджолами, та плющу, який розквітає наприкінці літа...

...знала, де росте колхідський крокус, барви шафрану, з подвійним стеблом; його розрізаний корінь кровоточив, немов живе тіло, бо виріс із крові Прометея...

... і що є таке небезпечне зілля — молі — яке росте, коли місяць зменшується і сила Гекати слабне; тому молі може погасити магічну силу богині Місяця⁹⁸...

Всю цю науку — таємну, доступну лише жрицям Місяця, та складну, бо зібрану впродовж тисячоліть шляхом спроб і спостережень, передаваних з покоління до

* Це оповідання базується переважно на тексті епічної поеми Аполлонія Родоського «Аргонавтика»

Ближче до мене ти стань, Ерато, і скажи, як із Її

Вивіз Ясон золотеє руно і в Іolk повернувся.

Тільки Медєї любов допомгла йому подвиг здійснити.

З Муз всіх, богине, ти, знаю я це, Кіпрїді найближча,

Адже невинних дівчат зачаровувать піснею вмієш.

Ось через те тобі личить таке людям милеє ім'я.

(Переклад А.Смотрича)

Зміни у хронології, які помітить читач у викладі історії Медєї загалом відповідають хронології «Аргонавтики». Наприклад, виходячи з біографії Тесея (а також братів Діоскурів — учасників походу аргонавтів, що пізніше воювали проти афінського правителя, та й сам Тесей у деяких варіантах міфу теж зараховується до аргонавтів), Медєя опинилася в Елладі далеко пізніше часу приходу самого Тесея до Афін, тому аж ніяк не могла бути співучасницею чи навіть ініціаторкою спроби його отруєння.

⁹⁷ Датура або борець. Токсична рослина, використовувана в медицині.

⁹⁸ Згідно із «Одіссеєю», Одиссей завдяки зіллу молі врятувався від чарів Кірки (Медєїної тітоньки).

Слово не мовивши, зілля подав мені світлий дозорець,

Вирвавши просто з землі і властивість його пояснивши.

Корінь був чорний, а цвіт — немов молоко білопінне,

«Молі» назвали його небожителі, — смертній людині

Рвать небезпечно його, лиш боги усевладні це можуть.

(Переклав Борис Тен).

покоління, — відкрила Медеї тітка її Кірка⁹⁹ пишноволоса, рідна сестра Аета, царя колхів, — ще до того, як поселилася на далекому острові Ея.

Старша донька царя Аета, Халкіопа, багато років тому пошлюбилася сина царя Орхомену¹⁰⁰, Фрікса; його мали принести у жертву, але він за допомогою якогось чуда врятувався і дістався Колхіди¹⁰¹. Але все це могло бути вигадкою і зовсім інша причина могла змусити Фрікса та його сестру Геллу покинути Беотію. У цей-бо час нові озброєні орди ахейців приступили з півночі та захопили кам'яні мікенські твердині Пілос, Мікени, Тірінф, Фіви та чимало островців на Іонічному морі. Ватажки переможців побралися зі спадкоємцями престолів і одразу ж почали вважати себе законними владарями. Але далі влаштовували грабіжницькі походи і займалися піратством, розбишакуючи по всьому Середземному морі та добираючись аж до Лівії. В Ахайї вони теж постійно воювали між собою — за здобич, замки, невідьників, за намисто богині чи пояс цариці амазонок, але найчастіше за стада худоби.

В Іолку Пелій відібрав престол у свого зведеного брата Есона, а решту кривих повбивав. Через багато років із вигнання повернувся син Есона Ясон. Прибув одягнений у тигрову шкуру і оголосив свої права на батьківську спадщину, обіцяючи дядькові залишити йому череди і табуни. З'явився у товаристві вуй, царя Фер, отож Пелій не відважився відправити його ні з чим, однак зажадав чи умовив небожа, щоб той спершу здобув славу, вирушаючи до злотодайної Колхіди, а ще краще, щоб і трон там для себе здобув, посватавши другу доньку Аета. Можливо, спричинилися до цього сини Фрікса, бо дід саме вирушив із Колхіди до Орхомену і вони розповіли, що їхнього батька не поховано у гробниці-вулику, як це заведено в Елладі, але, за звичаєм колхів, зашито в овечу шкуру і повішено на вершечку дерева. Щоправда, не звичайного дерева, а дуба, і не у звичайну шкуру, а покриту золотими пластинками, і не за містом на Рівнині Кірки, де вішано останки чоловіків (жінки мали право спочивати у священній землі), а перед храмом Ареса; втім, почувши про наругу над тілом беотійського царевича, ахейці запалали справедливим гнівом, а, коли Аргос, найстарший із синів Фрікса, знічев'я додав, що на території храму, де повішено золоте руно, знаходиться скарбниця царів Колхіди, Пелей зізнався, що дух Фрікса віддавна його мучить, вимагаючи, щоб принаймні золоте руно повернулося на землю предків.

Ясон, зрозумівши, що, доки він не виконає поставленої умови, доти дядько добровільно не зійде з престолу, а, можливо, захоплений видовом великої пригоди, оголосив експедицію до Колхіди під гаслом «Похід по Золоте Руно».

То мав бути один із багатьох грабіжницьких походів, які у той час влаштовували ахейці, і ніхто не передбачав, що він покриє безсмертною славою Ясона і його товаришів та принесе найбільше горе кавказькій царівні Медеї.

Збірний пункт було призначено у Пагасах, де найуміліші теслярі, — під наглядом теспійця Арга — будували корабель із добрих соснових стовбурів з поблизької гори Пеліон. Нава мала бути п'ятдесятивесловою, а назвали її «Арго» — на честь майстра, що її створив. (Пізніше дехто запевняв, що будовою «Арго» керував Аргос, син Фрікса, і що він — згідно з порадами богині, — закликав до походу, і що це на його честь був названий корабель).

⁹⁹ Кірка відома нам також під іменем Цірцеї.

¹⁰⁰ Орхомен Мінійський. Місто у Беотії.

¹⁰¹ Згідно із найпоширенішою версією міфу про аргонавтів, Фрікса і його сестру Геллу врятувала їх мати, німфа Нефела, пославши їм золоторунного овна. Однак по дорозі Гелла потонула і до Колхіди дістався лише Фрікс.

Екіпаж корабля складався частково зі синів завойовників, одружених із мікенськими царівнами, а частково з потомків царів, яких північні завойовники позбавили престолів, хоча й були з ними посвоячені через сестер і тіток.

У похід зголосилися:

Поліфем, що в молоді роки воював на боці лапіфів проти диких кентаврів;

Адмет із Фер, багатих на вівці, наречений доньки Пелія, та його син Акаст, що прагнув геройської слави;

Мопсус, що умів віщувати з польоту птахів, і Канф із Евбеї, ці двоє, — окрім інших, — загинули в поході;

Авгій з Еліди;

Пелей і Теламон, родом із Фтії, обидва мали на руках кров третього брата¹⁰²;

Тіфій з Беотії, що став стерничим «Арго» і помер від лихоманки, не допливши до Колхіди¹⁰³;

Фалер афінянин, славний із метання ясенового списа;

Кастор та Полідевк, близнюки з царського роду в Спарті, звані Діоскурами, славні тим, що завжди перемагали у змаганнях та їздили на білих конях, а ще більше тим, що їхня сестра Гелена вважалася найвродливішою дівчиною грецької землі;

Ідас та Лінкей із Мессени, що не разом у компанії зі своїми кузенами Діоскурами рушали до Аркадії грабувати худобу. (Такі звичаї панували тепер у Греції);

Периклімен, найстарший син Нелея, що здобув Пілос;

Зет і Калаїд із Фракії, сини царівни Оріфії та Борея Північного Вітру (чи, як дехто запевняв, фракійського князя), що обгорнувся довкола неї і проникнув у неї, коли сама-одна танцювала над струмком;

Амфідамант і Кефей з Тегеї та їхній брат Анкей; той останній вирвався із замку одягнений у ведмежу шкуру та озброєний критським лабрисом (бо зброю та обладунок сховав у якійсь комірчині дід, щоб утримати наймолодшого внука від непевної пригоди);

Орфей, фракійський царевич, найзнаменитіший співець усіх часів, що співом під супровод триструнної ліри приборкував диких звірів та схиляв дерева у свій бік;

ще сини Фрікса, щоб згадати найславетніших з-посеред тих, що рушили на «Арго» і самі себе називали мінійцями, бо Фрікс був онуком царя Мінія із Орхомену¹⁰⁴.

Пізнішеказано в Елладі, що серед аргонавтів був ще й Геракл, бо жоден славний похід ані подвиг геройський не могли обійтися без співучасті Геракла. Але тоді, коли «Арго» рушала до Колхіди, Геракла не було вже серед живих, а його синів із Фів, куди вони сховалися, вигнав цар Еврісфей. Вони рушили до пророчого святилища у Піфоні, а там віщунка-піфія напроорочила, що повернуться, коли настане слушний час...

Аргонавти, які зібралися у Пагасах, увечері сідали біля вогнищ, цікаво і недовірливо приглядаючись один до одного та нетерпляче чекаючи чи скоро буде готовим корабель. Зранку йшли допомагати теслям, а ті, що мали досвід морських походів, перевіряли, чи дошки досить висушені, чи линви насмолені, а вітрила добре напнуті, весла достатньої довжини і легко осаджені, лави не надто широкі і не надто вузькі, а ще на скільки часу вистачить їм запасу в'яленої риби, сушених фіг та винограду, жбанів меду і вина, ячних коржів та посудин олії.

Врешті настав день спуску корабля на воду. Аргонавти міцно обв'язали корпус корабля канатами, щоби скріпи не розійшлися і дошки витримали перший удар хвиль.

¹⁰² Цього третього брата звали Фоком.

¹⁰³ Той сам Тіфій (Тіфіс), що згадувався у фрагменті з трагедії Сенеки «Медея» (див. оповідання «Аріадна»)

¹⁰⁴ Частіше потомком Мінія міфи називають Ясона.

Потім спільними зусиллями зіпхнули його на валки, укладені в рівчак, та почали повільно зсовувати «Арго», пильнуючи за Тіфієм, який стояв при стерні. Потім Тіфій дав знак: аргонавти зробили один сильний поштовх, швидко вистрибнули на борт і ухопилися за весла. Корабель із гуркотом прокотився по останніх валках, аж іскри посипалися від тертя, і «Арго» легко зіслизнула в воду.

Тепер настав урочистий момент принесення жертви зі святої стегнової кістки молодого бичка та ячмінної води для сина Латони Аполлона-Стріловержця. Аргонавти кинули якір, склали із каміння олтар на березі та востаннє розклали вогонь на грецькій землі.

А коли небо почало блакитніти й запалала Зоря, зійшли на борт і підняли якір. Прощалася з ними вся громада Іолку. Прийшла також Іфія, столітня жриця Артеміді, опікунки міста, щоб сказати напутнє слово Ясонові, але через численну юрбу молоді не змогла до нього дістатися. І так, під окрики натовпу, відчалили від берегів Магnezії і, гнані лагідним вітром, попливли на північ, керуючи погляд у бік вершини Осси. Потім, далі при сприятливому вітрі, повернули на схід, до Фракії.

Досі несли їх вітрила, але тепер вітер припинився і ніч застала їх на морі поблизу острова Лемнос. Взялися за весла і, напружуючи м'язи, причалили до берега. Здалеку бачили оборонні мури міста Миріни, над яким панувала цариця Гіпсіпіла.

На світанку аргонавти вислали до замку герольда з проханням про дозвіл зупинитись у пристані та запастися харчами для дальшої дороги. Неспокійно чекали, якою буде відповідь, бо останнім часом трапилися там якісь не зовсім зрозумілі події, і різні чутки про них кружляли по Егейському морі. На Лемносі панували архаїчні звичаї і щороку, під час осіннього рівнодення, жриці приносили в жертву Священного Царя, а точніше його заступника. Чоловіки начебто збунтувалися і, знехтувавши дружинами, привезли з походу до Фракії рабинь. Врешті доведені до краю лемнійки вигнали з острова збунтованих мужів та їхніх бранок, а дехто казав, що повбивали. Так чи сяк, островом правила молода самотня цариця, а охороняли її озброєні дівчата, бо жодного чоловіка на острові не залилося. Гіпсіпіла і лемнійські жінки почувалися безпечними за городськими мурами, на острові посеред моря, але нудьгували у самотності, що тяглася вже більше року. Аргонавти з'явилися саме до речі. Було їх не надто багато, не могли становити загрози, окрім того, — як запевняла нянька цариці, — напевно і в думці не мали мстити за чоловіків, яких ніколи на очі не бачили. Тому Полуксо радила запросити і пригостити їх, бо, коли теперішнє становище потягнеться довше, все населення царства перемере і родючий острів спустіє.

Отож Гіпсіпіла вислала до аргонавтів синьооку Іфіною, щоб запросила їх до царського палацу на учту, пообіцявши заодно забезпечити провіантом на дальшу дорогу.

Серед аргонавтів запанувало небувале хвилювання. Всі вдягали найкращі шати та намащувались пахучими олійками, щоб здаватися якомога вродливішими, і ніхто не хотів залишатися на кораблі. Врешті жеребом вибрано двох, що мали пильнувати «Арго», а решта з Ясоном на чолі рушила до міста; брама була широко розчинена. В палаці вже чекала на них цариця і розкішний бенкет.

Пізніше Ясон розповідав, що цариця першого ж дня запропонувала йому трон і просила стати її мужем. Але схоже, що насправді тільки запросила його до свого ложа. Її товаришки звернулися з подібними пропозиціями до решти мінійців і одразу ж після учти всі розійшлися по домах парами, кожна лемнійка вела вибраного аргонавта. У царському палаці залишився Ясон, сам на сам із Гіпсіпілою. З дрозом хвилювання, яке лише підсилювало жагу, підіймався він на ложе цариці, пам'ятаючи розповідь, що жінки-остров'янки повбивали своїх чоловіків, заманивши їх до себе. Ця перша ніч надовго

закарбувалася в пам'яті аргонавтів і ледь не прикувала їх навіки до жінок із Лемносу. Потім розпочалися святкування, танці, музичні виступи та урочистості на честь Легконогої Миріни, засновниці міста. Зрештою ті, що zostалися пильнувати «Арго», увірвалися до городу і, б'ючи палицями у двері домів, стали вимагати від товаришів, щоб вони збиралися в дорогу, а то відпливуть без них. Аргонавти отямилась. Чуло попросившись із лемнійками, повільно верталися на борт, пообіцявши, що, повертаючись додому, обов'язково сюди зайдуть. Цариця Гіпсіпіла подарувала Ясонові — на пам'ять про численні ніжні пестоці — гарний пурпуровий плащ.

— Ти ж не можеш ходити лише у шкіряній туніці, — сказала.

Зворушений Ясон відповів:

— Коли б я загинув, а в тебе народиться син від мене, відішли його моїй матері до Іолку.

Із Лемносу аргонавти попливли до Самофракії, щоб віддатися під опіку Великої Богині, бо невдовзі мусили вони покинути безпечні грецькі води і переплисти протоку, яку вдень і вночі пильнували грізні троянські тріреми.

Шанобливо і покійно рушили мінійці до храму Багатойменної, прохаючи верховну жрицю, щоб вона допустила їх до обряду ініціації перед походом, у якому вони мали прославити ім'я Греції або загинути.

Десять днів поспіль не можна їм було торкнутися м'яса чи вина, потім їх, одягнених у білі шати, завели до храму, де й були вони допущені до таємниці. На дорогу одержали червоні талісмани, а як вотивні подарунки залишили бронзові посудини.

Вночі, тримаючись фракійського узбережжя, вдалося їм прослизнути через протоку, де потонула колись маленька Гелла¹⁰⁵, і вплисти до Пропонтиди. Тепер вони просувалися вздовж фригійського берега, відвідуючи різні порти, де їх по-різному приймали. Найкраще пригостили аргонавтів у країні доліонів, бо вони саме втрапили на весілля царя Кізіка та фригійської князівни. Але пізніше, коли буря змусила аргонавтів повернутися, мешканці краю прийняли їх за піратів. Розгорілася запекла битва, у якій з боку доліонів загинув цар Кізік.

Поблизу столиці, на скелястому пагорбі Діндім, здіймалася стародавня покинута святиня Матері-Землі, шанованої у Фригії під іменем Реї, до неї поспішили тепер аргонавти. Спершу збудували із дрібного каміння олтар, потім стали довкола нього, оздобивши голови вінками з дубового листя. Потім Ясон розпочав палку молитву до Реї, бажаючи Ідайських Дактилів (Рея народила їх на Криті у Диктейській Печері і дала їм спромогу посилати та відводити погибель) змилюватися. Звершивши жертвні обряди, за порадою Орфея виконали танець довкола олтаря. Танцювали при повному озброєнні, ударяючи мечами об щити, аби заглушити жалобний лемент, яким доліони оплакували свого царя. Так вони танцювали до світанку; коли встало сонце і затих вітер, могли покинути країну доліонів, бо Рея заспокоїла бурхливе море і послала їм сприятливі вітри...

Ще їх чекала переправа через Босфор, де на судна чигали рухомі блакитні скелі. Моряки розповідали, що ті скелі сходилися та розходилися, і біда кораблеві, який утратив би поміж них! Але о цій порі року не було тут ніяких льодових брил, знесених із півночі, отож «Арго» щасливо вплила у Чорне море.

Раннього ранку, коли темрява ночі вже почала відступати, а світло дня ще не розпорошило мороку, мінійці прибули до пристані на покинутому острові Тиніас, де вирішили перепочити. Така панувала тут тиша, що їхня власна нава і вони самі видавалися

¹⁰⁵ Геллеспонт. Гелла — сестра Фрікса.

собі примарами з іншого світу. Зненацька земля під їхніми ногами задрижала і перед очима з'явилося неземне видіння, сповите у ясну завісу, що промчало над островом і щезло по той бік небосхилу. І, хоча тривало це лише мить ока, безпомилково розпізнали зі срібного лука, що то син Латони мчав із Лікії до країни Гіпербореї. Мінійці, охоплені богобійною шанобою, збудували олтар на честь божественного сина Латони та офірували йому стегнову кістку дикої кози, пійманої на пасовищі. Потім обійшли хороводом довкола жертвовного вогню, і танцювали до ранку, співаючи гімн на честь Аполлона, аж доки вогонь не згас. Принесли урочисту обітницю, що ніколи не зрадять божество. Перепочивши три дні, із західним вітром залишили острів.

Тепер пливли вздовж родючих берегів, заселених маріандінами. У столиці зупинилися, а цар та людність вітали їх як героїв — бо колись у Маріандіні гостював переможець амазонок Геракл, повертаючись із Теміскіри. Тут аргонавти пережили глибокий смуток, втративши двох товаришів. Один загинув під час полювання, влаштованого на честь мінійців, а стерничий Тіфій помер від лихоманки. Натомість стерничим наві став Анкей із Тегеї.

Повільно наближалися до гирла ріки Галіс, звідки починалося приморське царство амазонок. У глибині суші простяглася могутня, хоча й не така вже могутня, як сотню років тому, імперія гетитів. Обидві держави були у союзі з Троєю.

Здалеку помітили на мурах Теміскіри загони озброєних амазонок, що тримали луки нап'яними до пострілу. Після походу Геракла амазонки не впускали грецьких кораблів до своєї гавані. Натомість ахейці не забули, як амазонки вторглися до Ахейї, так що битви точилися на вулицях Афін.

— Це небезпечне місце, — промовив Ясон. Усі вхопилися за весла і мовчки напружили м'язи. «Арго» швидко мчала вперед, розпорюючи хвилі, які, здавалося, самі розступалися. Піт стікав по шиях і спинах мінійців, а жили пучнявіли, але вони не зменшували зусиль, доки мури Теміскіри не щезли, поглинуті далечиною, і ще довше, аж поки врешті не побачили чорних димів над країною халібів. Халіби не орали ріллі, не садили плодкових дерев, не випасали худоби, але вдень і вночі, чорні та закопчені, кували залізо.

Був на Чорному морі маленький острівець, де амазонки збудували колись олтар, — тут аргонавти вирішили стати на перепочинок. Раптом над «Арго» з'явилася густа чорна хмара і серця мореплавців сповнилися тривогою. Коли хмара опустилася, побачили, що були то птахи, — боривітри, жайворонки, луні, побережники та качки, — всі вони, повертаючись з Єгипту на північ, поспішали до того острівця, що й аргонавти. І так укупі люди та птахи зупинилися на маленькому клаптику суші, щоб випростати потомлені рамена або крила. Потім мінійці відшукали прадавню святиню; була вона оточена колонами, без даху, повністю відкрита небу. На дворіщі стояв олтар, висипаний із дрібної гальки та з чорним жертвним каменем. Аргонавти принесли на ньому в жертву вівцю, а потім розпустили паруси та попливли далі.

Вже смеркалося, коли Аргос підійшов до Ясона і сказав:

— Ми вже біля Аї¹⁰⁶. Видно палац і святиню Ареса.

Ясон наказав згортати вітрила та опустити щоглу. Аргонавти ухопилися за весла і під завісою темряви прокралися до широкого гирла ріки Фасій.

По лівій руці мали вони Аю, столицю колхів — на тлі могутніх Кавказьких гір, по правій — рівнину Ареса зі святинею, перед якою ріс Дуб із повішеним на ньому Золотим Руном.

¹⁰⁶ Ая — те саме, що й Ея. У примітках до Геродотової «Історії» до 197.6 сказано: «Ая — країна царя Аета, де було місто Кіта або Кітая, яке сучасні грузинські вчені ототожнюють із Кутаїсом».

Ясон наповнив золотий кубок вином і вилив до ріки на честь Матері-Землі та богів Колхіди, а ще за душі померлих героїв.

У затишному порослому очеретом рукаві Фасію аргонавти кинули якір і скликали нараду, що тривала аж до світанку.

Палац царя Аета був величною дерев'яною будівлею, що складалася з трьох частин, обнесених потрійною огорожею. У головному будинку мешкали цар та цариця. Одне крило займав царевич Аспірт, друге — його зведені сестри: Халкіопа, вдова Фрікса, та молодша від неї прекрасна Медея.

Цього дня Халкіопа стояла на дерев'яній критій терасі, коли побачила, що від брами у бік палацу прямує семеро чоловіків у грецькому одязі. Перехилилася через балюстраду, щоб краще придивитися, і раптом почула, як замирає їй серце — серед прибульців побачила своїх синів. Швидко спустилася сходами, вибігла на дворище і розкрила обійми, у які кинулися Аргос, Кітісірос, Мелас і Фронтіс.

— Видно, сама доля хотіла, щоб ви не залишили свою матір самотню і згорьовану і поселилися у Орхомені, де б цей Орхомен не був, наче тут мало землі та золота, — промовляла Халкіопа, плачучи і цілуючи синів, а вони обіймали їй шию і коліна.

Тимчасом з палацу вийшов цар Ает і цариця Ідія, оточені придворними.

— Вітайте, сини моєї доньки і Фрікса, що його я вшанував, як жодного гостя раніше, і скажіть, нащо ви повернулися до Аї та хто ці три чужоземці — ваші супутники? — промовив цар Ает, поважно, як то варвар, пильнуючи, щоб невимушеною мовою не надщербити своєї гідності.

Аргос відповів, що корабель, на якому вирядив їх дід, розбився у Чорному морі, і що, тримаючись за відірвану від корпусу балку, вони допливли до острівця, де й провели багато тижнів. Одного дня побачили, як наближається судно, а над ним — хмара птахів.

— Куди ж мандрували ці люди та птахи?

Люди пливли до Колхіди, а куди птахи — Фріксові сини не знали.

— Хоч які заміри, добрі чи злі, привели цих чужинців до Колхіди, запрошую їх разом із вами до палацу, — мовив Ает, зберігаючи свою повагу і не виявляючи ні тривоги, ні радості з приводу несподіваних відвідин.

Медея всю ніч провела у святині гаю Гекати; повернулася над ранком, мокра від роси, з чіпкими лозами на одежі та маленькою чорною змією довкола шиї. Стоячи за стовпом на терасі, придивлялася до видовища, яке діялося перед палацом. Пізнала небожів, але погляд її був прикований до чужинця, що у шкіряній туніці та пурпуровому плащі стояв посеред дідинця на широко розставлених ногах, з руками, опертими на бронзовий меч, — у позі завойовника.

Ким був отой прибулець, виглядом такий несхожий на колхів, скіфів та савроматів? Чим довше Медея дивилася, тим могутніша сила тягла її до чужинця. Голова їй запаморочилась, наче раптом розкрилася під нею прірва, і вперше у житті довідалась вона, що таке тривога.

Незабаром мала відбутися учта.

З дрижанням серця Медея спускалася по сходах до бенкетної зали, де зібрався двір та гості-чужоземці. На мить її очі зустрілися з поглядом Ясона, — і зрозуміла вона, що все її дотеперішнє життя було чеканням на нього.

Посеред бенкету Ает спитав Ясона, нащо аргонавти прибули до Колхіди.

Ясон скромно відповів, що по Руно, бо душа Фрікса не дає ахейцям спокою і мучить їх по ночах, домагаючись гідного похорону, в святилищі-вулику, як належить цареві.

На це Ает:

— Пригадую, що Фрікс приніс із собою овечу шкуру, що в ній, — так він казав, — мали принести його в жертву на горі Лафістіон. Але не переконаєш мене, наче овече руно, хоч би й золоте (бо ми покрили його золотом і повісили з останками Фрікса — згідно з нашим обрядом — на дереві), було причиною, заради якої ви відбули таку далеку і небезпечну подорож.

Відповів йому Ясон:

— І справді, я прибув сюди з наказу мого дядька, царя Іолку, він відібрав трон у мого батька і заявив, що віддасть його лише тоді, коли я привезу Золоте Руно.

— А я думав, що ти приїхав свататися до моєї доньки, як колись Фрікс, — зненацька сказав Ает.

Отож Ясон покvapом відповів, що його найпалкіше бажання — стати зятем царя Аета і поселитися в Колхіді. А ще він готовий своєю залогою підтримати царя Аета проти одвічних ворогів Колхиди — савроматів.

Ает примружив вузькі очиці, а на устах його з'явилася хитра й жорстока усмішка, схована під буйним вусом.

— Я завжди передчував, що не матиму потіхи з Фріксових синів, — і от передчуття мене не обманули. Мої рідні внуки притягли чужинців, щоб позбавити мене престолу! Бодай би я наказав язика та руки їм обтяти і на власних ногах пустити в широкий світ, замість дарувати корабель! Що ж до тебе, чужинцю, якщо ти хочеш добиватися руки Медеї, то мусиш пройти випробування: за один день виорати і засіяти поле.

Ясон чув, що Аталанта¹⁰⁷ обіцяла поборатися з тим, хто пережене її в бігу; але траплялося, що в якомусь занепадому царстві претендентові на руку спадкоємиці трону наказували виконати старовинний обряд орання та сіяння зерна. Отож, не здогадуючись про підступ, радо відповів, що охоче береться за це завдання.

— Закладеш ярмо на огнедишних биків і ними тричі заореш поле. Потім кинеш у рілля зерно. Будуть то зуби драконячі, а з них зійдуть Озброєні Люди. Якщо зумієш самотин їх подолати — дістанеш те, чого бажаєш. Випробування відбудеться за три дні. Бажаю успіху.

Ает добродушно усміхнувся, а Ясон відчув, що зеленіє від страху.

Підвівся з-за столу; разом із ним Теламон і Авгій. Всі троє уклонилися і рушили до виходу. За ними Аргос, син Фрікса.

Медея, що впродовж усієї розмови мінилася на виду, вп'яла погляд у пурпуровий плащ, який покривав плечі Ясона, а, коли зник він за дверима, здалося їй, що згасло світло і землю оповила темрява. Не помітила, як Халкіопа схопилася з місця та, обійнявши трьох молодших синів, поспішила до своїх покоїв.

Тимчасом аргонавти поспішно радилися.

Взяв слово Аргос:

— Лише одна людина може нам допомогти. Жриця Гекати. Богиня відкрила їй таємниці зела та всього, що росте на суші та у воді, біг зірок і шлях мандрівки Місяця.

— Медея? — спитав Ясон і серце його прискорено забилося.

— Так. Піду до палацу порозмовляти з моєю матір'ю.

Ясон наказав вивести «Арго» з очеретів, де його досі ховали, та закотвичити біля берега. — Не годиться нам довше ховатись у шуварах, тепер, коли нас прийняли як гостей, а я прийняв виклик.

¹⁰⁷ Цікаво, що, згідно з багатьма варіантами історії аргонавтів, чи ця сама Аталанта, чи то її тезка (було їх дві, обидві зі схожими характерами — вельми спортивні) стала учасницею плавання аргонавтів. Або ж, принаймні, претендувала на участь у цьому плаванні, а Ясон відмовив їй, бо побоювався чвар між мореплавцями через можливе суперництво за прихильність Аталанти.

Цар Ает також радився з колхами, як позбутися чужинців. Врешті знайшли безпомилний спосіб: доки Ясон трудитиметься на полі, колхи вирубають дубовий гай на березі, де стоїть «Арго», і підкладуть вогонь, а залог переб'ють. Щоб жоден Фрікс Еолід¹⁰⁸ більше не приїжджав до Колхіди в гості!

Вночі Медея бачила сон. Снилось їй, що сама виконує завдання, яке її батько дав Ясонові. Наклала на биків діамантове ярмо та зорала поле; посіяла драконові зуби і подолала Засіяних Людей, що зійшли за ніч та були озброєні, як колхідські воїни; приспала Стоголову Варту перед святинею Ареса, зняла Золоте Руно і дала його Ясонові. Пробудилася з криком жаху: сон відкрив їй правду — воліє чужинця, а не рідного батька і готова взяти на себе все, що мало спіткати його. Плакала на ложі, — і так застала її Халкіопа.

— Чого ти плачеш, сестро? Може, знаєш, що батько збирається зробити зі мною та моїми дітьми? Ти чула погрози, які він кидав у їхній бік? Може, я мушу, доки є час, покидати рідний дім і тікати з дітьми на край світу, де ніхто і не чув про Колхіду?

Відповіла їй Медея:

— Боюся, що батько задумав погубити твоїх синів разом із чужинцями.

— Один тільки спосіб є, щоб їх порятувати, — мовила Халкіопа. — Але ти мусиш присягти на Матір-Землю, що не зрадиш мене.

— Присягаюсь Матір'ю-Землею.

— Аргонавти мусять негайно забрати Золоте Руно і відплисти.

— Золоте Руно охороняє Стоголова Варта.

— Треба приспати варту. Ти знаєш усілякі зела. Лише ти можеш порятувати ахейців, а з ними моїх синів.

...Отож, сама доля в особі Халкіопи вирішила замість неї. Медея відчула, як охоплює її дикий захват, — немов пожежа, що дощенту випалює все на своїй дорозі. Побачила перед собою пустку, очищену від усіляких перешкод — мурів, сторожі, родинних зв'язків, вірувань, звичаїв і тривоги власного серця, — пустку, що її повільно наповнювала постать Ясона.

— Я допоможу їм здобути Золоте Руно.

Сестри подали одна одній руки.

Халкіопа повернулася до синів, схованих у її ліжниці.

— Підете на «Арго» і скажете Ясонові, щоб опівночі був у гаю Гекати; там Медея навчить його, що має робити.

...де сходяться три дороги, де росте гай чорних тополь, де між тисом і миртом закопані символи воскресіння, — там здійснювалася святиня Гекати. Медея увійшла досередини храму, щоб принести благальну жертву Тій, яка тримає ключі від пекельних воріт і від брам спасіння. Потім вийшла на дворище і звернула погляд у бік місяця. символу Великої Богині, про яку розповідали еолійці, що під час нічної мандрівки по небі закохалася в Ендиміона. Медея здійняла до неї руки, наче прохаючи допомоги.

...Ти теж закохалася в Ендиміона, побачивши його сплячого у латвійській печері. Ти теж палала пристрастю і жоден чарівний напій не міг її погасити. Ти теж сохла від туги, коли мусила покинути коханого після ночі здійснених мрій. Ти знаєш, що таке шаленство, від якого немає порятунку...

І здалося Медеї, що крізь шум тополь дійшов до неї голос самої Богині:

¹⁰⁸ Фрікс Еолід — Фрікс був потомком бога Еола.

«Здобудеш Ясона. Зазнаєш із ним найвищої насолоди і сягнеш самого дна розпачу. Ні від чого тебе не звільнять, а ти ні перед чим не відступиш через кохання до нього. А тепер зроби серце своє твердим, наче камінь, щоб могло витримати муку, яка тебе чекає...».

Перед нею стояв Ясон.

Не знала, коли він прийшов і як довго пробув. Із небуття, в яке занурилась, вирвав її його голос:

— Чому ти стоїш бліда і тремтиш, наче птаха, піймана в силце? Невже ти мене боїшся? Я прийшов лише як благальник, прохати тебе, щоб ти допомогла мені виконати завдання, поставлене твоїм батьком.

Це сказавши, опустився на одне коліно і чекав, що скаже Медея.

— Цар Ает не збирається дотримати свого царського слова. Навіть якби ти вийшов із випробування переможцем, усі загинете. Вам слід якомога швидше тікати з Колхіди.

— Я не можу залишити Колхіду без Золотого Руна.

Медея притисла руку до серця:

— Дістанеш Золоте Руно.

— Колись Аріадна допомогла Тесеєві вийти з Лабіринту¹⁰⁹.

— Повернися на корабель і приготуйтеся рушати в дорогу. А коли посутеніє, пильно дослухайтесь, доки з Рівнини Ареса пролунає виклик. Я тричі покличу на ім'я наймолодшого сина Фрікса і нехай на цей знак «Арго» попливе до другого берега.

— Якщо повернуся живий і цілий із Золотим Руном до Ахайї, вдень і вночі пам'ятатиму, що це завдяки Медеї побачив я Іolk, моє рідне місто.

А коли казав так, наче очима душі побачив кам'яні мури Іolk та царський палац, де чекала його матір, а Медеї видалося, що з кожним сказаним словом він оддаляється від неї, відходить назавжди.

— Пам'ятай. Якщо здалека дійде до мене звістка, що ти забув ім'я Медеї, вишлю до Іolk посланця — подмук вітру чи птаха, що сяде у твоєму мегароні гостем непроханим і нагадає тобі про твою невірність.

— Можеш бути певна, що я прославлю ім'я твоє у всій Ахайї. Чоловіки і жінки віддаватимуть тобі почесні, наче богині. А коли б ти сама завітала до Іolk, оточеного пагорбами та багатого пасовищами і стадами, будеш прийнята як цариця. і сама застелиш шлюбне ложе і ніхто вже нас не розлучить до смерті.

— Поклянися, — сказала Медея.

Ясон неспокійно глянув на неї. У цю мить зрозумів, що на його дорозі стало кохання, невідворотне, як вироки Прях Життя; кров відпливла від обличчя до серця, щоки зблідли і стерпли руки. «Так, певне, почуваються людина, тонучи» — пробігла думка рештками тям.

— Клянуся, — шепнув.

— А тепер іди. Невдовзі світатиме. Я ще багато чого маю приготувати. Йди.

...Темними вулицями Аї, критими галереями, вузькими переходами і тісними брамами прослизала якась закутана у серпанок постать, прямуючи в напрямку Рівнини Ареса. Коли врешті дісталася гаю у святинному окрузі, тривожно роздивилася, а впевнившись, що ніхто її не переслідує, відкинула серпанок.

Це була Медея.

Мала на собі одіж весільну, дорогим камінням гаптовану, драконами та місяцями вишиту, сріблястий завій-серпанок на голові, але без черевиків, босоніж утекла з царського палацу, щоб легше вибратися із городу.

¹⁰⁹ Ще одна хронологічна віха — фраза про Тесея і Аріадну (запозичена з поеми Аполлонія Родоського) вказує на те, що події «Аргонавтики» відбуваються пізніше основних подій «Тесеєвої» серії.

Обережно зійшла на берег і стала в тіні високого ясена.

По той бік ріки миготів ряд вогнищ, на тлі яких чорніла нава ахейців.

На «Арго» ніхто тої ночі не спав. Всі сиділи на палубі, вдивляючись у Велику Ведмедицю та Оріон, і ніколи ще рідні краї не здавалися їм такими далекими, як у цю мить. Панувала повна тиша, довкола не чути було ні людського голосу, ні собачого гавкоту, лише у пристані варварів, у гирлі Фасію, дико билися серця корсарів, непевних, що принесе їм доля.

Далеко, з другого берега долинув крик:

— Фронтіс... Фронтіс... Фронтіс...

Сини Фрікса пізнали голос Медеї, — і Ясон його пізнав.

— Елелею, іо, іо, — відповів Фронтіс бойовим закликком ахейців.

Аргонавти поквапом зайняли місця і вхопилися за весла, які занурили у воду, намагаючись якомога частіше ними змахувати. Медея, стоячи під ясенем, бачила, як нава повільно та безшелесно підпливає до неї. Ще корабель не дістався берега, а вже Ясон зістрибнув із борту та побіг до неї. За ним сини Фрікса.

Але Медея наблизилась до «Арго» і впала навколішки.

— Доведеться вам забрати мене з собою, бо тут загрожує мені погибель неминуча. Дістанете Золоте Руно і скарби з Аресової святині, але ти, Ясоне, мусиш присягнути перед товаришами своїми, що не покинеш мене, — адже я заради тебе зрадила рідну землю і найближчих своїх.

На це Ясон обійняв Медею і поважно мовив:

— Хай Матір-Земля і Зевс будуть мені свідками, що введу тебе до свого дому дружиною, як тільки припливемо до Еллади, — і ніколи не покину.

Те сказавши, простяг правицю, а, коли Медея подала йому руку, міцно її стис, і так вони стояли якийсь час злучені на знак того, що збережуть вірність одне одному.

Перед святинею Ареса, де ріс Зелений Дуб із повішеним на ньому Золотим Руном, вдень і вночі пильнувала сторожа із сотні мужів, усі в хрустких панцирах, наче Стоголовий Змій, що кільцем опоясував скарбницю царя колхів.

Медея і Ясон тихо ступали по траві, непомітні в тіні тисів та мирту, коли замерехтіла їм золота луска Стоголової Варти. Медея сховала Ясона у найчорнішій гущі дерев, а сама виринула з тіні і, стоячи у місячному сяйві, почала наспівувати.

Не збереглися слова пісні, що нею Медея заклинала світ довкола себе. Обходячи святиню, ступала боса, наспівуючи та розприскуючи зі золотого флакончика таємничу росу з п'яним ароматом. Коли підійшла до Дуба, перший вартовий заступив їй дорогу, але вона, далі наспівуючи, приснула йому в очі присипляючу рідину; у цю мить на обличчі воїна-змія розлився вираз блаженства та зачарування, він опустил меч і повільно опустився на землю біля ніг чаклунки. Медея описувала все вужчі кола, все тісніше обплітала святиню смугою соку з колхідського крокусу, наспівуючи все ту ж пронизливу мелодію, аж доки Стоголова Варта не лягла на землю, занурившись у напівсон.

Медея покликала Ясона.

— Ходи.

Коли Медея почала наспівувати, він теж розгубився, наче перетнув грань між дійсністю та галюцинацією. Все, що тої ночі трапилось у Гаю Ареса, залишилось у Ясонових спогадах дивно неясним і каламутним. Наче уві сні, зірвав зі святого Дуба Золоте Руно і, разом із Медеєю, увійшов до святині, де були скарби, про які ахейці навіть не мріяли. Навантажені золотом і коштовним камінням, що походило із далеких північних гір, залишили святиню та поспішили на корабель.

Аргонавти з веслами в руках, по двоє на кожній лаві, чекали, щоб відчалити від берега. Пізніше розповідали, що Медея, перш ніж зійти на «Арго», завагалася. Але це тривало неповну секунду, як перерва між двома ударами серця. Ясон допоміг їй вийти на корабель і нава, відштовхнута веслами, відразу опинилася посеред ріки. Всі працювали мовчки, щоб якомога швидше виплисти на відкрите море, розуміючи, що стягнули на себе смертельну небезпеку, викравши доньку царя Колхіди. Лише Аргос, Кітісірос, Мелас і Фронтіс відчували безтурботну пташину радість, безмежно вірячи чудодійним силам, якими володіла Медея.

Коли настав день, царський палац у Аї облетіла звістка, що аргонавти відпливли, забравши Золоте Руно та Медею. Ніколи не вийшло наяв, хто перший приніс страшну новину і поставив на ноги весь палац.

Цар Ает негайно ж вислав погоню. У золотому шоломі, оздобленому чотирма червоними пір'їнами, з-під якого блискали білки очей, особисто відправив колхідський флот; а командування ним довірив Апсіртові.

І здавалося, що то не кораблі варварів, а зграя птахів білокрилих впливля на море і рушила в погоню за втікачами.

Тимчасом сприятливі вітри гнали самотню грецьку наву до краю пеласгів, до Іолку, оточеного пагорбами, святого міста Артеміді. І не минув третій день, як «Арго» причалило до берегів Пафлагонії. Тут, на прохання Медеї (вона хотіла принести жертву Гекаті), аргонавти стали на перепочинок. Ніхто ніколи не довідався, яку жертву принесла Медея Триликій Богині, але олтар, споруджений аргонавтами, ще існував тисячею років пізніше, коли Аполлоній Родоський відвідав Пафлагонію.

Звідти «Арго» — на пораду Медеї — помчала на північ. Аргонавти хотіли збити погоню зі сліду і з боку Фракії вплисти до Босфору, а ще Медея хотіла просити поради в Кірки, що мала при березі Істру свою оселю. Але не судилося Медеї безвинною вплисти у Пагаси: коли «Арго» причалила до малого острівця при гирлі Істру, присвяченого Артеміді, і стала на якір, до сусіднього острівця наблизились колхідські кораблі, відрізаючи мінійцям дальшу дорогу. Апсірт, подібно до Медеї, прагнув здобути допомогу Кірки, — так зустріч сестри з братом стала неминучою.

Заговорила Медея:

— Не думаю, що ми обоє можемо вийти неушкодженими з цієї зустрічі. Але, якщо Апсірт згодиться прийти сам на острівець Артеміді, спробую умовити брата повернутись до Аї.

Отож вислали герольда з коштовним даром, — був то пурпуровий плащ, подарований Ясону царицею Гіпсіпілою, — і викликом од Медеї, щоб Апсірт прибув для розмови з сестрою.

З'явився сам, без охорони, на святому острові, як хотіла Медея.

Тимчасом посутеніло, так що ледь могли бачити свої обличчя.

— Отож, ти прийшов, — мовила Медея.

— Що ти хотіла мені сказати?

— Повертайся до Колхіди, а мене залиш моїй долі.

— Ти добре знаєш, що я не можу цього вчинити.

— Так. Знаю.

— Я думав, що тебе викрали сини Фрікса.

— Сини Фрікса невинні.

— Отож, ти сама?

— Я сама.

— Медес?

— Так, Аспірте.

Їхні імена зависли у повітрі, пересиченому густим запахом акації. Зі схованки вийшов Ясон із оголеним мечем та кинувся на Аспірта. Медея відкрила обличчя, щоб не дивитись на смерть свого брата. Удар Ясона був таким замашним, що кров ринула із жил Аспірта, наче з жертвовної тварини, і заплямувала сріблястий серпанок та весільні шати Медеї. («Ніколи вже не позбудуся тієї крові», — промайнула в неї думка).

Ясон старанно розтяв тіло Аспірта на шматки, тричі злизав його кров, щоразу спльовуючи, як то чинять убивці, щоб не переслідував його дух убитого.

Тоді Медея стала на березі острова із запаленим смолоскипом, який наготувала завчасно. (Отож, із самого початку знала, як закінчиться ця зустріч). То був знак для мінійців, що Аспірт мертвий. Кинулися вони на колхів, які нічого такого не сподівалися, і з піратською вправністю багатьох повбивали, а решту розпорошили.

Тепер аргонавти могли спокійно рушати в дальшу подорож. Але Медея заперечила.

— Тут неподалік мешкає моя тітка Кірка. Нам слід завітати до неї, щоб вона очистила нас перед дорогою.

Ясон та Медея босоніж, як воно годиться покутникам, помандрували до Кірки пишноволосої.

Кірка мешкала в садибі, збудованій із гладко тесаного каміння, в долині, оточеній кущами ліщини, чорними тополями та вербами, — тут вона вирощувала магічне зілля.

Здалеку помітила мандрівників і розпізнала Медею. Вийшла їй назустріч і дала знак рукою, щоб ішли за нею. Коли зайшли до зали, вказала їм місце почесне, стільці, гарно оббиті срібними цвяхами. Але вони рушили до вогнища і сіли в попіл, як слід робити покутникам. Медея затулила обличчя руками, а Ясон застромив у стелю меча, яким убив її брата. Зробивши так, здійняли погляд на Кірку і, коли глянули просто їй в очі, Кірка довідалася, що гості вчинили вбивство.

Підвелась зі стільця і мовчки, зі зморщеними бровами, почала готувати очисну жертву з крові новонародженого поросяти, якою обприскала їм голови та руки. Їй допомагали чотири служниці-жриці, що готували вино та ячне тісто для жертви і заводили молитви, аби втихомирити Фурій, які переслідували вбивцю до кінця його життя. Потім, коли обряд очищення вже був звершений і помічниці відійшли, Кірка наказала благальникам сісти навпроти неї та глянути їй в обличчя.

— А тепер скажи, звідки ти тут взялася і хто такий цей чужинець? — сказала.

Отож Медея почала своєю рідною колхійською мовою розповідати про прибуття аргонавтів і те випробування, якому мав бути підданий Ясон, і про те, як Ает задумав погубити мінійців, а разом із ними — синів Халкіопи. А коли дійшло до зустрічі з Аспіртом і до того, як вона заманила його на острів Артеміди, дурячи, що повернеться разом із ним до Колхіди, замовкла.

Тоді озвалася Кірка.

— Раз ти прибула до мене як благальниця і ти моя кривна, то не вчиню тобі нічого злого. Але залиш мій дім разом із чужинцем, ким би не був той чоловік, якого ти воліла більше, ніж своїх рідних, і заради якого пролила кров свого брата. Встань і не колінкуй біля мого вогнища — я не для того вчила тебе мові квітів та зел, щоб ти сіяла знищення.

Медея встала і накинула серпанок на голову, а Ясон обійняв її за стан і, так тримаючись, вони залишили дім Кірки і повернулись на берег, де чекала їх вірна нава.

Пливли тепер уздовж фракійського узбережжя аж до Босфору. А коли перетнули Пропонтиду, щасливо проминули Геллеспонт і опинилися на Егейському морі, то не могли повірити, що подолали усю цю дорогу і повертаються до Ахайї зі Золотим Руном.

В Іолку ніхто їх не чекав. Ніхто не сподівався, що «Арго» повернеться. Доходили вісті, що мінойці загинули у Пафлагонії, що захопили їх у полон амазонки, що убили їх колхи, а дехто твердив, що «Арго» взагалі не перепливла Геллеспонт, бо її затопили троянські кораблі.

Вночі «Арго» причалила у Пагасах. Зранку Ясон довідався від старого перевізника, що його батьки мертві. Цар Пелій убив обох, скориставшись відсутністю сина. Ясон хотів негайно ж ударити на Іолк, але аргонавти не дозволили цього зробити. Серед екіпажу «Арго» був також син Пелія та наречений його доньки. Інші мінойці теж хотіли якомога швидше повернутися до своїх домів. Нехай Ясон кожному виділить належну пайку здобичі і кожен піде собі до свого краю.

Отож тоді у Пагасах настала розлука аргонавтів і вони розійшлися до своїх міст чи замків, якщо хтось мав замок.

Ясон і Медея не мали куди повертатись. Їхнім єдиним домом була «Арго». Ще раз зійшли на борт і разом із синами Фрікса попливли до Беотії. В Орхомені Ясон повісив Золоте Руно у святині, щоб воно по віки віків свідчило про похід аргонавтів до Колхіди. Сини Фрікса zostалися в діда, натомість Ясон і Медея попливли далі. Біля корінфського перешийку Ясон поставив «Арго» на якір та посвятив її Владиці Морів, Посейдонові. Звідти разом із Медеєю вирушив до Корінфу.

Пізніші перекази твердять, що цар Ает походив із Корінфу і що Медея була законною спадкоємицею корінфського престолу. Хай там як, після смерті царя Корінфа Медея зійшла на трон і разом із Ясоном правила Корінфом.

Через десять років, протягом яких Медея народила двох синів, Ясон закохався у Главку, доньку царя Фів¹¹⁰, і вирішив розлучитися з Медеєю. Звинувачував її в отруєнні царя Корінфу з метою захопити престол. Вже раніше — твердив — вона пропонувала отруїти царя Пелія, але він не дозволив. (Дехто запевняв, що вона таки це зробила, обіцяючи відмолодити його в магічному казані).

Тоді Медея нагадала Ясонові присягу, складену на Матір-Землю і Зевса, що ніколи її не покине.

Ясон заперечив, що ця присяга складена була під примусом і що він не хоче мати жоною отруйницю.

Тоді Медея пристала на розлучення і вирішила повернутись до Аї, бо дійшли до неї вісті, що батько її, Ает, помер, а вона стала спадкоємицею престолу Колхіди.

На прощання послала Главці шлюбні шати, а потім одвела своїх дітей до олтаря Великої Богині — Арголідійської Гери, а сама повернулася до палацу.

І одразу ж після цього спалахнула пожежа. Полум'я знищило увесь дім та зібраних в ньому весільних гостей. Загинули і Медея, і її суперниця Главка. Тільки Ясон врятувався.

Родичі царя Фів, помщаючись за смерть Главки, убили дітей Медеї і розпустили поголос, що це Медея їх погубила — як перед тим Пелія та Корінфоса.

Ясон змушений був залишити Корінф і вів життя скитальця, мандруючи з міста до міста.

Багатьма роками пізніше у корінфському порту з'явився старий чоловік; він любив сидіти у тіні «Арго». До того часу наву аргонавтів встигла роз'їсти морська сіль, а водорості обросли її дно. Але старий чоловік ще пам'ятав, як вона була гарним кораблем, спроможним на далекі морські мандри, і за жбан пива чи й задарма розповідав про похід аргонавтів по Золоте Руно. У розповіді старого чоловіка Ясон зовсім не уникав завдання,

¹¹⁰ Згідно з превалюючою версією, іншим іменем цієї Главки було Креуса і була вона донькою корінфського царя Креонта — тезки іншого Креонта, царя Фів, відомого нам з циклу про царя Едіпа. Натомість Медея не була спадкоємицею корінфського престолу.

яке йому поставив цар Ает, а уярмив огнедишних биків і, завдяки чудотворному еліксирові Медеї, переміг Засіяних Людей, що зійшли з драконячих зубів. Усі легенди про морські походи, які лиш кружляли Середземним морем, опинилися в оповіді про плавання аргонавтів, що відвагою та хитрістю перемагали людей, звірюк і підводні скелі.

— А чи бачив ти, дідуню, на власні очі Ясона, що в нього закохалася царівна Медея? — спитав якось один із моряків.

На це старий підвівся із тіні та мовив голосом, що мав загучати, наче бойова сурма, натомість забринів тихо і скрипуче.

— Ясон — це я.

Громада парубчаків зареготала. Потім хтось із них кинув у старого грудкою глини.

— Ти, жебраче, ти — Ясон!

І знову реготались.

Вночі старий підвівся із постелі, що сам її розклав на палубі «Арго» і пішов на ніс корабля. Довго і тяжко прив'язував міцний конопляний мотуз. При цьому тяжко дихав і хрипів, відпльовуючи мокротиння. Коли все було готове, зійшов із борту і став перед носом корабля, з якого звисав мотуз.

— Медея, — сказав і взявся за мотузку. Цієї миті корабель перехилився і носом ударив старого по голові.

Назавтра його знайшли мертвим у тіні «Арго», з мотузком, прив'язаним до носа нави.

Какали, що не всі аргонавти покинули Колхиду разом із Ясоном. Начебто zostалися в Аї близнюки із царського дому Спарти. Правду кажучи, не мали чого повертатися до Спарти, бо їхній батько змушений був пообіцяти престол синові завойовника Мікен, Менелаєві. Він мав побратися з їхньою сестрою Геленою, коли дівчинка підросте. Діоскури збудували пліт і попливли вздовж кавказького узбережжя. У місці, найдалше на схід розміщеному, зупинилися і збудували поселення, на їхню честь назване Діоскуріадою. З часом осіли тут купці, що торгували з кавказькими племенами. Скуповували вовну, мед і будівельне дерево, а пропонували на продаж грецькі амфори та зброю, виготовлену із заліза, купленого в халібів. Через тисячу років після того, як Діоскури заснували поселення над Чорним морем, Діоскуріада була портовим містом, відомим у всьому еллінському світі. Грецький географ Страбон сповіщав, що припливали туди кораблі з усіх частин світу і що тамтешні купці тримали сто тридцять перекладачів з усіляких мов¹¹¹.

З часом внаслідок воєн та нападів кавказьких племен Діоскуріада занепадала і римляни побудували на її території нове місто¹¹².

[У XIX столітті мешканці Грузії відкопали в Сухумі скарб із монет, карбованих у Діоскуріаді, а у XX столітті, після другої світової війни, грузинські археологи у водолазних костюмах спустилися на дно Сухумської затоки та знайшли там руїни фортифікації міста, заснованого Діоскурами¹¹³].

Зрештою, невідомо, чи Кастор і Полідевк поселилися у заснованому ними місті. Бо Аполлодор розповідає, що Діоскури та їхні двоюрідні брати Ідас та Лінкей повбивали одні одних у суперечці при поділі здобичі й худоби, награбованих в Аркадії. Але ще раніше

¹¹¹ Насправді Страбон твердить, що до міста Діоскуріада сходяться представники 70 народів, які розмовляють своїми мовами.

¹¹² Севастополь (Севастополіас). Причиною занепаду Діоскуріади вважають підмивання її морем.

¹¹³ Переважно Діоскуріада вважається колонією Мілету, заснованою далеко пізніше плавання аргонавтів, але дійсно названою на честь братів Діоскурів — хоча є також гіпотеза про суто місцеве походження назви.

Діоскури викрали наречених Ідаса та Лінкея. Одна з них була жрицею Афін, друга — Артеміді¹¹⁴.

Що ж до Медеї, то поклонники Гекати ніколи не повірили переказам, начебто жриця Триликої Богині загинула в полум'ї. Запевняли, що Геката прислала за нею колісницю, запряжену крилатими зміями, і та забрала Медею з палаючого палацу.

Пізніше, коли запанувала олімпійська релігія, Медею вважали лихою чарівницею і приписували їй усе нові злочини.

Хай там як, Медея — перша відома нам на ім'я чарівниця, що загинула на вогнищі.

Вогнищем був царський палац у Корінфі, підпалений її власною рукою.

Відтоді вогнище стало остаточним приреченням чарівниць упродовж трьох тисяч років.

¹¹⁴ Цих дівчат називали Левкіппідами (доньками Левкіппа), обом парам суперників вони доводилися родичками, а імена мали Феба та Гілаєра. Викрадення Левкіппід стало сюжетом картини Рубенса.

Клітемнестра і Гелена

...Клітемнестра, старша з двох дочок царського дому в Спарті, була видана за Тантала, сина Фієста, царя Мікен, що походив із нової династії Пелопідів. Пелопс здобув колись руку спадкоємиці трону Еліди¹¹⁵, вигравши змагання на колісницях (недаремно в юності вправлявся при дворі царя гетитів у мистецтві правити четвіркою коней). Його син Атрей захопив трон у Мікенах, але невдовзі був позбавлений влади молодшим братом, Фієстом, якого підтримувала Атреєва дружина¹¹⁶.

Спартанський цар довго вагався, чи віддати свою доньку синові Фієста, не тому, що вважав його невідповідним кандидатом, але тому, що не схвалював підступу, до якого вдався Фієст, і гадав, що спадкоємцем Мікен повинен бути Атрей. Але через якийсь час Атрей відібрав престол в узурпатора, а його малолітніх синів повбивав і — як сповіщала понура звістка — подав брату на бенкеті замість печеної ягнятини.

Живим zostався найстарший син Фієста, Тантал, цар Піс, одружений із Клітемнестрою. Проти нього вирушив Агамемнон, первородний Атрея; він уже мав за собою військовий вишкіл: брав участь у корсарських походах проти Родосу, Алашії та Лівії, де оселились побратими ахейців.

Палац у Пісах не був монументальною будівлею, — на відміну від цитаделей у Мікенах та Тірінфі. Зрештою, Агамемнон зовсім не мусив його здобувати, бо Тантал вийшов йому назустріч, рукою запрошуючи, щоб увійшов досередини¹¹⁷. Агамемнон став навпроти нього в панцирі з бронзових плиток на шкіряній туніці, у шоломі, за гетитською модою оздобленому гребенем з кінського хвоста, у лівій руці тримав довгого списа, недбало на нього спершись; при поясі висів у нього бронзовий стилет — віднедавна носили такий ахейські воїни — який саме виймав із піхов.

Тантал, наче не помітивши цього жесту, далі рухом долоні запрошував його увійти.

— Не стій, як жертвний баран! — нетерпляче промовив Агамемнон. — Витягай меча!

¹¹⁵ Еліда — країна на північному заході Пелопоннесу.

¹¹⁶ Аеропа, донька критського царя.

¹¹⁷ Згідно з поширенішою версією міфу, Тантал загинув у бою. Цього Тантала не слід плутати з його далеким предком і тезкою, покараним богами за численні злочини та зухвальство.

— Нащо? Я не збираюся боронити тобі увійти до мого дому.

— По твоєму трупі, — промовив Агамемнон, — по твоєму трупі, — і вбив стилета Танталові в груди.

Коли він упав, Агамемнон переступив через тіло і увійшов до продомосу; тоді до мегарону, звідки вели сходи на верхній поверх, до покоїв цариці.

Почав підійматися вгору.

Біля вікна на гебановому кріслі із золотими підлокітниками, які зображали левів, сиділа молода жінка. Мала біле кругле личко з ямочками на щоках та великі зеленаві очі з підмальованими, трохи скісними бровами. Одягнена була в спідницю з багатьох плисованих шлярок і обтягаючий, глибоко відкритий корсаж, що показував груди. На колінах тримала дитину. Колись він уже її бачив. Ах так, це ж одна із двох божественних цариць — Ванассо¹¹⁸ — з дитям, вирізьблена зі слонової кості, яка привітала Атридів, коли вони ввійшли до замку царя Евристея. По губах жінки блукала загадкова посмішка, як у крилатого сфінкса в Хаттусі. Жінка глянула на того, хто входив, але не ворухнулася, наче дитина на її колінах справді була божим сином і чинила її недосяжною.

Агамемнон зробив крок у її бік.

— Ти Клітемнестра?

— Так. А ти? Хто ти?

— Я Агамемнон, син Атрея. Ти мусила чути про мене від свого батька.

— Чому я мусила чути про тебе від свого батька?

— Тіндарей завжди вважав, що Мікени повинні належати Атресві, а після нього — мені.

— Де Тантал?

— Лежить. Там.

— Де?

— Біля входу в палац.

— Ти його вбив?

— Я був змушений це зробити. Це його син?

— Мій.

— Передусім його.

Агамемнон вирвав дитину з її обіймів.

— Віддай мені мою дитину.

— Підеш зі мною?

— Ні. Віддай мені мою дитину.

— Підеш зі мною?

Агамемнон підняв стилет.

— Піду.

Але було вже пізно. Син Клітемнестри і Агамемнона лежав пробитий.

— Було одразу згоджуватись, — сказав Агамемнон, ховаючи стилет у піхви. Але і він, і вона знали, що це було неправдою, що Агамемнон у жодному разі не згодився б, щоб син Тантала виростав йому на згубу. (Не знав, що месник росте біля нього, в Мікенах: Егіст, зведений брат, якого Фіест зачав із рідною донькою, третьою дружиною Атрея, коли вона в сутінках поверталась зі Святилища Потнії, а він, не пізнавши, напав на неї і — згвалтував у хащах. Пізніше, після смерті Атрея, Егіст таємниче зник).

— Ходи, — сказав Агамемнон.

— Тепер можеш бути певним, що не покину тебе аж до смерті.

¹¹⁸ Ванассо — жіноча форма титулу правителя у мікенській Греції — ванакс.

Цитадель у Мікенах була потужним укріпленням: успадкувавши від батька престол, Агамемнон ще її розбудував. Обвів твердиню кільцем мурів із нетесаних брил та з кам'яними ворітьми, при вході наказав вирізьбити левиць, таких самих, як на підлокітниках крісла Клітемнестри, що на ньому вона сиділа, коли він її вперше побачив, тільки більші, справді величезні¹¹⁹. Зрештою, вся мікенська твердиня була як дикий звір, що лежав на рівнині, втупившись у Арголіду. За Левиними Воротами починався опертий на колони в'їзд до палацу. З продомосу можна було увійти до тронної зали. Стіни покривали малюнки, що зображали полювання на вепрів із собаками, а підлогу — геометричні узори та священний знак Каракатиці. Палацові коридори були вузькими, щоб у разі здобуття твердині навіть кілька озброєних людей могли б ефективно захищати вхід до решти кімнат. Зрештою, ніщо не вказувало на те, щоб хоч якась небезпека загрожувала мікенському цареві, який підпорядкував собі фортеці у Тірінфі, Корінфі, Клеонах та Сікіоні. Йому належали багатолюдні міста Кардаміли й Енопа, Гіра, на узгір'ях, травною порослих, і святий город Фери, Антея, багата на пасовища, чарівна Арпея і Педасес, знаменитий своїми виноградниками, поблизу піщаного Пілосу. Тепер Агамемнон проводив більше часу в піратських походах та на полюванні, ніж посеред мурів, де, оточена розкішшю та слугами, жила мовчазна, з усмішкою сфінкса на устах Клітемнестра, верховна жриця Потнії.

Проминали роки.

Клітемнестра мала вже три доньки від Агамемнона¹²⁰, коли вперше з дня вимушеного одруження поїхала до рідної Спарти.

Вирушила вона туди у супроводі мужа на весілля сестри Гелени, з якою мав побратися молодший брат Агамемнона — Менелай.

Царський дім у Спарті був одним із небагатьох, де безперервно, шість поколінь поспіль, панувала та сама династія, і, хоча батько Лакедемона, предка роду, був ахейцем, та прийняв еолійські звичаї. Спартанський дім славився дотриманням древніх традицій. Отож, хоча наперед було відомо, що Гелену здобуде Менелай, ніхто не здивувався, коли цар Тіндарей, згідно з архаїчним звичаєм, оголосив змагання для женихів, які добивалися руки прекрасної Гелени. Бо Гелена була не лише донькою царя Тіндарея й цариці Леди та спадкоємицею престолу Спарти, а й найгарнішою дівчиною грецької землі.

До Спарти з'їхалось чимало високородних юнаків, бо змагання приваблювало тих, що прагнули похвалитися своєю вправністю. Крім того, це була єдина можливість побачити Гелену.

Отож прибули:

Філокет, незрівнянний лучник та списник;

Аякс із Саламіну, знаменитий вродою та силою;

Ельпенор з Евбеї та два сини Амфіароса із сусіднього Аргосу;

Протесілай, син Іфікла, — всі з багатими подарунками.

Але найпишніше виступив Менесфей із Афін. Привіз золоті оздобы критської роботи, жертівні триноги та шкатулки з гірського кришталю й алебастру. (З часу здобуття Кносу в Афінах не бракувало коштовностей).

А все-таки помилився, гадаючи, що ніхто не перевершить його розкішшю та щедрістю, всіх-бо затьмарив Менелай, який подарував прекрасній Гелені клейноти і вироби з усіх сторін світу: намиста з електрону, єгипетські дзеркала із золотою ручкою, слоїчки з жадеїту, індійські туркуси, гетитські персні та критську пахучу олійку. (З цих дарунків зрозуміло, що Атриди промишляли піратством).

¹¹⁹ Знамениті Левині ворота у Мікенах.

¹²⁰ Їх імена називають по-різному; у пізнішій літературі — Іфігенія, Хрісофеміда і Електра

Ідоменей Критський освідчився особисто, а не через послів, що неприємно вразило спартанців, хоча від критянина навряд чи можна було сподіватися дотримання еолійських звичаїв. Приплив на чорній наві з потрійним рядом весел і здавалося, що лише він зовсім не переймався Менелаєм. Отож, у серцях решти женихів з'явилася надія.

Тільки Одіссей, син царя Ітаки, великий хитрун та спритник, з'явився без подарунків, — не хотів даремно витрачатися, знаючи, що змагання виграє Менелай, а прибув, щоб зустріти найпотужніших у всій Ахайї воїнів.

Тіндарея дуже втішила співучасть стількох синів царських домів, але не всі вони відзначалися шляхетними звичаями, тому його тривожила думка, чи зуміють суперники належно повестися і чи якийсь із них не запрагне силоміць відібрати Гелену. Отож — за порадою Одиссея — зобов'язав усіх женихів поклястися, що, якби так хтось із них викрав Гелену, всі інші вирушать за ним у погоню й не заспокояться, поки не відіб'ють Гелени. Всі охоче на це пристали і так дослівно сприйняли цю обітницю, що через дев'ять років вирушили в погоню за Геленою аж до Трої...

Як і слід було сподіватися, змагання виграв Менелай. Відбулося весілля Гелени з Менелаєм, після чого весільні гості роз'їхались до себе додому. Менелай, згідно з раніше укладеним договором, залишився в Спарті. Усі зрозуміли (якщо досі цього не знали), що з потугою братів Атридів не може мірятись жодна інша в Елладі.

Коли закінчились урочистості і сестри залишилися самі, Клітемнестра сказала:

— Тепер ми обидві їм запродані.

Обличчя Гелени, змінне, наче вода, у якій напереміну відбиваються промені й хмари, згасло.

— Ти все ще кохаєш Тантала? — спитала пошепки.

— Важко забути, що я стала жоною розбійника, який напав на нас у нашому домі і вбив моїх мужа та сина.

— Не бачу нікого, хто міг би нам допомогти.

— Я теж. Буду змушена взяти це на себе сама.

Через кілька років після весільного бенкету в Спарті Агамемнон, верховний цар мікенських владарів, вислав свого брата Менелая до Трої з побожним дорученням принести жертву на могилі грецького героя Літоса. У прадавні часи Літос був вигнаний із Евбеї та осів у Трої. Йшлося про нагадування троянцям — хоча вони й так добре це пам'ятали! — що чимало теперішніх мешканців Троади походили з Греції та Криту. Зрештою, мандрівки відбувались у обидві сторони. Колись дануни вимандрували з Малої Азії та через Єгипет дісталися до Арголіди, останнім прибув Кадм, гетит, засновник Фів і фіванської династії. Пізніше ахейці то натискали на Троаду, то укладали з нею союзи. Локридський Опунт мав формальний привілей висилання жриць до Трої. Троянці намагалися цьому перешкодити, але з моменту, коли локридські дівчата опинялися на священній храмовій території, вони ставали недоторканими і мали право відправляти обряди на честь Великої Богині, — троянці іронічно називали її Афіною. Принесення жертви на могилі Літоса, очевидно, було тільки приводом: насправді Агамемнон хотів змусити Трою укласти торговий союз. Бо доки Троя і союзні з нею держави пафлагонців та амазонок заступали грекам доступ до Чорного моря, усі незмірні багатства Азії — золото, срібло і залізо, корабельне дерево, базальт, ляпіс-лазурит та карнеоли з Еламу, індійські рубіни та чорні нефрити з країни, заселеної косоокими племенами на краю Землі, — переходили через руки троянців і союзних із ними міст. Отож Менелай мав на місці оцінити обороноздатність Трої, довідатися, скільки та яких вона має союзників (тут йому могли надати інформацію жриці з Локриди, стражниці Палладію) і, якби інакше не вдалося, погрозити Трої військовим походом. Щоправда, Менелай не був аж надто

розумним і краще було б відправити до Трої Аякса з Локриди або ж Аякса з Саламіну чи Одиссея з Ітаки, але Агамемнон мав свої підстави обрати Менелая. По-перше, нікому не довіряв так, як братові, — натомість Аякс із Саламіну, мати якого була сестрою царя Пріама¹²¹, міг бути прийнятий аж надто добре чи, навпаки, надто недовірливо. Одиссей, незрівнянний спритник, був надто дрібною особою, щоб виступати від імені усіх мікенських царів. Але найважливішою причиною було те, що Менелая не могла приворожити жодна з доньок царя Пріама. Безтямно кохаючи Гелену, він був цілковито невразливим на спокуси гарних жінок, — неоцінима перевага для посла!

У Трої Менелая зустріли понад сподівання прихильно. Хоча він не здобув дозволу на прохід ахейських суден через Геллеспонт або ж не менш важливого права на співучасть у щорічних торгах на Скамандрській рівнині, зате його допустили до урочистостей на честь Великої Богині, коли під звуки флейт та сопілок дівчата танцювали довкола Палладію. Дістав також запевнення, що цар Трої обдумає пропозицію мікенського царя і вишле до Ахайї для переговорів когось зі своїх синів. Крім того, Менелай привіз відомості про союзників Трої: до них належали Пафлагонія, Фракія, Мізія та Лікія, якщо згадати найголовніших. Гетити мали досить власних клопотів із дикими касками, що тиснули на них з півночі, отож не були спроможними турбуватися долею прибережних міст Троади. Попри численних союзників, Троя не мала ні великої армії, ні військового флоту. Троянський флот складався головним чином із глибоких повільних торгових суден, які не могли рівнятися з гостродзьобими вузькими піратськими кораблями ахейців. В разі війни Троя, поза сумнівом, змушена була б воювати за допомогою найманих військ. Була достатньо багатою, щоб оплатити охочих, але Агамемнон вважав, що троянці надто люблять розкіш і торгівлю, щоб прагнути війни. Тому волітимуть укласти союз із ахейцями, ніж довести справу до збройної сутички.

Коли Менелай закінчив свій звіт, Агамемнон спитав його:

— А сини Пріама? Які вони?

— Їх у нього дуже багато. Від першої дружини і від другої. Після смерті першої дружини і до шлюбу з Гекубою (а потім теж) мав також численних наложниць, які народили йому дітей. Усі, сини та їхні жони, доньки та їхні мужі, мешкають у палаці, що складається з багатьох будівель. Лише Кассандра мешкає у вежі.

— Кассандра?

— Донька Пріама, що має віщий дар. Її тримають у вежі, бо її пророцтва сіяли надто великий жах.

— І кажеш, що її ім'я Кассандра?

— Кассандра.

— Це все дуже дивно. Цікаво, кого Пріам пришле на переговори.

— Якщо хотітиме війни, то Гектора — він наступник Пріама. Якщо миру — то Паріса, званого також Александусом, того, що укладав трактат із гетитами і є дуже спритним дипломатом.

Наступного року, на початку осені, у час, найсприятливіший для мореплавства, до Спарти прибув Паріс, званий також Александусом.

Старовинний палац у Спарті відзначався шляхетною простотою, хоча видавався скромним порівняно з царською садибою в Трої. Розміщений у глибокій долині, в тіні старих дерев, мав високі склепіння, розлогий продомос і мегарон із різьбленими тронами,

¹²¹ Мати цього Аякса звалась Перібеею, в жодному грецькому міфі вона не названа троянською царівною. Можливо, тут натяк на сестру царя Пріама Гесіону, яку Геракл врятував від морського чудовиська, а потім, здобувши Трою, подарував своєму другові, саламінцеві Теламону (батькові Аякса). Від зв'язку з Теламоном Гесіона народила Тевкра.

меблі, оббиті золотими цвяхами, та мальовані стіни. У глибині дому була скарбниця, замкнена спижевим ключем із ручкою зі слонової кості. Там переховували коштовну зброю, срібний та золотий посуд, дорогоцінні шати і жертвні тринogi. У возівнях стояли ридвани з тесаного дерева та мальовані колісницi, а у конюшнях чекали прив'язані до жолобів коні, наминаючи оркiш¹²², змішаний з білим ячменем. Панували тут заможність без надмірності та гідність, як буває у стародавніх домах. Паріса завели до лазні, де у срібній ванні змити з нього пил і щедро намащено олією. Одягнув пурпурову коротку гетитську туніку, а зверху накинув драпований плащ. Подумавши, вийняв із в'юків срібного флакончика і скропив свої кучері розкішно пахучою олійкою, — радше через звичку, ніж із гадкою про звабу. На пальцях мав персні, високо на лівому передпліччі — золотий нараменник-браслет. Так прибравшись, зайшов до мегарону, а за ним герольд із дарами для жони Менелая. Сам Менелай чекав гостей при щедро накритому столі. Розмовляли, яке плавання мав Паріс і чи забрані з Трої коні без перевтоми відбули морську подорож, а потім дорогу від пристані до Лакедемону. Аж тут ввійшла Гелена.

Паріс зробив крок у її бік — і онімів.

Навпроти нього стояла постать струнка, немов спис, і біла, ніби Левкотей, з очима аметистової барви. Але найгарнішим було в неї бурштинове волосся. Мала в собі щось блискуче й мерехтливе, наче видиво з іншого світу.

Парісів герольд, помітивши, як змішався його пан, якнайшвидше висунувся з подарунками: було там золоте веретено і срібний кошик для вовняної пряжі, на коліщатах із золоченими краями. А ще раніше Паріс обдарував Менелая двовухим срібним кратером із гарно вирізьбленими грифами.

Сіли до учти. Паріс намагався підтримувати розмову, але, щойно глянув на Гелену, перехоплювало його подих. Серце билось все сильніше, наче через мить мало розбити грудну клітку.

... Це тому, — клубилися в його голові думки, ніби грозівi хмари на небі, — це тому Кассандра заклинала, щоб я утримався від цієї подорожі... Не буря морська, не пірати, не колісниця зі сполюшеними кіньми загрожували мені катастрофою, це обличчя Гелени мало принести мені згубу, бо я не зумію вже жити без неї.

Десять днів провів Паріс у Спарті, коли прибіг гонець із Криту зі скорботною вісткою — помер цар Катрей, Менелайв дід, мати-бо його була донькою критського царя. Менелай одразу ж почав готуватися до від'їзду. Просив Паріса зостатися у Спарті гостем, поки він з Агамемноном не повернеться з Криту, а тоді розпочнуть перемовини щодо союзу.

Паріс та Гелена залишились самі.

А коли Менелай повернувся з похоронних урочистостей додому, не застав уже в Спарті ні дружини, ні троянського гостя. Була лише дев'ятилітня донька Герміона, яка, дивлячись на нього аметистовими очима, розповіла, що якомсь уночі мати зайшла до її спальні та довго її обіймала. Зранку, коли Герміона прокинулася, няня-пістунка сказала їй, що мати надовго виїхала, але не слід їй плакати, бо от-от повернеться батько, а недалеко мешкають дідусь Тіндарей та бабуся Леда. Гелена забрала з собою свої шати і шлюбні дари Менелая, але, що дивно, чи то навмисне, чи то через забудькуватість, залишила подарунки Паріса і, коли через багато років, — а здавалося їй, що були то віки, — повернулася до рідної Спарті, чекало на неї золоте веретено та кошик на коліщатах, єдина згадка про чоловіка, якого вона кохала понад усе, і, прядучи фіалкову вовну, як годиться матроні, снувала в думках безконечну історію свого й Парісового кохання.

¹²² Оркiш або спельта — сорт пшениці звичайної, з гнучким стеблом і крихким колосом; також сорт голонасінного ячменю.

Приголомшений Менелай слухав розповідь доньки, а пізніше пістунки, ключниці, вартових, — і не міг збагнути свого важкого горя.

Від найдавніших часів збройні мужі викрадали царівен, — інколи чужих дружин, — і забирали до своїх замків. Траплялось, що царівна була у змові з викрадачем, але ніколи не спадало йому на думку, щоб таке могла зробити його власна дружина. Та найгіршим було те, що він не відчував прагнення помститися зрадливиці та її коханцеві. Бажав тільки одного: будь-що повернути собі Гелену. Сам він не зуміє її відібрати. Необхідна допомога Агамемнона. Тут охопив його ляк, як прийме цю звістку брат. Знав-бо, що Агамемнону дуже залежало на союзі з Троєю. Чи захоче розпочати війну, щоб повернути Менелаєві його дружину?

Агамемнон уважно вислухав оповідь Менелая, а, коли брат закінчив, хижо та зловісно усміхнувся. Сперся долонею об різьблене поруччя трону.

— Отож, війна, — сказав. — Оголосимо похід проти Трої. Похід, на який прикличемо усіх царів та правителів Ахайї, Арголіди, Локриди, Криту та Алашії. Ми не могли й мріяти про кращий претекст для війни. Сама Могутня Мойра послала нам того Александуса чи як він зветься!

Менелай розкрив рота і сидів так якийсь час, аж врешті промовив:

— Гадаєш, я поверну Гелену?

— Гадаю, що ми не залишимо з Трої каменя на камені, доки ти не повернеш собі Гелену.

Це була остання спроба ахейців вдертися на Чорне Море. Спершу Геракл і Тесей пішли походом на Теміскіру, потім сам Геракл виступив проти Трої, Ясон поплив аж до Колхіди, — а тепер всі ахейські владики з Агамемноном на чолі готувалися вдарити на Трою.

Прадавня легенда, яку знали і греки, і троянці, розповідала, що багато століть тому, на місці, де колись збудовано святилище, впала з неба статуя Афіни, звана Палладієм.

З'явився тоді засновнику Трої Аполлон Смінтей¹²³ і провістив: «Збережи Палладій — і збережеш своє місто: якщо ж богиня піде, то забере із собою твоє царство!»

На десятий рік війни проти Трої, якої греки все ще не здобули, верховна жриця Теано, родом із Локриди, віддала Палладій ахейцям.

Невдовзі після цього Троя впала.

¹²³ Смінтей, Смінфей (грец. Smintheus) — епітет Аполлона. Означає «мишачий», себто «захисник від мишей».

Іфігенія

*Не врятувало її, що владу злочинного вперше
Батька ласкавим іменням назвала вона, бідолашина.
Жахом пойняту, німу, її понесли до жертівні...*
Тит Лукрецій Кар, «Про природу речей»

...Агамемнон вислав до Трої послів, вимагаючи повернути Гелену і заплатити відшкодування за зневагу, завдану мікенським владикам в особі одного з них, — Менелая, царя Спарти. Цар Пріам відповів, що, як натеper, Паріс із Греції не повернувся і що Гелени у Трої немає. Що ж до відшкодування, — яким мало бути право вільного плавання по Чорному морі та участь у торгах над Скамандром, — то троянці вважали, що до подібних поступок їх може змусити лише програна війна. Вони ж не тільки не програли війни, а навіть сумнівалися, чи вічно розсварені між собою греки взагалі її розпочнуть.

Однак розпочали.

Агамемнон закликав усіх владарів Ахайї, Арголіди, Еліди, Фокіди та островів Егейського, Критського та Іонічного морів, щоб вони з кораблями прибули до Авліді, звідки рушать проти Трої, добиваючись відплати за надуживання троянським царевичем закону гостинності.

З тих, що дев'ять років тому добивалися руки Гелени, з'явилися усі, навіть Ідомей, цар Кносу. Лише Одисей намагався викрутитися, вдаючи божевілья, але зрештою, коли критянин Паламед довів його ошуканство, і він змушений був прилучитися до інших. (Ніколи не простив цього Паламедові і під Троєю помстився, страхітливо й ганебно).

Менелай особисто їздив до всіх владарів та умовляв їх рушати в похід. У цьому йому діяльно допомагав старий, загально шанований Нестор із Пілосу, якого Менелай першим схилив на свій бік, хоча здавалося, що відмовить. Почав від того, що сили його звутіли і що він не такий уже справний, як колись, коли рушив до Еліди відбивати стада худоби, незаконно захоплені елійцями. Далі пролунала розлога оповідь, скільки корів, овець, свиней та кіз Нестор відібрав та пригнав до Пілосу... Закінчивши оповідь, що її переривало доливання вина до двовухих кратерів, несподівано встав і наказав подати йому шолом, щит і меч, не стільки для того, щоб негайно рушати в дорогу, скільки щоб виявити свою готовність. Тимчасом Еврідіка, дружина Нестора, запросила їх вечеряти, а потім пішли спати, Нестор — до подружнього ложа в глибині високого дому, Менелай до хороми, де поставили ложе гостинне, заслане пурпуровим простиралом та м'якими килимками.

Назавтра зранку залишили Пілос і попрямували до владик сусідніх замків.

Найскладніше було їм здобути Ахіллеса. Його батько, Пелей, цар Фтії, дуже бурхливо провів молодість. Окрім іншого, брав участь у виправі Ясона до Колхіди. Пізніше разом з Ясоном напав на Іолк і мочив пальці у вбивстві царського подружжя.

Матір'ю Ахіллеса була Фетіда, донька Хірона, вождя племені кентаврів¹²⁴. Фетіда, верховна жриця богині Місяця в Іолку, не бажала виходити за Пелея, — він її викрав, коли вона купалася в морі, хоча це начебто трапилося з відома Хірона. Народивши сина, Фетіда утекла з ним до свого батька. Існувало пророцтво, що Ахіллес або стане героєм і загине молодим, або житиме довгим спокійним життям і помре нікому невідомим. Тимчасом хлопець ріс здоровим, хоч дещо диким, на відлюдді, біля підніжжя гори Пеліон, об'їжджаючи коней та полюючи на ведмедів і вепрів, вправляючись у володінні зброєю, а також навчаючись співу та гри на формінзі.

Так він провів тринадцять років, а потім мати відіслала його до батька, обдарувавши сина в дорогу старовинним ясеновим списом, золотистим обладунком та парою румаків.

Пелей зі сльозами привітав сина, бо, хоча Фетіда обіцяла, що відішле його, коли хлопець виросте з дитячих літ, не сподівався, що дотримає обіцянки.

— А твоя мати не повернеться до Фтії? Ніколи мене не простить за те, що я силоміць одружився з нею?

— Мати, — відповів Ахіллес, — не з тих жінок, які можуть стати дружиною звичайного смертного.

— Чому ти так думаєш?

— Ти ж сам казав, що витягнув її з морських хвиль. Ти не знав, що вона Німфа?

— Не знав.

(У той час люди все частіше називали німфою богиню води. Забули вже, що була це стародавня назва Цариці. Фетіда, як верховна жриця Великої Богині, вживала цей титул, створюючи довкола себе ореол таємничості, що вельми імпонувало синові. Він завжди — згідно з прадавнім звичаєм пеласгів — вважав себе передусім сином Фетіди, трактуючи Пелея дещо зверхньо).

Із закликом до Ахіллеса вибрались Нестор і Одисей (відколи Одиссея змусили взяти участь у поході, він невтомно старався, щоб інші теж до нього прилучилися). Пелей не виявив надмірного ентузіазму. Не хотів віддати Ахіллеса під командування Агамемнона, хоча вісімнадцятилітній Ахіллес, відважний, мов лев, і вродливий, наче юний бог, рвався до бою. Врешті, улігши синові, цар Фтії погодився: Ахіллес мав отримати п'ятдесят кораблів та провід над ними.

З ним їхав Патрокл із Опунту родом: свого часу він знайшов притулок при дворі Пелея і був приятелем ігор Ахіллеса. А ще Калхас, віщун.

Учасники походу мали зібратися в Авліді.

Ніколи ще ахейці не виступили так численно і збройно, у всій пишноті обладунку та з вірою в свою потугу, як у похід проти Трої. То був їхній останній спільний виступ перед знищенням.

Беотійці прислали сорок кораблів з десятима вождями;

Охроменійці — тридцять кораблів;

Фокійці — сорок;

Аякс Локридець привів сорок кораблів, так само Ельпенор із Евбеї;

Менесфей, цар Афін, привів п'ятдесят кораблів;

Аякс із Саламіну, син троянської царівни — дванадцять;

¹²⁴ Згідно з поширенішою версією, Фетіда була донькою морського бога Нерея і його дружини Дориди. Але, згідно з усіма версіями, Хірон був вихователем Ахіллеса.

Діомед із Аргосу — вісім кораблів;
Агамемнон, цар Мікен — сто;
Менелай, цар Спарти — шістдесят;
Нестор з піщаного Пілосу — сорок;
стільки ж привів Амфімах із Еліди, васал Агамемнона, дуліхійці¹²⁵, етолійці та магnezійці.

Дрібніші царьки прислали по кільканадцять кораблів.

Ідомей, цар Кносу, прислав посольство, пропонуючи виставити сорок кораблів з умовою, що Агамемнон розділить із ним командування. Верховний цар Мікен погодився.

Цар Алаші відмовився взяти участь у поході. Однак прислав Агамемнонові чудовий обладунок тарсійської роботи на пам'ять не одної вдалої виправи, спільно вчиненої у молоді літа.

Усього в Авліді зібралося тисяча тринадцять кораблів з сорока трьома проводирями і тридцятьма царями.

І, коли вже все було готове для дороги, Агамемнон приніс жертву Зевсові.

А тоді почали віяти супротивні вітри.

Однак зібрані проводирі не втрачали надії. Ще збирали запаси, посилали на сусідні острови по вино та ячмінь і розважалися грою в кості, якої навчив їх Паламед.

Фетіда, напрочуд практична, як на водяну німфу, прислала синові гарно різьблену скриню, повну вовняних покривал, тунік та плащів, вельми придатних під час морської подорожі, а ще дорогоцінні золоті запонки до плащів, щоб вітер їх не розвівав і коханий одинчик не застудився.

Але минав день за днем, а на морі все ще віяли супротивні вітри, що було незвичайним для цієї пори року. Не було й мови про те, щоб увесь цей гігантський флот із більше тисячі кораблів, перевантажений обладунком та харчами, зрушив з місця за допомогою весел. Зрештою, не було відповідної кількості моряків, бо залоги суден склалися переважно з воїнів.

Поки що вони спокійно чекали, але Агамемнон добре знав, що, коли не настане сприятливих вітрів, спалахне якась суперечка і хтось із царів, образившись, відмовиться від походу, а слідом за ним розійдуться інші. А тут, на додачу, між шатрами кружляв Терсит із Етолії, горбатий, кульгавий, повен злості на світ і людей. Агамемнон давно б його прогнав, але етолійці привели сорок кораблів, а, що важливіше, Терсит був братом у перших Діомеда з Аргосу.

Зараз Терсит під'юджував усіх, твердячи, що Агамемнон, принісши жертву Зевсові, образив Володарку Вітрів Артеміду, опікунку мореплавців, і супротивні вітри не припиняться, доки він не вимолить у неї прощення.

Коли чутки про це дійшли до Агамемнона, він прикликав до себе віщуна Калхаса, щоб той провістив, як слід умилювати Артеміду.

З походження Калхас був троянцем. Кілька років тому цар Пріам вислав його до пророчого святилища у Піфоні з проханням про раду. Невідомо, про що питав цар Пріам і що відповіла піфія, але Калхас вже до Трої не повернувся, а відразу зі святилища вирушив просто до Фтії на двір царя Пелея і разом із Ахіллесом прибув до Авліди.

Тепер Калхас прорік, що Артеміда жадає кривавої жертви, такої, яку їй приносять у Тавриді.

А коли Агамемнон квапливо на це погодився, Калхас додав, що жертвою мусить бути первородне дитя того, хто її образив. Найстаршою з дітей Агамемнона була Іфігенія і саме

¹²⁵ Дуліх — Дуліхій — острів на південний схід від Ітаки, на якому мешкали епейці. Епейці — давньогрецьке плем'я, що залюднювало північ Еліди (Елеї); царем цього племені був Авгій (Авгей).

її Агамемнон мусив особисто принести в жертву Артеміді. Заодно Калхас нагадав, що рід Пелопідів не раз прогрішився перед Артемідою. Яким способом Пелопіди захопили владу в Міkenax? Чи ж не забрали вони певного золотого ягняти, що належало Господині Дикого Звір'я, та з допомогою цього шахрайства не привласнили собі спадку царя Еврістея?

Коли серед керівників походу розійшлася звістка про те, чого вимагає Калхас, спершу всі погодились, що Агамемнон не може цього вчинити.

Але чому ж саме не може? Чому не може пожертвувати одною донькою — мав їх три — якщо всі вони важать життям заради Агамемнонового брата? (Здавалося, що ніхто вже не пам'ятає про багатства Трої, де кожен сподівався захопити здобич та бранок, ані про те, що троянський флот не дозволяє переплисти в Чорне море, натомість всі голосно розводились, що ризикують заради Агамемнона, а, правильніше, заради Менелая, і що їх там урешті обходить, чи спартанська царівна є жоною царя ахейців чи троянського царевича). А Калхас кружляв поміж шатрами, заходив на кораблі і, на відміну від Терсіта, що без угаву молів язиком, час від часу кидав поважні слова: невідомо, чи Іфігенія є жрицею Артеміді, як твердить Агамемнон; якби справді так було, Артеміда не вимагала б, щоб її принесли в жертву (що він виразно вичитав з польоту птахів та нутрощів жертвних тварин). Можливо, Іфігенія є чарівницею, — а чого ще чекати від Атридової доньки? Насправді ніхто добре не знав, хто така чарівниця, — першою чарівницею, про яку вони чули, начебто була Медея, — але з тону, яким це промовляв Калхас, робили висновок, що чарівниця є протилежністю жриці. У державі гетитів — розповідав їм Калхас, — існували спеціальні кари за заняття чорною магією. І раптом усі почали домагатися принесення Іфігенії в жертву та погрожували, що роз'їдуться.

Менелай у розпачі прибіг до брата, благаючи, щоб той бодай послав по Іфігенію, щоб утихомирити гнів воїнів.

— Клітемнестра не віддасть Іфігенії, — похмуро сказав Агамемнон.

— Треба її змусити. Треба сказати їй, що ти пообіцяв віддати Іфігенію за Ахіллеса, — промовив Менелай з поради Одиссея.

І невдовзі Одиссей у супроводі Талфібія, Агамемнонового герольда, вирушив до Мікен за Іфігенією.

Одиссей не підвів тих, хто на нього покладався і, завдяки спритності язика, йому вдалося не лише привезти Іфігенію до Авліді, але навіть переконати Клітемнестру, що краще їй буде залишитись у Міkenax з молодшими дітьми та пильнувати за порядком у державі¹²⁶.

Отак Іфігенія прибула до Авліді і її з великими почестями вітали царі та всі воїни.

Вже перед її прибуттям вітер утишився, а тепер зірвався бриз і по морю йшли легкі хвилі. Тільки сісти на кораблі й чекати — от-от західний вітер ударить у вітрила!

Назавтра на світанку мала бути принесена кривава жертва на честь Артеміді Тавридської.

Всі чекали на це з неспокоєм та хвилюванням, бо криваві обряди збурюють почуття мужів та вивільняють сховану в них жадобу насильства.

Іфігенія з'явилась у сукні взірчастій, з волоссям, що гладенько падало на плечі й було оздоблене квітами, у коштовних заушницях, з браслетами на руках, лагідно усміхнута.

При жертвовному олтарі стояв Агамемнон. А далі слуга тримав зв'язане ягня. Це все виглядало невинно і природно. Тільки очі Агамемнона, тверді, нерухомі, як з рогу чи заліза, викликали неспокій.

¹²⁶ Згідно з найпоширенішою версією міфа, використаною Евріпідом у трагедії «Іфігенія в Авліді», Клітемнестра припливла до Авліді разом із донькою.

— Де Ахіллес? — спитала Іфігенія. А коли ніхто їй не відповів, голосно скрикнула:

— Я хочу побратися з Ахіллесом!

Ахіллеса не було. Він один, розбишакуючи з Патроком на сусідньому острові, не знав, що його іменем зловжили, щоб привабити Іфігенію.

— Підійди. Наблизься, — мовив Агамемнон. В руці тримав сокиру.

Хтось закинув ззаду заслону на голову і всю постать Іфігенії та тісно стягнув ременем, так що не могла вирватись. Сповиту в жертвній завої, взяли її святинні слуги, наче молоде козеня, і занесли на олтар.

Агамемнон здійняв сокиру.

Колись уже вчинив це. Тепер мусив удруге повторити той самий рух. Не зовсім такий самий, бо тоді тримав стилет, а тепер потрібна йому була сокира. І те дитя було немовлям і не він був його батьком, хоча було то первородне Клітемнестри. Тепер мусив убити другу її дитину. Цього разу — власну доньку.

Страхотливо замахнувся й опустив сокиру.

У цю мить крізь юрбу воїнів довкола олтаря проштовхався Ахіллес.

— Де Іфігенія? Я хочу побратися з Іфігенією! — з юначим запалом кричав він.

Калхас заступив йому дорогу.

— Вона принесена у жертву за нас усіх. Щоб ми могли розпустити вітрила і поплисти до Трої. Там, Ахіллесе, помстишся за її смерть.

«І сам загину», — промайнуло Ахіллесові в думках.

У архаїчну епоху під час сонцестояння приносили в жертву Священного Царя, але ніколи не вбивали жінок. У класичній Греції взагалі не було людських жертвоприношень і вчинок Агамемнона викликав надмірну відразу, щоб з ним змиритися: через кілька століть після цієї події виникла легенда, що Артеміда закрила свою жрицю хмарою і перенесла на Херсонес Тавридський, залишивши на олтарі в Авліді лань.

Через багато років Орест, брат Іфігенії, прибув до Тавриди, де його мали очистити від найстрашнішого існуючого злочину — матеревбивства. Піфія наказала йому викрасти дерев'яну статую Артеміді Тавридської і привезти до Афін. У Тавриді Іфігенія сповняла службу жриці — брат і сестра пізнали одне одного. Тоді спільно придумали підступ і, викравши статую, відпливли до Греції.

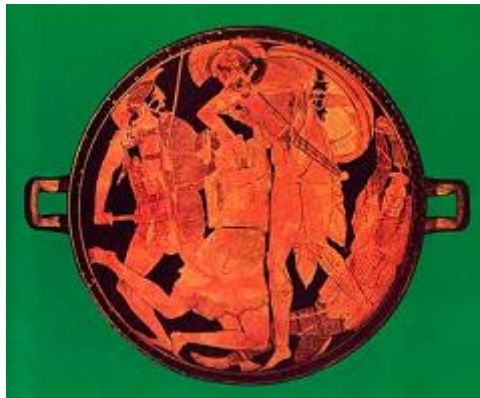
Статуя Артеміді Таврополи була встановлена у святилищі у Брауроні чи, як твердили інші, у Алайї. Різні міста сперечались, куди заплив корабель із подобою Артеміді, і доводили, що саме їхня статуя є справжньою. У Спарті теж стояла статуя Артеміді Таврополи, перед якою приносили людські жертви, а від часів Лікурґа шмагали різками хлопців, — аж до крові, яка стікала на олтар.

Натомість у Брауроні що п'ять років відбувалися урочистості на честь Артеміді Тавридської; у них брали участь дівчатка, звані з цієї нагоди ведмежатами, бо ведмедиця була твариною Артеміді.

[Через три тисячі років після того, як Орест привіз статую Артеміді із Тавриди до Греції, професор Пападімітріу розкопав біля Афін олтар, де знайшов вотивні дарунки та статуї, які вказували на те, що було відкрите святилище у Брауроні. Під святинією класичної епохи археологи розкопали замок мікенських часів та святиню Артеміді, схожу на грот Диктинни на Криті. Але це ще не кінець. Поблизу відкрито поховання, що містили лише жіночі останки. То були гробниці жриць, які виконували свої священні обов'язки у Брауроні. Видно, ця місцевість безперервно, від мікенських часів, була центром культу Великої Богині, шанованої в басейні Середземного моря під іменами Артеміді з епітетами: Брауронська, Ортозійська, Гіпербореїська, Алфея, Диктинна, Господиня Дикого Звір'я, Тавропола, Повішена, Випрямлена¹²⁷, Саронська та багато інших...].

¹²⁷ Випрямлена — Ортія, тобто, те саме, що й Ортозійська.

Ахіллес і Пентесілея

Вже ніхто не вірив, що ця війна колись закінчиться. Тяглась уже дев'ять років. Місто захищали потужні мури; щоправда, ахейці їх не штурмували, але й не виглядало, щоб мали замір коли-небудь відступити. Плюндрували околиці, рушали у виправи по харчі та здобич, чатували при кораблях, щоб троянці зненацька не вдерлись через стіни і не підклали вогонь під нави.

Похід до Малої Азії розбудив у ахейцях приглушену, але ніколи не вигаслу жадобу пожеж, грабунку та насильства. В Ахейї вони були мікенськими принцями, шляхетними мужами спадкоємцями трону, опікунами і поклонниками прадавніх святилищ, ванаксами при храмах, але в їхніх серцях тліла затаєна дикість, яка щокілька століть, щокілька поколінь гнала їх уперед, — на бойових колісницях, на піратських кораблях, наказувала їм спадати на багаті міста, обведені мурами, на храми серед платанових гаїв, на прадавні замки пеласгів; привласнювати цей світ, виплеканий віками цивілізації, плюндруючи його і одночасно улягаючи чарам, якими він променів.

Ахейці наче забули про мету походу. Ніхто, — окрім Менелая, — не пам'ятав про Гелену, кожен мав уже власні порахунки.

Агамемнон відправив Одіссея до Фракії за провіантом та припасами, але Одіссей повернувся ні з чим. Тоді поїхав Паламед і привів навантажений корабель. Несподівано всі повстали проти нього. Його ніколи не любили. Критянин по матері¹²⁸, це він навчив Агамемнона розставляти сторожу, втаємничив ахейців у правила гри в кості та відкрив їм мистецтво здійснювати вимірювання. Тепер Одіссей виступив проти нього зі звинуваченням у змові з троянцями, привівши безперечні докази. Докази були сфальшованими, але польовий суд відбувся з дотриманням прийнятих правил і Паламед був засуджений на каменування.

Вирок виконано.

Між Ахіллесом та Агамемноном спалахнула суперечка через бранку. Даремно Нестор намагався помирити розлючених вождів. Адже і він знав, що ворожнеча між Атридами та Ахіллесом сягає далеко в глибину часу, коли невеликий острів Егіна, царем якої був предок Ахіллеса, залишився — один із небагатьох — у руках старої династії. А хоча пізніше Пелей мусив тікати з рідної землі і блукав по морях, перш ніж здобув трон Фтії, все ж пишався, що походить від божественних пеласгів.

¹²⁸ Паламед — син Навплія і Клімени, доньки критського царя Катрея (діда Агамемнона і Менелая).

Раз у раз озивалися в таборі ахейців голоси, щоб почати переговори. Але щоразу перемир'я зривали.

Пізніше від руки Гектора загинув Патрокл. І раптом хід війни перемінився: Ахіллес, який вже готувався відплисти з-під Трої, запрягся, що відомстить за смерть побратима. Його помста була страхітливою: не лише вбив Гектора, але ще й познущався з його трупа.

І знову було укладене перемир'я, щоб обидві сторони могли вшанувати полеглих героїв. Наступили погребальні урочистості, узливання та ігрища.

На десятому році троянської війни трапилися дві події з непередбачуваними і далекосяжними наслідками.

Певно дня щезла грецька чота, яка пильнувала один із відрізків троянського муру. Зрештою, ахейці не відразу це помітили, бо все ще тривало перемир'я. Врешті з'ясувалося, що Мопсус вивів групу втікачів із різних загонів та почав грабувати малоазійське узбережжя. Цю звістку привіз загін, висланий по харчі, але незабаром за втікачами запався всілякий слід.

Тимчасом ватага просувалась спершу на південь, потім на схід, потім знову на південь, грабуючи і перемиряючи неосяжні простори розлогої імперії гетитів. Тепер цю імперію шарпали орди лікійців, етрусків, сикулів¹²⁹, які внаслідок голоду вирушили десь із глибин Малої Азії й подалися на південь, у бік Єгипту. До мандрівних варварських банд долучилися ахейці, що втекли з-під Трої. Ті, однак, не мали наміру дістатися аж Єгипту, а обачно зупинились у Кілікії. По дорозі розпускали чутки, наче вони мандрівні віщуни, добре-бо розуміли, що складно їм буде утриматись силою серед чужоплемінників та голодних кочових орд. Зрештою, Мопсус справді був колись служкою при якомусь святилищі і займався віщуванням, у всякому разі, готував нутрощі тварин до віщування. Знав також, що ворожбитів усі поважають і радо засягають у них пророцтв, особливо ж у неспокійні часи. Можливо, замір оголосити себе віщуном народився у Мопсуса, коли він на свій скрайній подив побачив у Кілікії вирізані на старовинних ортостатах¹³⁰ знайомі символи, які в Ахайї шанували, вважаючи священними: Зайця і Оленя, Бика і Пса. Не всі знали, що означають їхні малюнки. Але Мопсус знав.

...Бик був Мінотавром, з яким змагався Священний Цар на дворіщі Лабіринту.

Що ж до Пса, то він належав Матері-Землі, але Геракл, зламавши материнське право, привласнив Кербера собі.

У подібні Зайця ховався Священний Цар, тікаючи від погоні Цариці-Бджоли.

А Олень, вирізаний на орнотаті, насправді був ланню; Геракл гнався за нею аж до країни гіпербореїців, де лані рогаті, але народи, що заселяли царство гетитів, про це не знали, — на відміну від ахейських воїнів.

Знайомство з релігійними символами та їх родоводом принесло Мопсусу і його банді славу пророків. Так вони поселилися в Кілікії. Мопсус заснував місто Мопсуестія та нову династію, не переймаючись долею тих, що zostалися під Троєю¹³¹.

¹²⁹ Пізніше ці сикули начебто заселили Сицилію, навіть назва якої походить від назви цього стародавнього народу.

¹³⁰ Ортостат — вертикальна плита нижньої частини кам'яної стіни.

¹³¹ Згідно з давньогрецькими міфами, Мопсус (Мопс, Мопсос) був могутнім віщуном, який перевершив самого Калхаса. Натомість у хетто-лувійських написах періоду, який відповідає часу Троянської війни, дійсно згадується особа з тим самим або ж подібним іменем. Отож, наш Мопсус міг бути історичною особою. (Існує доволі популярна гіпотеза, що мешканці Трої розмовляли лувійською мовою.)

Взагалі ім'я Мопсус було доволі поширеним: згідно з одним із міфів, так звався фракійський цар, який начебто переміг та вбив царицю амазонок Міріну (дивись оповідання «Засновниці міст»). А ще один із учасників плавання аргонавтів («Медея-чарівниця»).

Тимчасом крізь міську браму на відрізу мурів, якого не стерегла чота Мопсуса, до Трої увійшли нові союзники: цариця амазонок Пентесілея і її почет...

Якось Пентесілея дротиком, кинутим у дикого вепра, випадково вцілила свою сестру. Відтоді вбита сестра йшла за нею, де б вона не обернулася. А, оскільки в Теміскірі багато говорилось про похід ахейців проти Трої, вирішила податися туди — і загинути. Коли довідалася, що Ахіллес убив Гектора і знущався з його мертвого тіла (хоч пізніше і віддав його за золото), не кажучи вже про те, що Евфорб зрадницьки напав на нього ззаду¹³², промовила:

— Я прибула, щоб битися з Ахіллесом.

Отак неunikною стала зустріч цих двох, що прийшли під Трою назустріч власній долі.

Прибуття Пентесілеї з амазонками пробудило в троянцях вже майже вигаслий запал до битви. І як перед тим натхненням для мужів була Гелена, так тепер прикладом і осяянням стала Пентесілея. Зрештою, почуття, які вона спричинила, відрізнялася від тих, що їх викликала Гелена. Бо Гелена у всіх мужах будила жадання і усіх, від старого Пріама до Астіанакса, маленького сина Гектора, вводила у стан захвату.

Але от з'явилася Пентесілея, воскрешаючи в серцях мужів та жон інше прагнення, так само глибоко закладене в людську природу, як жадоба насолоди, — прагнення боротьби, прагнення помірятись силами з навколишнім світом та ворожими силами, які на людину чигають. Адже Велика Матір Богів та Людей несла кохання й боротьбу, народження і смерть; була вона у любовному відданню, у бринінні бджіл і в лісовій тиші; у калатанні дзвоників, у звучанні флейт, у поклику вовків та яснооких левів, що луною відбивається по узгір'ях. Дивлячись на Пентесілею, троянці думали, що вона як левиця, голос якої вночі сповнює тривогою найвідважніших мандрівників.

Назавтра Пентесілея вдягла золотистий обладунок і припоясала меч у піхвах зі срібла та слонової кості; але найгарнішим був щит цариці амазонок, ясний і обведений світлим рубцем зі сплаву невідомого металу, блискучого, як місяць-молодик, коли він підіймається над Океаном. Пентесілея взяла в руки два довгі списи і, вийшовши перед палац, видала бойовий оклик, на що збіглись її товаришки¹³³.

Пентесілея не билася з колісницю, а, за одвічним звичаєм амазонок, сіла на коня, прегарну кобилу з табуна фракійської цариці Оріфії. Довкола Пентесілеї стали у бойовому строю її подруги. За ними вишикувались троянці та їхні союзники.

Пріам придивлявся з мурів, як з брами міської виходили загони воїнів і ставали на рівнині. Здалеку миготів золотистий шолом Пентесілеї. І почав цар Трої з глибини серця молитися, щоб Опікунка міста врятувала Пентесілею та Трою від погибелі. Серце його переживало муки умирання кожного зі синів, що гинули від рук ахейців, і щоразу здавалося йому, що більше не витримає. «Але зараз учини так, Богине, — молився він, — щоб це місто вціліло! Нехай із цих убивств та похмурої різанини вийдуть живими останні дардани і — Пентесілея». А коли так з глибин змученої душі слав благальні молитви до тієї, що володіє Землею, Місяцем і Зорями, почув таємничий голос, що озвався всередині нього: «Знаєш же ти, що ніколи вже не побачиш Пентесілеї живою».

¹³² Згідно з «Іліадою» та давньогрецькими міфами, Евфорб — троянець, який напав ззаду на Патрокла. Пізніше Евфорб загинув у бою проти Менелая. Цікаво, що в «Іліаді» і сам Евфорб, і його вчинок описаний цілком співчутливо.

¹³³ *Пентесілея приводить ряди амазонок; мов місяць
їхні щити; вона в шалі, завзяттям між тисяч палає,
Золототканою груди відкриті вона підв'язала
Пов'яззю, — діва, а битись готова з мужами нарівні.*
Вергілій, Енеїда, переклад М.Й.Білика

Тимчасом ахейці, упоєні тріумфом Ахіллеса над Гектором і певні своєї непереможності, здивовано споглядали, як виходять нові й нові загони троянців, бойові колісники, піхота й кавалерія амазонок. Поза всяким сумнівом, троянці ставали до атаки. Отож ахейці почали якомога швидше готуватися до бою: накладати шоломи, затягувати реміння обладунків, хапати мечі та списи; виводили коней і поквапом запрягали їх до колісниць, а піхотинці, озброєні луками, кожен зі зброєносцем, що тримав перед ним щит, займали позиції. Леде ахейці встигли сформуватися, розпочався наступ. Вела його Пентесілея.

Багато ахейців згинуло від руки цариці амазонок: Моліон і Персіной, Елістус і Антіфей, Іппалмус та ще інші.

Одразу ж за Пентесілеєю наступали Клонія, Полемуса, Деріноя, Евандра, Антандра, Бремуса, Гіппотоя, Гермотоя, Алкібія, Дерімахія, Антіброта, Термодоса, Клета. Разом було їх дванадцять.

Але в серцях ахейців здійснюлася лють, що так легко дозволяють вони перемагати себе, що падають із колісниць і їх топчуть, як збіжжя, яке молотять ратиці волів, що їм з рук випадають мечі і терпне тіло. Не для того прийшли вони під Трою, щоб ганебно загинути від руки дівчат, яких радо б мали бранками! Подарк, Ідомей та Аякс рушили з відсічю. Першою впала Клонія, пробита списом царя Криту. Потім Бремусу скинули з коня.

Але там, де билася Пентесілея, почала утворюватись пустка.

— Гей! Не тікайте, боягузи! Зостаньтеся тут, сипам та вовкам на страву! — заволатала цариця амазонок.

Підхоплені самозабуттям Пеніесілеї, на колісницях наступали Гекторові брати. Здалеку Паріс мірив із лука і раз по раз прицільною стрілою влучав якогось ахейця.

Бойовий запал і надія на перемогу почали охоплювати троянок, що приглядались до битви з-під мурів. Стояли вони тремтячи і вдивляючись у Пентесілею. Аж урешті Тісіфона, керована ненавистю і страхом, підхопилася з криком:

— Товаришки, прокиньтесь! Допоможемо нашим мужам і братам у смертельному бою! Невже ж ми гірші від них? Невже ж гірша кров пливе у наших жилах? Інакше б'ється серце? Чи ж не краще загинути на полі честі, ніж іти у неволю ахейців, стати їхніми бранками?

Ще не закінчила, а вже троянки почали збігати з мурів, кожна поспішала до свого дому, щоб озброїтись оружжям...

Виступила тоді Теано, верховна жриця, стражниця Палладію¹³⁴.

— Безумні, безумні, чи справді думаєте, що ваша участь у бою зміцнить серця ваших мужів та братів? Що зумієте хоч мить одну витримати натиск ахейців? Ви не амазонки. Жодна з вас не Пентесілея. Жодна не вміє владати списом ані мечем...

Засмучені, повертались троянки на мури. В цю хвилину всі вони заздрили Пентесілеї, бо — хоч якою мала бути її доля, не була то доля рабині.

Тимчасом Пентесілея вдерлася в ахейський стрій, розкидаючи воїнів наліво і направо. Кидалась на зібраних у маленькі групки і розносила їх, наче сміття. Наче листя, зірване осіннім вихором, наче краплі дощу один за одним падали аргів'яни від дотику її списа.

Двічі вона самого Ахіллеса змусила завернути колісницю.

Тоді паніка охопила ахейців. Піхотинці, колісники, коні, — усі стрімголов побігли до табору.

Ще мить, — і троянці підпалять кораблі.

Аякс насилу добився до Ахіллеса:

¹³⁴ Та сама, яка пізніше передала Палладій ахейцям.

— Кораблі! Наші кораблі!

Обидва герої почали прокладати собі дорогу серед тікаючих ахейців.

Заступили їм шлях Антандра і Полемуса. Ахіллес обох скинув із коней. Тоді вступив у бій з безстрашною Гіппо.

Пентесілея поспішила на допомогу амазонкам. Мчала через поле, немов леопард, що, побачивши мисливців, нападає першим. А грецькі воїни стояли, витягнувши довгі гострі списи, готові привітати царицю амазонок.

Захрустіли бронзові плити панцирів, коли одночасно здійснювали свої списи. Але спис Пентесілеї першим полетів у бік Ахіллеса. Кидок був прицільним, та вістря відбилося від щиту, наче від скелі. Адже ж панцир Пеліда був витвором найзнаменитішого коваля — божеського Гефеста, що скував його на просьбу Фетіди. Пентесілея метнула другий спис у бік Аякса. І цього разу влучила, але древко амазонки розбилося на сріблястому обладунку. Аякс глузливо засміявся і повернув колісницю в бік троянців, що штурмували наві ахейців, залишивши Пентесілею Ахіллесові.

Тоді Ахіллес рушив до неї, схиливши ясенового списа.

— Чи ж ти не знаєш, що води Скамандру вийшли з берегів, переповнившись тілами полеглих з моєї руки? — скрикнув.

Пентесілея від світанку билася на Рівнині, очікуючи цієї хвили. А тепер, коли ця хвиля надійшла, відчула смертельну втому. Нічого не прагнула, окрім спочинку. Залишком сил здійснювала бойову сокиру. Але Ахіллес був поза досягом її руки. Підняв свого списа, відхилився назад і з усієї сили вдарив ним у праву, не закриту панциром грудь цариці амазонок. Бойова сокира вислизнула з рук Пентесілеї. Сягнула за припоясаним мечем. Підняла його омліваючою рукою. Але Ахіллес убив списа під лопатку її фракійської кобили. Та впала, тягнучи з собою Пентесілею. Ахіллес витягнув списа з кінського черева і завдав ще одного, цього разу смертельного удару цариці амазонок.

— Лежи в пилюці! Собакам на жир!

Здер їй з голови шолом і цієї миті довкола її голови розсипалась гуща волосся, злотистосрібного, мов електр¹³⁵. Затятість зникла з її обличчя, поступившись лагідному смуткові.

І зненацька Ахіллес почувся як людина, вдарена дротиком, так різко припливла йому кров до серця і одночасно здійнялось жадання до цієї жінки, — адже він міг її кохати і ошасливити.

Вже раз зарубали сокирою призначену йому наречену, але обличчя тієї він не знав. Всі, яких знав і кохав, всі, про красу яких чув і яких ніколи не побачить, прибрали тепер для нього подобу тієї одної. Ошалівши від розпачу й жаги, зрозумівши поразку, що стала його остаточною долею, впав, покривши усім собою Пентесілею, зірвав з неї шати, оголився сам і, на очах вояків, віддав гаснучій — чи вже згаслій — своє сім'я.

Вивів його із запаморочення сміх, а, може, дзявкіт Терсіта. Не знав, коли його обступили ахейці. Не знав, як довго лежав, тримаючи покійницю в обіймах. Ахейці з острахом дивилися на те, що він учинив. Але ніхто не смів зачепити його гострим словом. Лише Терсіт відважився на поглум. Завжди ненавидів Ахіллеса, стократ сильніше ненавидів Пентесілею, бо ніколи не міг тримати її в обіймах — ні живу, ні мертву. Але мертвій міг виколоти очі. І по черзі вбив у її зиниці короткий дротик, який тримав у руках.

— А тепер, товариші, розрубати те стерво і до Скамандру, до води, або ж собакам на жир!

¹³⁵ Електр — гірська порода, що містить золото і срібло. Також сплав золота і срібла.

На згадку про собак Ахіллес отямився. Сам не так давно хотів віддати її тіло на поживу собакам і стерв'ятникам. Дика вдача завжди штовхала його до жорстоких вчинків, у яких він топив свій відчай. Зірвався із землі — вже не зганьблений герой, а воїн із залізним серцем, — здійняв списа і, перш ніж Терсіт зрозумів, що йдеться про нього, Ахіллес вразив його списом в уста і пронизав наскрізь, вибиваючи зуби, а потім копнув лежачого. Позбавлений отрути, Терсіт лежав немов жалюгідна купка, якою, зрештою, був завжди, хоча, доки жив, ніхто цього не помічав.

— А тепер — відішлемо її в обладунку і з мечем троянцям, — промовив Ахіллес, вказавши на Пентесілею.

Ніхто не заперечував і ніхто не ворухнувся, щоб йому допомогти, бо те, що він учинив, зробило його ще самотнішим, ніж досі, наче виключивши зі спільноти живих.

Троянські жінки обмили тіло Пентесілеї у пахучій олійці, зодягли у коштовні сидонські шати. Потім поставили високе вогнище, поклали на нього Пентесілею в обладунку, з головою, звернутою в бік Теміскіри і з руками на грудях. Окремі вогнища розпалили для полеглих від руки Ахіллеса амазонок.

Над урною із прахом Пентесілеї насипали високий курган.

Звістку про смерть Пентесілеї до Теміскіри принесли втікачі з-під Трої, пафлагонці чи інші троянські союзники. У той час Теміскіра не була вже такою велелюдною, як тоді, коли Геракл із Тесеєм рушили до Термодонту. Лише давня слава амазонок стримувала сусідні племена від нападу на їхнє царство. Але останнім часом на Чорному морі з'явилися кораблі з варварами; спливли водами Істру і — раніше чи пізніше — мусило дійти до зіткнення з ними.

Смерть Пентесілеї була чимось більшим, ніж смертю цариці на полі бою. Для амазонок був то сигнал наближення кінця.

Тільки одна істота не повірила в її смерть — няня цариці, Клета, яка її виховала.

І Клета постановила вирушити до Трої, здобути звістку, що насправді трапилось із Пентесілеєю. Куди помандрувала? Може вирушила, щоб деінде заснувати державу амазонок?

— Як же ти підеш сама до Трої, тепер, коли Трою облягають ахейці і всюди розбишакують варвари? — жаліли Клету амазонки.

— Я не поїду, а піду, — заявила старенька.

І пішла.

Рушила пішки, без обладунку, коня та дорожніх припасів, мала, суха, зів'яла і витривала.

Невідомі шляхи її мандрівки, невідомо, як вона перемірила величезні простори, шукаючи Пентесілею. Можливо, мандрувала разом із тими ж варварами, що потім знищили державу амазонок. Невідомо навіть, чи добралася до Троади, чи сіла на корабель, що мав її завезти до Трої, але насправді заплив у зовсім інше місце. У всякому разі, через скількись там років після падіння Трої Клета опинилася в Італії. А оскільки сама вона не могла чи не хотіла пояснити, як туди дісталася, розійшовся поголос, що принесли її з собою східні вітри. Місцеве населення, а, може, етруски, бо то з ними вона примандрувала, дуже її шанувало, — через знання, які вона мала і якими радо ділилася. Потім, одвічним звичаєм амазонок, нарисувала святе коло і заснувала місто, на її честь назване Клето¹³⁶.

Троянська війна була одним із епізодів воєн, що у той час відбувалися в басейні Середземного моря.

¹³⁶ Клето (Cleto) — місто в Калабрії (Італія).

Невдовзі після смерті Пентесілеї загинув Ахіллес, поцілений у стопу стрілою лука. Керував цією стрілою начебто сам Аполлон.

Троя впала, але доля, яку ахейці приготували троянцям, незабаром стала їхньою власною.

Ще непохитно стояли мікенські твердині, ще чекали Левині Ворота на повернення свого владки, але все довкола віщувало наближення бурі, яка розтрощить дотеперішню подобу світу.

Жертва Священного Царя*

... Одного дня перед Левиними Воротами в Мікенах зупинилося двоє людей. Може, принесли вісті з-під Трої? Клітемнестра наказала привести їх до мегарону.

Троя здобута.

— Коли б Троя була здобута, я б про це знала. Агамемнон обіцяв розпалити вогонь на горі Іді, а стражники мали переслати його далі.

— Мабуть, так забувся в обіймах Кассандри, що не пам'ятав про обітницю.

— Хто ти?

— Я Егіст, — заявив один із прибульців. — А це мій герольд.

— Маєш якийсь знак?

— Маю меч Фієста. Але ж я міг добути його силою.

— То розкажи мені, як загинула Пелопея?

— Мати моя проколола себе оцим самим мечем, коли мені було сім літ. Потім ми з батьком утекли до Сікіону.

— Що тебе привело сюди?

— Жага помсти. Адже ж і ти маєш несплачені порахунки. Можливо, потребуватимеш допомоги.

— Звідки ти знаєш, чи я прагну помсти?

— Мені повернутись до Аргосу?

— Зостанься.

Отак Егіст зостався у мікенському замку, де він колись народився і зростав як син Атрея, котрий так ніколи й не довідався, що жриця, з якою він побрався, була донькою його брата.

Тільки одна людина в замку пізнала Егіста — ветхий аед, який пам'ятав ще Пелопса. Пізнав його одразу, ще до того, як побачив меч. Егіст-бо схожий був на усіх Пелопідів: надміру високий, з волоссям барви стиглого ячменю та очима холодними, наче крига.

Ввечері Егіст і Клітемнестра сіли удвох на різьблених тронах, кожне із кратером вина у руці. В домашньому вогнищі палав вогонь, рухомі тіні падали на оздоблені фресками білені стіни і на взористу долівку зі знаком Каракатиці.

— То кажеш, що Троя здобута?

— Здобута, знищена, спалена. Населення вирізане або взяте у неволю.

— Гелена?

* Оповідання базується на трагедії Есхіла «Агамемнон». Для цитування використовувався переклад А.Содомори з книги Есхіл, «Трагедії», К., 1990 р.

— Менелай увірвався з мечем до дому, де вона мешкала (після смерті Паріса одружився з нею один із його братів¹³⁷), щоб її вбити. Але вона оголила груди і Менелай, замість її пробити, випустив меч і обійняв Гелену. Потім відвів її на корабель і відпливли з-під Трої. Мають уже повернутися.

— Звідки ці відомості?

— Нестор відплив одразу ж після них. Він уже в Пілосі.

— А Агамемнон? — спитала Клітемнестра, похиляючись, і одночасно її тінь видовжилась і побігла в напрямку Егіста.

— Агамемнон залишився, щоб принести жертви Афіні. З ним Кассандра. Він має намір забрати її з собою до Мікен.

— Мабуть, вважає, що я для нього надто стара.

— Для мене ти не надто стара, — Егіст кинув на кон свою найвищу ставку. — Хочеш, щоб я разом із тобою панував над Мікенами?

Насамперед позбулися аеда, що був довіреною особою Агамемнона: заслали його на кам'янистий безлюдний острівець, яких чимало на Іонічному морі. Потім Клітемнестра відправила десятилітнього Ореста до дідуся, до Спарти, де росла також Герміона.

А все-таки Агамемнон розклав багаття на горі Іді, хоча вчинив це не одразу після взяття Трої, — щойно тоді, коли разом із Кассандрою та здобиччю сідав на корабель, щоб попливти до Греції.

Вогненного стовпа, що здійснювся над Ідою, підхопив стражник на острові Лемнос та переслав далі. Невдовзі запалали чергові сигнали на горі Афон, Макіст, через доли Асопа аж по верх Кітерона, над Горгониним затоном, над Егіпланктовими узгір'ями. Плюмаж вогню освітив Саронську затоку і був підхоплений пильним чатовим на узгір'ї Арахни. Звідти відблиск його вдарив у мікенську вартівню¹³⁸.

¹³⁷ Деїфоб.

¹³⁸ Гефест, що з Іди нам ясний вогонь послав.

Один за одним бігли з вістю спалахи
Крізь ніч: Гермеса пагорб, що на Лемносі,
Озвавсь на сяйво Іди. Вслід за островом
Афон, оселя Зевса, третій знак подав.
Не забарившись, чатові новий вогонь
Послали далі. Ввись метнулось полум'я,
Майнуло через води, багрецем лягло,
На темну спину моря, тихо пестило
Гладінь золотосяйну; хто дививсь туди
Із пагорбів Макіста — сонцем видалось.
Макіст не опізнився: хоч і сон боров,
Сягнув угору, черги не прогавивши.
І знак вогню далекий підхопили вже
Месапські чати з берегів Евріпових:
У відповідь негайно запалала тут
Сухого хмизу купа — посланець новий
Потужне сяйво мчить, не погасаючи,
Через доли Асопа, так і місяць лле
Блискуче світло... Далі й Кітерона верх
Свого вже квапить вістуна вогненного.
І лине він, сліпучий, над Горгониним
Затоном і, сягнувши Егіпланктових
Узгір'їв, підганяє черговий вогонь.
А той, багряну розпустивши бороду,
Шугнув, могутній, над високим берегом
Саронської затоки; блискавицею

У замку розпочалося приготування до повернення царя.

Першим прибіг Талфібій із вісткою, що корабель уже приплив до Саронської затоки, що звантажують коней, невідьників та здобич. Незабаром прибуде Агамемнон і троянська царівна — Кассандра.

— Я радо її побачу, — промовила Клітемнестра. — Думаю, що й вона, будиши вішункою, радо стане учасницею святого обряду. Бо незабаром настане свято Літнього Сонцевороту; я вирішила відзначити його згідно із прадавнім звичаєм.

Герольд не надто зрозумів промову Клітемнестри. Повернувся до Агамемнона зі звісткою, що цариця готує урочисте привітання. І що наказала розстелити на подвір'ї багряний килим.

Сонце вже зайшло і широкі дороги потемніли, коли Агамемнон прибув до Мікен. У замку палили лампи і факели, подвір'я було освітлене палаючими багаттями. Агамемнон зійшов із колісниці, залишивши на ній Кассандру, і вступив на багряний шлях, що, ніби струмок крові, звивався від Левиних Воріт аж до входу в палац. Отак дійшов до колон продомосу, де чекала на нього Клітемнестра.

Агамемнон запам'ятав її такою, якою бачив десять літ тому, покидаючи Мікени: достойною матроною з доньками при боці та з немовлям на руках. Тепер перед ним стояла примара з побіленим обличчям, зеленими гадючими очима, одягнена в шати, вишиті зміїними взорами.

Вражено здригнувся.

— Чому ти така біла? Що значить цей стрій?

— Адже ж сьогодні день Літнього Сонцевороту. Я одягнена в шати верховної жриці, а обличчя посипала гіпсом на честь Левкотей.

— Ах так, — Агамемнон ніколи не знався на літургічних обрядах. Це справа жриць, а він був воїном.

— Прибуваєш саме вчасно. Ходи за мною, пане, — говорила Клітемнестра таємничим шепотом, — я приготувала для тебе купіль та шати на урочистість, у твоєму житті найбільшу.

Агамемнон згадав про Кассандру.

— Чужинку цю — зволь прийняти у дім наш і кривди не чини їй. Вона походить із царського роду Пріама.

— І для неї знайдеться місце у сьогоднішньому святі, зійди-но з колісниці, не пишайся так! — гукнула до Кассандри.

— А де наші діти? — спитав Агамемнон, роздивляючись довкола. — Чому не вийшли мені назустріч?

— Йди спершу скупатися, — Клітемнестра взяла Агамемнона за руку і лагідно, але невблаганно повела в бік лазні.

У цю мить Кассандра жакливо скрикнула і кинулася до воріт. Але її зупинили вартові та кам'яні леви. Залишилась сама на подвір'ї, оточена сторожею.

— Задуха тут, як у гробниці. Все тут просякло кров'ю, — сказала, водючи очима по мурах.

— В невідьниці-чужинки, видно, гострий нюх, — буркнув один зі стражників.

— Невдовзі трапиться тут щось жакливе.

*Досяг Арахни, що в сусідстві з Аргосом.
І вже на ній заграва. Вже й сюди домчав.*

— Та що тут віщувати? Вже ж минуло все, — озвався інший стражник; це він з башти спостерігав за вогнями і дав знак, що Агамемнон повертається.

— Ні, ні, — промовила Кассандра, звертаючись просто до нього. — Щось жахливе назріває тут! Чути тут, як на бойовищі, ... як у Трої.

Тимчасом Агамемнон насолоджувався гарячою і пахучою купіллю. Саме підвівся з води, весь паруючий, поставивши одну ногу на долівці, коли увійшла Клітемнестра з шатами; закинула їх йому на голову і тісно обмотала тіло. Насправді була то майстерно сплетена сіть, яка, коли він почав вириватися, чимраз тісніше його сповивала. Ще наче не зовсім розуміючи, що діється, звернувся до дружини:

— Що таке? Що це значить?

— Чи ж ти забув, що сьогодні день Літнього Сонцевороту, день жертви Священного Царя?

— Про що ти кажеш?

— Минуло тричі по дев'ять літ, відколи ти засів на троні у Мікенах. Твій час добіг кінця. В країні посуха. Сонце спалило збіжжя. Земля прагне крові Священного Царя.

Агамемнон зробив розпачливий жест, ніби бажаючи розірвати пута, але сіть не пустила.

— Поводься гідно, як пристало Священному Цареві. Коли прибудеш до Країни Метртвах, тобі назустріч доня вибіжить, — Іфігенія, — і обійме¹³⁹.

— Іфігенія не хотіла помирати. Довелося зв'язати її ремнями.

Клітемнестра здійняла лабрис.

— Ти збираєшся вбити мене власною рукою?

— Маю помічника. Егісте!

Увійшов Егіст. Одягнений був у коротку шкіряну туніку — як помічник жриці, що має вбити жертовного бика. Клітемнестра подала йому лабрис.

— Впізнаєш його? Це Егіст.

Агамемнон не відповів. Егіст здійняв лабрис — на мить зустрілися їх очі, однаково крижані, — і з усієї сили рубонув сокирою Агамемнона по шиї. Агамемнон впав на долівку, бризкаючи кров'ю.

Тієї ж ночі загинула Кассандра.

Егіст мав охоту розправитись також із довіреними Агамемнона. Але Клітемнестра заперечила:

— Не хочу різні — не потрібно бід нових. Для жертви потрібна лише кров Священного Царя.

У часи, коли жертва Священного Царя вже була забута, поети зображали вчинок Клітемнестри як акт помсти за вбивство її мужа, сина та Іфігенії і за привезення Кассандри як наложниці.

Але те, що для вбивства скористалась лабрисом, обрядовою критсько-мікенською сокирою, родовід якої сягав міста-вулика, вказує на складний характер цього вчинку.

Клітемнестра мала не один привід ненавидіти Агамемнона, але вдалася до архаїчного обряду, бо хотіла надати своїй помсті сакрального характеру.

Про це виразно каже Есхіл, вкладаючи в уста Клітемнестри такі слова:

¹³⁹ *Ну а там, де похмурий пливе Ахеронт,
Батька стріне дочка,
Іфігенія; стрівши — обніме його,
Як годиться дочці,
Йй поцілує, всміхнувшись ласкаво.*

*А кров, шугнувши з-під заліза гострого
Темно-червона, всю мене забризкала...
Набряклий пагін, певно, не радіє так
Дощам небесним, як раділа я в ту мить.*

Клітемнестра звеліла поховати Агамемнона в Мікенах, у гробниці-вулику, збудованій ще Атреєм. Вхід до гробниці не мав дверей, був закритий лише величезним каменем. До гробниці вів довгий коридор. Сам толос, де спочивали останки, був округлим і куполоподібним, наче вулик, а також наче шолом мікенського воїна.

Агамемнон був похований з усім військовим обладунком, з бронею, яку дістав від царя Алашії, з мечем, щитом і шоломом.

[У цій гробниці, званій також Скарбницею Атрея, Шліман знайшов посмертну маску мікенського владаря, зроблену зі золотої бляхи; вона показує обличчя примітивне, владне і невблаганне.

Так звана Маска Агамемнона, останнього Священного Царя, принесеного в жертву Матері-Землі, знаходиться в Афінському музеї¹⁴⁰].

¹⁴⁰ Як тепер вважається, ні Скарбниця Атрея (давніша назва — Скарбниця або Гробниця Агамемнона), ні згадана маска не мають жодного стосунку до Атрея чи Агамемнона і є давнішими від гіпотетичного часу Троянської війни. Але так їх назвав Шліман і ця назва вживається досі.

Повернення Гераклідів

Сьогодні в місто прибувають варвари.
Кавафіс

1

...Віщих знаків не було. Тільки розходилась тривожна поголоска, що — йдуть. Цього разу підступали одночасно з суші та з моря, від сходу і від півночі. Але вирієлися зі сходу, який був леговищем варварів. В Ахайї ще нічого не знали напевно. Може, оминуть Грецію? Може, підуть на захід, де земля була відкритою, може, потягнуть на південь, де вдосталь збіжжя.

Про всяк випадок, у мікенських твердинях почали готуватися до оборони.

Аж раптом, як грім з ясного неба, прийшла звістка, що рушили дорійці, — всі мікенські владарі одразу ж зрозуміли, що, навіть коли б навколо розкинулась країна, стікаюча медом і молоком, пребагата золотом і міддю, гебаном і слоновою кісткою, дорійці однаково підуть на Пелопоннес — перешийками, кам'янистими ущелинами, через водойми і трясовини, ведені незгасимою тугою Гераклідів за рідною землею. Вигнані з Тірінфу й Арголіди, Геракліди скиталися по всій Греції і ніде їм не хотіли дати притулку, так що аж припали до Олтаря Милосердя в Афінах, благаючи, щоб дозволили їм залишитись. А коли і звідти змушені були піти, коли вже нічого їм не залишилося, окрім варварської Доріди, Гілл побрався з донькою дорійського царя і там уже й лишився. Кілька разів намагалися повернутися. Як досі — завжди безуспішно. За цей час здичавіли і уподібнилися до варварських північних племен. Але все ще вважали себе спадкоємцями Пелопоннесу і чекали, доки зміцнять свої сили, зберуть підкріплення і зможуть здобути мікенські твердині.

Всі на Пелопоннесі знали: якщо на чолі диких верховинських племен дорійців ідуть Геракліди, то перший удар впаде на Пілос, Мікени та Тегею. Існувала давня запекла ненависть між Гераклідами та Нелеїдами, — свого часу Геракл спалив був Пілос, бо той підтримував його ворогів.

При першому поверненні Гераклідів Атрей на чолі армії ахейців став на перешийку і зупинив Гіллів похід. Гілл загинув — убитий у поєдинку царем Тегеї¹⁴¹, — і Геракліди відступили на північ.

¹⁴¹ Згідно з міфами, Гілл загинув у двобої з аркадським володарем Ехемом на кордоні між Корінфом і Мегарою. Перед поєдинком Геракліди дали обітницю, що коли Гілл загине, вони не будуть нападати на Пелопоннес протягом ста років. Тегея — місто-поліс у Аркадії.

Але цього разу не відступлять — знали це владарі мікенських твердинь, обведених циклопічними мурами (щоправда, циклопічними назвали їх пізніше, коли від мікенських палаців zostалися тільки кам'яні брили, оброслі колючою травою і кущами тамариску).

Царем Пілосу був Мелант, наймолодший зі синів Нестора. Нині він не був уже молодим, давно проминули часи, коли на оздобленій колісниці мчав по широких дорогах Арголіди то в гості до владики Фераїв, то до золотих Мікен, то до конеродного Лакедемону.

Тепер Мелант найохочіше перебував у своєму палаці, де ошадно громадив спиж та електрон, золото та срібло, броню, мечі, щити та пахучі олійки, — і все це наказував писарям записувати, начеб хотів створити реєстр усього майна, яке на протязі поколінь Нелеїди зібрали та склали у скарбницях Пілосу, Феай та Кипаріссії.

Мелант викликав синів — Кодра і Алксотаса (від часу троянського походу ім'я Паріса-Александуса стало в Ахайї модним), щоб усталити з ними оборону на суші й на морі, бо з боку моря теж сподівались нападу.

Ковалі вдень і вночі перековували нагромаджений у скарбницях спиж на мечі, наконечники списів та стріли. Пілоські кораблі — колись Нестор виставив сорок суден для троянського походу, тепер було їх лише тридцять п'ять, — стали на якір по кілька в кожному порту, від Метапу на півночі по мис Акрітас на півдні і вздовж східного узбережжя аж по гирло ріки Недон у Мессенській затоці.

Ковалі зі святилища Великої Богині — Потнії — були переселені з Пакіянесу до південної Мессенії, до майстерень, що мали забезпечувати флот.

Столярі та муляри зміцнювали фортифікації та копали криниці поміж мурами.

Жінок і дітей помістили в Пілосі та Левкроні — нездоланих твердинях. Всі порти і замки одержали відповідні запаси пшениці, білого ячменю, фіг і вина. Окрім того, кожен воїн дістав недоторканий запас, складений із лляного насіння, маку та меду — в разі ворожої облоги.

Жінки під наглядом жриць пересіювали зерно, випікали коржі, готували ліки та полотно для перев'язування ран. Кожен, хто діставав порцію харчів, був утягнутий в оборону.

Мелант zostався в Пілосі з молодшим сином Кодром. Старший, Алксотас, тримав ставку в порту Плеврон¹⁴².

Вночі палали багаття і освітлювали дорогу герольдам, що розвозили накази та поверталися з рапортами. Повітря пахло ялівцем, смоленими канатами і вином, бо настала пора винобрання.

Змовкли співи та дзвінки тони інструментів на танцювальних площах. Зупинилися ткальні, майстерні, де змішували пахучі олійки, виготовляли ювелірні вироби.

Вдень і вночі лунав стукіт сокир, кування спижевих топорів і тупіт марширування піхоти.

Часом западала мертва тиша — і тоді чути було цикад. Людям завмирили серця в очікуванні варварів.

[У вогні, який спопелив Пілос, випалилися глиняні таблички, на яких містився перелік укріплень, їх комендантів та чисельність гарнізонів:

Гарнізон у Клименосі біля Метапу,
Комендант Аллектрон, син Етеокла,
сто десять чоловік.
Гарнізон у Стратібої,
шістдесят чоловік.

¹⁴² Плеврон — місто в Етолії. Згадане у табличках мікенського письма Б (збір гребців для відправлення у Плеврон /pe-re-u-ro-na-de, «у Плеврон»/.)

Гарнізон у Трос біля Роова,
сто десять чоловік.
Гарнізон у Кевеносі,
Комендант Ловкіос, син Кирсаменоса,
вісімдесят чоловік.
Гарнізон у Марей біля Кипаріссії,
п'ятдесят чоловік.
Гарнізон у Недватосі,
Коменданти: Керікос, Айкотас,
вісімдесят чоловік.
Гарнізон у Варпалос,
Коменданти: Ферефоніос, Арейос, Дівіеюс,
чисельність неповна — двадцять чоловік.
Гарнізон у Дуніосі,
Коменданти Діконаро син Адрастоса, Плевроніос, Косаменос,
вісімдесят чоловік.
Таблички записані лінійним письмом В, відомим із Криту. Це письмо було розшифроване Майклом Вентрісом у 1955-56 р¹⁴³].

2

Почалося зі степових пожеж. Вже багато тижнів підряд горіла суха трава. Вночі видно було море полум'я, що посувалося з глибини азійських степів на захід, захоплюючи все нові й нові території, аж доки стіна вогню не зупинялась на річці, озері чи скелях.

Від пожежі утікали на захід високорогі олені, сарни, буйволи, рисі, лиси, леопарди і тигри, за дикими тваринами йшли стада корів та овець, гнані косоокими, озброєними луками монголами, наче прирослими до маленьких коників¹⁴⁴. Так вони йшли вдень і вночі, аж доки перша орда монгольської кінноти не зустрілася з передовою сторожею аріїв, що прямували на схід, у бік Індії. Сутичка аріїв із монголами закінчилася поразкою аріїв. Недобитки повернули на захід, підштовхнувши неспокійні племена від Кавказу по Дунай.

До кочівників приєдналися хлібороби з-над озера Севан, їм-бо вода забрала оселі, золоті копальні та царські кургани.

На незмірних обширах гудів Степ, струшуваний мандрівкою народів, що вдиралися в Оброблене Поле.

Спереду їхали двоколісні бойові колісниці, зроблені з одного видовбаного стовбура, з ремінними сидіннями. Кермували ними воїни у бронзових шоломах, оздоблених спижевими вухами, волячими рогами та китицями. Литки мали обмотані смугами пурпурової тканини, а озброєні були залізними мечами й ножами. За ними котилися вози на чотирьох колесах з лозовими халабудами, які захищали молодь, що сиділа на лавках. Бойові колісниці та вози мали колеса з осями, а тягли їх коні.

За кінними возами зі скрипом сунули мальовані коробки-підводи на чотирьох колесах із дерев'яних щитів, запряжені волами.

Зроблені були ці підводи з тесаного дубу, сосни, ясена та магонію, — дерев, що обростали береги озера Севан. На них їхали матері з дітьми.

Кочівники везли з собою мідні казани, сокирки, ножі, кухонне знаряддя та бойові знаки.

¹⁴³ Можливо, виявиться цікавим, що попередницею Майкл Вентріса у справі розшифрування лінійного письма В була американська лінгвістка Аліса Кобер. Добившись чималих успіхів, вона, однак, не змогла довести роботу до кінця — передчасно померла від раку в 1950 році. Майкл Вентріс спирався на виявлені нею закономірності.

¹⁴⁴ Звичайно, монголи в цьому випадку — анахронізм.

Просувалися повільно, але витривало, з'їдаючи по дорозі все, що можна було з'їсти, та нищачи все, що вдалося знищити, подібні у своєму поході до колони мурашок, які залишають після себе пустелю.

Коли дійшли до Чорного Моря, розділилися, — частина помандрувала в напрямку озера Ван, продираючись крізь землі диких касків у бік Єгипту, частина скерувалася на захід вздовж узбережжя Чорного Моря.

Під час мандрівки власники бронзових мечів поміняли їх на залізні — у великих кузнях над озером Ван і у халібів, де віддавна плавлено залізну руду.

Учасниками тієї неспокійної мандрівки були ясноволосі філістимляни в дерев'яних шишаках; орди розбійничих чекерів, озброєних ножами; шарди, шекереси, дануни, споріднені з ахейцями, та банди ахейців, які втекли з-під Трої і тепер розбишакували у колишній імперії гетитів, розгромленій фригійцями й етрусками.

Чим довше тривала мандрівка, тим частіше кочові племена розсипалися на громади, орди, розбійничі ватаги.

Філістимляни влаштували собі садибу в Тарсі, звідки уряджали корсарські наскоки у вузькодонних чорновітрильних кораблях, що пороли морські хвилі так само швидко, як перед тим бойові колісничі роздирали степову траву.

Орди, котрі посувалися вздовж Істру¹⁴⁵, розповзлися в різні боки. Частина з них роздобула кораблі та зайнялася піратством. Кілька ватаг, приваблених звістками про багатства мікенських царств, вирушили в бік Пелопоннесу, штовхаючи перед собою фракійців та дорійців. Варвари з гір мали на голові лисячі шапки, на тілі обтислі куртки, поверх них — строкаті плащі, а на ноги взували черевики з оленячої шкіри. Озброєні були залізними мечами, які ламали будь-яку бронзову зброю і дірявили будь-який панцир.

Безшумно просувалися ущелинами та перешийками, з'їжджали з кам'янистих насипів, вистрибували зненацька із зарослих лісом гірських узбіч, спливали струмками та притоками рік...

Вели їх Геракліди — Темен, Прокл і Арістодем, близнюки, та Кресфонт¹⁴⁶.

Через неповні півстоліття після зруйнування Трої над мікенськими твердинями здіймалися стовпи вогню та диму, заслоняючи горизонт.

Темрява охопила світ і ніч запанувала над Ахайєю.

¹⁴⁵ Істр — Дунай.

¹⁴⁶ Згідно з давньогрецькими міфами, сини Арістомаха, тобто третє покоління («третій плід») після Гілла, — Темен, Кресфонт, Арістодем разом із племенем дорійців удерлися до Пелопоннесу. Вони зазнали поразки, Арістодем загинув. Тоді, нарешті, оракул пояснив гераклідам свій перший вислів, кажучи, що «третій плід» означає третій напад і порадив вибрати триокого вождя. Геракліди вибрали етолійського володаря Оксіла, що зустрівся їм верхи на одноокому коні, і під його проводом перемогли Тісамена. Темен одержав Аргос, Кресфонт — Мессенію, сини Арістодема Прокл і Еврістей — Лакедемон. Оксілові віддали Еліду, а інший нащадок, Алет, дістав Корінф. У цій оповіді помітна тенденція подати завоювання дорійцями Пелопоннесу як повернення Гераклідам їхньої власності.

На Делос

*Фебе, ти Делосу й Лікії владарю,
Що джерело кастальське любиш...*
Піндар

Делос від прадавніх часів був Священним Островом. Сюди доставляли з Гроту Діктінни віщі едикти, а герольди Критської Німфи розвозили їх до підлеглих мікенських царств. Тут Велика Богиня під іменем Латони знайшла притулок, у якому їй відмовили Егіна та Евбея, фракійський Атос і Самос, Сірос і Фокіда, Лемнос та багатий Лесбос. Даремно хотіла вона зупинитись на Паросі чи Наксосі, щоб дати життя божественному синові. Всюди відмовлялись її прихистити, — аж доки не прибула на Делос. Тут обхопила руками пальму і вклякла на соковитій зеленій траві, народжуючи Аполлона, а земля, де вона відпочила, радісно розсміялася.

Мешканці Делосу, скромні пастухи, збудували синові Латони олтар із козячих рогів. З бігом часу олтар розпався і заріс плющем. Щойно один із синів Аріадни та Діоніса звів на Делосі храм, присвячений Латоні та її божественному синові та заснував колегію жриць, покликаних віщувати. Рік за роком до Делосу мандрували юрми прочан, приносячи в дар голубів і бронзовий посуд, амфори з вином і пахучі олійки. А коли вже вручили подарунки і повісили вотивні приношення, до пізньої ночі танцювали довкола олтаря, з руками, сплетеними на спинах, і радісно гукали: «Іо, іо, Пеан», — на честь Аполлона та Латони.

Але нині на Делосі панувала мертва тиша, — переривало її лише туркотіння голубів, яких годувала літня жриця Нікіппа, вигнана дорійцями з Фессалії.

Нікіппа була верховною жрицею у Ітонеї, де об'явилася Деметра; на місці чудової події збудовано святилище, так само миле серцю богині, як Елевзин. Росла там тополя, що сягала небес; опівдні довкола неї танцювали молоді жриці. Коли дорійці вторглися до святилища, кинулися до дівчат, але ті розбіглися мов зграйка горобчиків. Ватажок дорійців, лютий, що не вдалося йому жодної піймати, здійняв сокиру і вдарив по стовбуру священної тополі. Нікіппа у жрецьких шатах поспішила на порятунок дерева, — мала вона в руках пучок маків і ключ, перевішений через рам'я. Промовила лагідно, як годилося жриці: «Дитино моя, не рубай дерев, присвячених богам. З огляду на пам'ять про твоїх батьків — вони молилися, щоб ти прийшов на світ, — стримайся від злих замірів і забери звідси своїх товаришів, інакше спіткає тебе гнів Володарки Деметри, святилище якої ти зневажив». На те Ерісіхтон — так звався той ватажок, — з люто-вовчим поглядом відрік:

«Геть звідси, щоб я і тебе не рубонув цією сокирою! А з деревами зроблю, що мені заманеться. Збудую з них бенкетну залу і буду в ній учтувати зі своїми товаришами». На це жриця: «Так, так, збудуй собі, собако, бенкетну залу, де будеш учтувати. Бодай би ти учтував там... без кінця». І Деметра учинила так, що сповнилось прокляття жриці, бо чим довше Ерісіхтон бенкетував, тим більшу спрагу відчував, аж доки не помер від перепоя¹⁴⁷.

Нікіппа часто оповідала ту історію жрицям на Делосі, а вони повторювали її наступному поколінню, а через багато віків записав її Каллімах із Кирени¹⁴⁸.

Від Нікіппи жриці на Делосі довідалися також про інші речі, жорстокі та жахливі.

...Кодр, молодший син царя Пілосу, вибрався з палаючого замку і втік до Афін. Афіняни проголосили його своїм царем. Але через кілька років дорійці підійшли під афінський Акрополь, погрожуючи облогою, якщо афіняни не видадуть їм свого царя. афіняни відмовились. Кодр уночі перевдягненим залишив замок і сам віддався в руки дорійцям, щоб урятувати місто. Таким був Кодр із роду Нелеїдів.

... Загинув також Тізамен, син Ореста, який до кінця обороняв Мікени. Був убитий під Левиними воротами, коли, відкинувши царські відзнаки, намагався прорубати собі прохід і залишити вже здобутий замок. Дорійці навіть не знали, що убили царя Мікен, внука Агамемнона та Клітемнестри.

Життя на Делосі пливло тепер одноманітно й убого. Жриці не носили ритуальних шат, не фарбували обличчя — окрім як для відправлення обрядів, — щоб не дратувати дорійців, які поселилися на сусідньому острові.

Раз на тиждень причалювала до Делосу глибокодonna лодія з острова Ренея. Його мешканці постачали жрицям рибу, оливки, груші та виноград. На Ренеї знаходився також спільний цвинтар, бо на Священному Делосі не дозволялося ховати померлих.

Саме опала ранкова імла і на широке небо вступило ранкове сонце, коли до пристані у Делосі причалив корабель. То була не лодія з Ренеї, а гостродзьобе піратське судно. З нього зійшло на берег семеро людей. П'ять чоловіків та дві жінки. Чоловіки несли якісь великі предмети, загорнені в солому.

Нікіппа, що, як найстарша віком, очолювала колегію, вислала двох служебників Богині, аби пішли глянути, які то гості завітали на Святий Острів.

То були прочани. Прибули з гіпербореївських островів і привезли дари для Аполлона¹⁴⁹.

Звідки прибули?

Служебники мусили повторити.

— З гіпербореївських островів. Дівчата звалися Лаодіка та Гіпероха, а їхні супутники-чоловіки були слугами.

¹⁴⁷ Ерісіхтон — фессалієць, син Мірмідона (або Тріопи). Будучи дуже зухвалим, вирубав священний гай Деметри, хоч богиня, з'явившись в образі жриці, застерігала його від цього вчинку. Деметра покарала Ерісіхтона невгамовним відчуттям голоду. Він поїв усі продукти вдома, всю свійську худобу, навіть кішок, і почав жебрати. За Овідієм, Ерісіхтон щотижня продавав свою дочку Местру (яка була наділена даром перевтілення і щоразу поверталася додому) і всі одержані гроші витрачав на їжу. Зрештою почав їсти власне тіло.

¹⁴⁸ Каллімах (грец. Καλλιμαχος ὁ Κυρηναῖος Kallimachos ho Kyrenaios) (*бл. 305 до н. е. — †бл. 240 до н. е.), — давньогрецький поет, викладач і граматик. Найпослідовніше виразив теоретичні принципи александрійської поезії. Писав переважно гімни, елегії та епіграми.

¹⁴⁹ Далі йде виклад епізоду з «Історії» Геродота (книга IV, «Мельпомена», 33-35). Використовуються цитати та власні назви (зокрема, імена дівчат-гіпербореїток) з українського перекладу «Історії»: переклад А.О.Білецького, Київ, 1993 р.

Вже колись, кілька поколінь тому, з гіперборейських островів прибули дві дівчини, Арга і Опіда, щоб принести данину, яку самі на себе наклали в подяці за щасливі пологи Латони. Їхня могила, — єдина на острові Делос, — була дуже шанована і постійно посипувана попелом із спалюваних на олтарі стегон жертвних тварин. Але віддавна не з'являвся ніхто з гіперборейських країн, а, відколи дорійці заволоділи Фессалією та Пелопоннесом, життя на Делосі пливло зовсім відірвано від світу.

Отож прибуття мандрівниць з-за Гераклових Стовпів спричинило неабияке хвилювання.

Як вони сюди дісталися? Чи дорійці не чинили їм перешкод? І звідки це судно, бо напевно ж не припливли на ньому з гіперборейських островів?

Корабель дали їм дорійці. З Гіпербореї примандрували Бурштиновим шляхом до річки По. Звідти якимсь кораблем припливли до Теспротії. Зупинились у Додоні. Додонці доставили їх у Дельфи. Так тепер називається колишнє святилище Піфона¹⁵⁰.

На цю звістку жриці схопилися з місць. Неможливо, щоб найстарша святиня на елладській землі, збудована тисячоліття тому з бджолиного воску та пташиного пір'я на честь матері-Землі, була віддана Аполлонові.

Однак так воно й було. Аполлон (а, можливо, дорійці?) застрелив Піфона з лука та захопив святилище, змінивши його назву на Дельфи, бо дельфін був священною твариною Аполлона. Відтепер у святилищі господарювали жерці, залишивши жрицям віщування. Мусили відтепер жити у незайманості, як наречені Аполлона.

У Дельфах Гіпероха та Лаодіка зустріли діамантів¹⁵¹; ті вельми шанували Аполлона і, довідавшись, куди прямують дівчата, заопікувались ними та відіслали на Евбею. Потім один острів передавав їх іншому: Андрос острову Тенос, Тенос острову Міконос, а з Міконосу прибули на Делос.

Озвалася сивоголова Нікіппа.

— Якщо верховним богом у Елладі є зараз Аполлон, син Латони, то нашому святилищу на Делосі ніщо не загрожує.

На це Лаодіка:

— Верховним богом у Елладі є тепер Зевс. І йому належить святиня у Додоні.

— Зевс? — здивувалися жриці. — Колишній Священний Цар?

— І Афінa народилася з його голови.

— Як це «з голови»?

— Так проголошують додонські жерці. Не можуть-бо згодитися з тим, що Афінa є Богинею Мудрості. Тому проголосили, що вистрибнула з голови Зевса і звідси її мудрість.

Але жриці з Делосу і дівчата з гіперборейських островів згідно думали, що ніхто не повірить у цей догмат.

Назавтра наступило урочисте вручення подарунків. Був то гарний жертвний посуд з бронзи та срібла, а також оздоба із бурштину.

— І ви не боялися такої далекої дороги? — дивувалися жриці.

— Ні, — відповіла старша Лаодіка, — адже ж ми прибули шляхом Аполлона, який раз на дев'ятнадцять років прибуває на гіперборейські острови і грає тоді на арфі. З його святині виразно чути музику. А він танцює та співає від весняного рівнодення і аж поки не зійдуть Плеяди. Жерці зарані оголошують у нас появу Аполлона, мусите-бо знати, що ми, як жоден інший народ, знаємося на оборотах небесних тіл. Наших жерців втаємничив єгипетський цар, бо наша цариця була його донькою.

¹⁵⁰ Піфон (Пітон) — давнє божество в подібні змія або дракона. Згідно з легендою, Аполлон вбив Піфона і став володарем його святилища.

¹⁵¹ Діаманти — давнє дорійське плем'я.

Наближався час, коли Гіпероха та Лаодіка мусили повернутись до рідного краю, аж тут надійшла звістка, що нові орди дорійців спільно з Народами Моря напали на Крит і знищили відбудовані Тесеєм міста. По всьому Егейському морю, від Геллеспонту до Криту, кружляли гостродзьобі піратські кораблі і не можна було знайти безпечного місця на суші та на морі.

Син царя Кодра, останній з роду Нелеїдів, разом із групою афінян перебрався до Малої Азії та заснував там колонію.

На Пелопоннесі шаленіли пожежі. Жриці, вигнані зі святилищ, ховалися у скельних печерах, на купинах серед трясовин, або ж втекли в гори.

— Залишайтеся із нами, — умовляли делоські жриці дівчат із гіпербореїських островів.

І Гіпероха, і Лаодіка залишились, так само, як колись залишились Арга і Опіда. Залишились також їхні служники. Не хотіли або не зважувались повертатися без них. Жриці встановили для гіпербореїців почесну посаду перфереїв, себто жертводавців із чужої країни. До обов'язків перфереїв належали приймання подарунків та опіка над прочанами.

Гіпероха та Лаодіка були прийняті до колегії жриць. Їх могила знаходиться на Делосі, на священній території Артеміді, бо первісно острів був посвячений також і їй: тільки пізніше Аполлон привласнив її всю. На могилі гіпербореївок посаджено оливкове дерево. Дівчата і юнаки — мешканці Киклад, — перед вступом у шлюб жертвували на їхній гробниці одне пасмо волосся. При цьому дівчата обвивали його довкола веретена, а юнаки — довкола стебла якоїсь рослини.

Кілька століть потому дорійці збудували на острові Делос нове святилище. Тепер до храму вела алея, на сторожі якої стояв ряд мармурових левів.

Знову на Делос помандрували процесії прочан з вотивними подарунками. Знову зазвучали пеани на честь Аполлона: «Іо, іо, Пеан», прочани зі сплетеними на спинах руками оббігали олтар і плескали в оливкове дерево, на пам'ять про те, як перед віками чинили делоські жінки, щоб розвеселити новонароджене Латонине дитятко. А дівчата оспівували в гімнах на честь Аполлона й Артеміді історії славетних мужів та жон, які жили ще перед дорійським нашествям.

Потім для Делосу настали недобрі часи. Римляни розігнали мешканців острова на чотири вітри. Знову заселений острів став здобиччю царя Мітрідата з Понту. Сулла відбудував святилище і ще раз розквітли обряди. Але ненадовго. Знаменитий корсар Атенодор, приваблений чутками про скарбницю святині, напав на Делос, сплюндрував храм, а населення продав у рабство.

Коли Павзаній відвідав Делос, був то острів руїн, що білили на ясному сонці Егейського моря, наче висушені скелети.

Востаннє запалив кадило на честь Аполлона на острові Делос — імператор Юліан. Але спроба воскресити давніх богів виявилась марною.

Латона, Аполлон і Артеміда не воскресли.

[На Делосі археологи розкопали у руїнах найстаршу грецьку статую, що представляла людську постать — мармурову статую жінки, принесену Артеміді як вотивний дар, та вирізаний на мarmorі напис — ім'я жертводавиці. Була нею грецька скульпторка Евтикартіда¹⁵²].

¹⁵² Існує припущення, що можлива була перестановка літер в імені Ευθυκράτιδος — Евтікратід. Отож, гіпотетична скульпторка може виявитися скульптором. І антропоморфність, і найдавнішість згаданої статуї доволі сумнівні.

Сутінки амазонок*

*Диви—верхівні з Колхіди
У боях непохливі,
Скіфів юрми, що далеко
За болотом Меотиди
Край посідають дикий.
Есхіл, «Прометей закутий»*

... На стінах святині поблизу Фів¹⁵³ зберігся напис, викарбуваний за наказом Рамзеса Третього: «Народи Півночі на своїх островах всі одночасно вирушили, підхоплені бурею. Жодна країна не зуміла від них оборонитися. Знищили усіх людей так, немов їх не було, — ринули, наче вогонь спалахнув перед ними».

Мандрівка народів моря змела також царство амазонок, яке занепадало від часу смерті Пентесілеї. Твердині спорожніли, бракувало вартівниць для оборони брам, не ремонтівані мури викришувались, охоронні вали, підмиті морською водою та дощами, западалися в землю, дерев'яні укріплення гнили. Не було бранців, які мали б виконувати найпильніші роботи, забракло навіть рабів-коханців. У стражницях, оборонних вежах, на подвір'ях, площах, у бенкетних залах панувала мертва тиша, яку лише зрідка переривали самотні кроки або ж тупіт коней, гнаних на ніч із пасовищ у мури Теміскіри.

Першими, як завжди, вирушили каски, на яких натискали кавказькі кочівники. Якийсь загін прибився до Теміскіри, вторгся через безборонну браму, захопив табун коней і помчав далі.

* Оповідання є дещо зміненим переказом епізоду з «Історії» Геродота (книга IV «Мельпомена», 110-116). Використовуються цитати з українського перекладу «Історії»: переклад А.О.Білецького, Київ, 1993 р.

¹⁵³ Йдеться про напис у Мединет Абу.

Потім щонаочі видно було відсвіти пожеж на небі та мандруючі через рівнину безперервні вервечки підвод, що сунули зі сходу на захід. Яюсь вартівниця з вежі принесла звістку, що одна колона змінила напрямок руху і повернула до Теміскіри.

Цариця зібрала усіх амазонок і наказала молодим войовницям сісти на три кораблі, що стояли у пристані, та плисти до Тавриди. Сама цариця не хотіла покидати місто. Разом з царицею zostалися товаришки її молодості, надто старі, щоб вирушати в море та засновувати нове царство. Вони вирішили померти разом із Теміскірою, — в палаці зі стінами, розмальованими синіми кінями та завішеними зброєю, яка впродовж стількох поколінь здобувала славу.

Дворогий місяць світив на небі, коли три кораблі відчалили від пристані біля гирла Термодонту та випливали в море.

Віяли сприятливі вітри і через кілька днів плавання амазонки дісталися Кремнів над Меотідським озером¹⁵⁴. Сонце сідало. На скелястому березі стояла безверха святиня, уся відкрита небу.

Амазонки вибрались на вершину пагорба, увійшли до порожньої святини і стали півколом довкола олтаря, збудованого колись їхніми предкинями з чорного каменю. Потім уклалися на землю і так провели першу ніч в країні царських скіфів. Коли сонце зійшло та освітило олтар, побачили на ньому сліди крові, але не знали, чи була то людська кров, чи кров жертвних тварин.

Віддавшись опіці Артеміді Тавридської, залишили святиню і одна за одною спустились стрімких схилом у долину, вирушивши в глибину суходолу. Щастя їм сприяло, бо під вечір здалека побачили ріку і стадо білих коней. Амазонкам заіскрилися очі — вони не були при звичаєні до піших мандрів, уміли подорожувати лише верхи і воювати з коней. Тварини, очевидно, прийшли до водопою, але не мали спутаних ніг і ніде не видно було конюхів. Либонь, амазонки зустріли диких білих румаків венетських¹⁵⁵, знаменитих в Ахайї та у Гетитському царстві. Але нелегко було їх піймати, бо, коли намагалися підійти ближче, старий огир заіржав та почвалував у степ, а все стадо, б'ючи копитами, аж земля гула, помчало за ним і невдовзі зникло дівчатам з очей.

Наступного дня зранку амазонки нарвали конопель і зробили з них пута та шнурки. Ввечері стали на чатах біля водопою. О тій самій порі, що й попередньо, з'явилися білі коні. Тоді амазонки оточили старого огира, а одна з них, майстриня приборкувати диких коней, закинула на нього шнур. Огир намагався зірвати його, але шнур затискався довкола його ніг у пута; амазонка припала до огира, підхопила його за гриву й почала ніжно гладити по шиї, шепочучи якісь слова. Огир борсався, з його морди текла піна, але амазонка не відступала, все гладила його по шиї та гриві, аж якоїсь миті він повернув до неї довгу вузьку голову та заглянув їй в обличчя очима, що зайшли кров'ю. Довгу низку

¹⁵⁴ Кремни — від Кремной (урвище) — точно не встановлене місто на узбережжі Азовського моря.

¹⁵⁵ У цьому описі змішані дві «кінські» традиції. Перша — «коні венетські», згадувані, наприклад, у п'єсі Евріпіда «Гіпполіт»

На колісницю, що в неї запряжені коні венетські,

Не ступиш ти, щоб навскач

Вони берегом, буйні, промчали.

(Переклад А.Содомори)

Плем'я венетів, що у 12-10 столітті до н.е. замешкали на узбережжі Адріатичного моря, славалося своїми кінями.

Друга традиція — «дикі білі коні». З Геродотової «Історії» (книга IV «Мельпомена», 52):

«Третя ріка — це Гіпаній, її джерело в Скіфії і починається вона з великого озера, навколо якого пасуться дики білі коні».

Ці дики білі коні доволі популярні у авторів історичних романів. Перша частина «скіфської трилогії» Ів.Білика так і називається — «Дики білі коні».

днів тривало змагання амазонок з дикими кіньми, аж врешті настала хвилина, коли вони сіли верхи. Тварини, відчуваючи досконалих вершників, для яких кінь вже багато поколінь був єдиним постійним товаришем, а нині — останнім шансом порятунку, — піддалися.

Приборкавши коней, амазонки рушили в степ.

Одного дня здалека побачили, як пасуться вівці. Одразу ж оточили череду і погнали всю здобич у глибину степу, потім вбили тварин і спекли на вогні, а шкіри висушили, щоб зробити з них намети. Певний час кружляли околицею, захоплюючи стада та забираючи майно скіфів.

Однак мусили діяти обережно і швидко. Бо скіфи немилосердно обходились із пійманими ворогами: пили кров убитого супротивника, з черепів робили келихи, а зі шкіри бранців — прапорці. Шанували бога-отця Сонце і богиню Місяця, а на честь бога війни вбивали в землю залізний меч, що був його символом та зображенням. Саме такого меча побачили амазонки поблизу своїх наметів і зрозуміли, що скіфи оголосили їм війну. Поспіхом сіли на коней і рушили в степ, але було вже запізно, скіфи оточили їх звідусіль. Амазонки, за своїм звичаєм, вишикувались клином і, стріляючи з трьох сторін із луків, — погнали коней.

Їх врятували білі коні венетські, — скіфи неспроможні були їх наздогнати.

Кілька войовниць загинуло, але амазонки не зважились за ними повернутися, бо скіфів було значно більше.

Після цієї першої битви зі скіфами вирішили повернутися над річку, де зустріли стадо диких коней, і розбити табір, бо наближалася зима. Дні ставали все коротшими, аж якось надвечір почав порошити сніг. На небі світив місяць і осяяв покритий інеем степ, через який плив хоровод повільно крокуючих постатей, кожна з перевішеним через плече щитом і дротиком в одній руці, а в другій руці — вуздечка білого коня. Часом мандрівниця тулилася до шиї тварини, а та повертала голову і дихала теплом людини в обличчя. Отак вони йшли одна за одною в кам'яному мовчанні, наче богині, вирізані гетитами на кам'яній плиті або ж примари, що мандрують долиною Еребу через асфodelеві луги.

У степу зненацька вибухнула весна. Зацвіли квіти, зашуміли рої комах. В очеретах над річкою затріпотіли водні птахи, а крижини з гуркотом спливали до моря.

Амазонки вийшли із землянок. Із насолодою випростовували руки та підносили обличчя до сонця. Були схудлими, зі зліпленим волоссям, брудні від диму та спання на лежанках з моху. Лише леопардові шкури на спинах та золоті остроги на ногах свідчили про їхнє блискуче минуле.

Однак в міру того, як ставало тепліше, обличчя амазонок покривалися золотавою барвою, а річка змивала з них бруд і отупілість зими.

Якось помітили здалеку дими вогнищ, яких ще вчора не бачили. Очевидно, якісь люди розбили біля них табір. Не знали, однак, скільки було тих людей і які вони мали щодо них наміри.

Отож послали загін на розвідку.

Загін повернувся ввечері і приніс дивні відомості. В таборі мешкають воїни. Але, побачивши, як наближається до них загін амазонок, якнайшвидше сіли на коней і почали тікати. Коли амазонки приїхали до табору, — він був порожнім. Забрали звідти їжу і повернулися. Ніде по дорозі не побачили вбитого в землю меча — знаку оголошення війни.

Назавтра, коли посутеніло, вартівниці на валу сповістили, що скіфи знову розпалили вогнища. Мабуть, повернулися на те саме місце, але годі було здогадатись, що вони збираються чинити далі.

Тимчасом у амазонок закінчилися запаси харчів, а полювання на водних птахів обридло, отож вони вирішили розпустити загони в пошуках черід худоби.

Скіфи також заганяли худобу. Якось вони зустрілися в степу і скіфи погнали до амазонок стадо овець та кіз, наче даючи цим знак, що не мають ворожих замірів.

Наступного дня вогні скіфів наблизились до табору войовниць.

Амазонки мали звичай купатися зранку в річці. Трапилось так, що одна з них, скупавшись, відійшла до кущів, щоб задовольнити природну потребу. Коли вийшла зі схованки, побачила неподалік молодого скіфа. Він стояв оголений з виразом очікування на обличчі. Якусь мить вони дивилися одне на одного, аж доки амазонка не зробила рукою легкий рух, чи то відштовхуючи, чи то запрошуючи. Скіф із поважним виразом обличчя підійшов до неї. Був він дуже молодим, дуже вродливим, і амазонка подумала, що добре було б втаємничити його у містерію кохання. Вони лягли у глибокій траві посеред квітучого степу. Кружляли над ними бджоли — меліси, жриці Матері-Землі, яка вислала колись бджолу на пошуки зниклого бога. Меліса мусила помазати його воском і привести додому, бо чоловік, залишений сам собі, легко може подітися невідь-куди.

І так з'єдналися у весняному обряді бездомна амазонка та кочівник із племені царських скіфів над рікою Танаїд¹⁵⁶.

Коли підвелися, хотіли сказати щось приємне, але, не знаючи мови одне одного, лише засміялися, були-бо молоді й почувалися щасливими.

Потім амазонка показала на пальцях, щоб завтра він прийшов на це ж саме місце з іншим скіфом, а вона приведе подругу.

Усю весну і все літо тривали шлюбні ігри амазонок зі скіфами. Уперше трапилось так, що амазонки спілкувалися не зі своїми бранцями, а з вільними юнаками, і серця їх наповнювались радістю, що юнаки, хоч і могли піти, залишалися з ними.

Коли амазонки вивчили скіфську мову, довідались, що скіфи слідкують за ними від осені, з часу тієї сутички, коли впевнились, — вбиті ними воїни насправді були молодими дівчатами. І от врадили скіфи, що навесні вишлють до них наймолодших та найвродливіших хлопців з числа тих, що не мали ще жон, і ті розіб'ють табір поблизу амазонок, але в жодному разі не воюватимуть із ними, а всіляко намагатимуться їх до себе прихилити.

Восени скіфи та амазонки об'єднали свої табори в один і кожна амазонка замешкала в наметі з тим скіфом, з яким вона уперше з'єдналася.

Тоді скіфи сказали:

— У нас є батьки, є у нас і своє майно. Отже, досить нам цього життя. Нумо повернемося і житимемо з усіма іншими. Ми візьмемо вас із собою, як наших дружин, а не якихось там інших.

Відповіли амазонки:

— Ми не можемо жити з вашими жінками, бо в нас і в них різні звичаї. Адже ми стріляємо з луків і кидаємо дротики, їздимо верхи, полюємо на диких звірів та приборкуємо диких коней, не знаємо жіночих робіт. А ваші жінки нічого того не вміють робити, про що ми казали, а живуть на возах, готують страву, няньчать дітей і чекають повернення мужів.

¹⁵⁶ Танаїс, Танаїд — ймовірно, Сіверський Донець.

Так промовили амазонки, але серця їхні тривожились, щоб їхні молоді чоловіки не від'їхали, — адже ж не були вони бранцями і не можна було їх затримати силоміць.

Ті, однак, не пішли.

Через певний час промовили амазонки:

— Якщо ви хочете мати нас своїми дружинами і бути чесними людьми, ідіть до ваших батьків і візьміть належну вам частку майна, і тоді ми будемо жити з вами окремо від них.

І скіфи послухали їх, і пішли до свого племені, пообіцявши повернутися.

Амазонки, однак, не мали певності, чи скіфи дотримують даної їм обітниці, хоча кожна в глибині душі щиро вірила, що її скіф повернеться.

Повернулись усі. Привели з собою табуни коней, череди овець та кіз, вози, казани, шкури, зброю, залізні знаряддя і зерно.

Але амазонки сказали їм:

— Ми занепокоєні і нас охоплює страх, якщо ми житимемо в цій країні, по-перше тому, що ми спричинилися до того, що ваші батьки втратили вас, а по-друге тому, що ми завдали стільки шкоди вашій країні. Якщо ви вважаєте нас достойними бути вашими жінками, хай ми всі зробимо таке: від'їдемо з цієї країни, перейдемо за річку Танаїд і там оселимось.

Юнаки і цього разу послухали, бо не могли вже жити без амазонок.

Перейшли вони ріку Танаїд і пройшли ще на відстань трьох днів шляху від Танаїду на схід і три дні шляху на північ від Маєтідського озера і там поселилися з амазонками. І тих скіфів, що злучилися з амазонками, сусідні племена називали савроматами. І відтоді жінки савроматів жили, як за давніх часів, і на полювання їздили верхи, і разом з чоловіками, і без них, і одягались як чоловіки.

Жодна савроматська дівчина не виходила заміж, доки не вбивала на війні одного ворога. Такий звичай установили амазонки, щоб їхні мужі ніколи не могли забути, з ким поборалися.

Після падіння Теміскіри царство амазонок щезло з лиця землі, але збереглася пам'ять про їхню відвагу та їхні діяння: художники малювали їх на грецьких вазах, скульптори вирізали на кам'яних барельєфах, міфografi описували в книжках. З покоління в покоління переходила легенда, що амазонки не загинули, що живуть десь у скіфських степах, де заснували нове царство.

Пізніші хронікарі називали країну амазонок Maegdaland¹⁵⁷. Одні розташовували її біля гирла ріки Танаїд, інші в глибині степів, ще інші — на півночі, над Льодовитим океаном. Спливали віки — і разом із ними росла легенда амазонок, їм приписували вчинки надлюдської відваги та надлюдської жорстокості, аж з часом, коли зник на землі останній слід культу богині Місяця, виникла остання вже версія, що амазонок ніколи не існувало. Що це назва ніколи не існуючої спільноти, згадка про неіснуючий час у неіснуючій місцевості.

¹⁵⁷ З англійської — край дів. Легендарна країна амазонок.

Чарівниці

...Минали дні, місяці, роки, століття. Травною і бур'янами заросли мури гордих замків Тірінфу і Фів, Пілосу, Мікен і Кноссу. На руїнах давніх цитаделей паслись вівці та кози. Лише кам'яні брили, які стриміли де-не-де, збуджували здивування і неспокій, — отак виникла легенда, що багато століть тому їх установили циклопи.

Циклопи були синами Матері-Землі і жили в часи, коли смертні жінки зачали з богами плем'я героїв. Вершили вони визначні діяння, воювали проти амазонок, рушили в похід по Золоте Руно і вели троянську війну.

Були то люди бронзового віку.

Проминули, — так як до них проминули люди золотої та срібної епохи. А коли минув бронзовий вік, настав вік заліза¹⁵⁸.

Поступово на Пелопоннесі та островах Егейського моря народжувалось нове життя: просте, хліборобське, розмірене.

Коли Плеяди-Стожари з'являлися на небі, починалися жнива, а коли ставали невидимими — наступав час оранки.

Першою турботою хлібороба було збудування дому. Якщо не встигав викінчити його до настання зими, то в жодному разі не залишав стін без даху, бо могли б там угніздитись ворони. І каркати. Коли дім був готовий, купував невільницю та вола, здатного до оранки; невільницю, не жону, щоб завдавала волові оброк і робила все, що належить у домі. Хоча доброю річчю є мати вола, запобігливий господар старався мати двох воликів, дев'ятирічних, а до них ще й парубка-наймита, сорокалітнього, якому молодечі пустоші вже вивітрились із голови.

Коли лунало курликання журавлів, був то певний знак, що час оранки вже наступив¹⁵⁹. Тішив він серце хлібороба, а смутком наповнював бідняка, що не мав жодного вола.

Після жнив селяни чинили молитви до Пані Деметри за урожай і нагадували невільникам, щоб збудували стодолу, бо «літо не триває вічно»¹⁶⁰.

¹⁵⁸ Починаючи з цього моменту, авторка переповідає зміст поеми давньогрецького поета Гесіода «Роботи та дні». Українською мовою її перекладав В.Свідзинський, певні цитати з цього перекладу будуть надалі використовуватись.

¹⁵⁹ *Добре вважай, коли вперше ти крик журавлиний почуєш,*

Що з висоти, із-за хмар аж, щороку до нас долітає.

Знак подає він орати, віщує зими дощової

Хмарну добу і хапає за серце людей безволових.

¹⁶⁰ *Отже, підземному Зевсу молись та й пречистій Деметрі,*

Найменш прихильним був місяць Ленеон¹⁶¹, коли з конеродної Фракії віяв поривистий Борей, ламав гілля могутніх дубів та згинав високі сосни, земля дрижала під його поривами, ліс шумів і стогнав, а дикі звірі підбирали під себе хвости і кулились від холоду.

Минало шістдесят зимових днів і наставало весняне рівнодення, на небі показувався яскравий Арктур-Волопас і з'являлася ластівка, вісниця весни. Але турботливий хлібороб обкопував парость виноградної лози ще до того, як побачив ластівку. Бо коли на небі світить Водолій, то не час уже на обкопування винниці.

Тепер наступала пора напруженої праці на полі, невідільники вставали на світанку і працювали аж до пізніх сутінків.

Після трьох весни надходила спека. Зацвітали артишоки, коник-стрибунець наповнював повітря монотонним сюрчанням, тручи надкрилами об церкви, кози обростали товщом, вино набирало солодкості, а жінки робилися найбільш хтивими. Але чоловіки спадали з сили, бо Сіріус висушував їм голови та стегна¹⁶².

Із настанням осені невідільники молотили святе зерно Деметри і розкладали його на току у провівному місці. Потім наступало міряння та пересипування зерна до високих глиняних амфор¹⁶³.

Коли зерно було вже складене, воли і люди могли випростати зігнуті шиї та коліна¹⁶⁴. До зими треба ще було зібрати виноградна, виставити їх на сонце, через п'ять днів витиснути з них сік і злити до глеків. З неба щезали Плеяди та Гіади, а на землі настав час осінньої оранки.

Сльотної осені, коли листя з дерев почало вже опадати, добрий господар брав залізну сокиру і йшов до лісу, щоб обробити товсту колоду, зробивши з неї соху та другу — запасну.

Часом осілих людей опановувало непереможне бажання рушити на море, на сусідні острови і ще далі. Через п'ятдесят днів після сонцестояння, коли минала літня спека, море

щоб наливалось повніше те зерно Деметри священне,

¹⁶¹ *Ти стережися, як можеш, днів Ленеона сутужних.*

Згубні вони й для худоби, а надто, як землю затвердлу

Наморозь криє колька під подихом вітра Борей.

Він із Фракії, ховательки коней, на нас упадає,

Хвилю збиває на морі, реве по полях і дібровах.

Безліч високогіллястих дубів і розпашистих сосен

Він, налетівши раптово, валяє на землю родючу

В гірських улогах — і стогону повен весь ліс незліченний.

Скулені звірі, хвости підібравши під себе, трясуться,

Навіть такі, що їх хутро щитить.

Ленеон приблизно відповідає нашому січню.

¹⁶² *В часі, коли зацвітає будяк і, на дереві сівши,*

Безперестанно і густо з-під крил тріскотючих цикада

Лле свою пісню дзвінку серед млоної літньої спеки, —

Кози бувають найгладші, вино здається найлуччим,

Повні жадання жінки, чоловіки украй нездоляці.

Тяжко їм Сіріус лютий коліна і голову сушить,

Аж пов'яває все тіло.

(Заміна шляхетного артишока будяком, виявляється, є частою і трапляється навіть у перекладах Св.Письма)

¹⁶³ *Слугам скажи молотити священний ужинок Деметри*

На уторованім добре току, де вітри провівають.

¹⁶⁴ *А потому хай слуги спочити*

Малим колінам дадуть і з волів поскидають їх ярма.

було найспокійнішим, хіба що Посейдон здіймав хвилі людині на згубу. Весна теж була підхожою порою для мореплавства, але не раніше, як фігові листки стануть завбільшки зі слід воронячої стопи. Однак жодна розсудлива людина не вантажила на корабель усього свого майна, бо ж у всьому належить дотримуватись міри і відповідних пропорцій. У належному віці належить також взяти жону. Найкраще близько тридцяти. Добре приглянути собі дівчину завчасу, щоб вона могла підрости за чотири роки, а на п'ятий з нею побратися¹⁶⁵. Найліпше вводити до дому наречену у четвертий день місяця. Також четвертий день годиться для будови корабля, бо нава — жіночого роду. Коли Плеяди поринають у туманний Океан, слід витягнути корабель на сушу і завантажити камінням, щоб не підхопили його хвилі. І конче вийняти затичку, щоб не прогнів від дощу¹⁶⁶.

Перший, четвертий і сьомий дні — у сьомий день Латона народила Аполлона — були святковими. На восьмий та останні два дні місяця добре було починати працю. Але стригти овець найкраще було в день одинадцятий чи дванадцятий. Дванадцятий день був ще вдалішим за одинадцятий, особливо ж для жінок. Бо дванадцятого дня павук найгорливіше снує свою пряжу, а працююча мурашка гromадить запаси. Тринадцятого дня не належало розпочинати сівбу, але можна було садити рослини. Бо тринадцятий день належав Гекаті. Дев'ятий день середнього місяця ставав усе прихильнішим в міру того, як вечоріло. Зрештою, ніколи він не був зовсім недобрим.

Пори року кермували людським життям від народження аж до смерті. І боги. Гніву яких слід було остерігатися. Ніколи не випускати сечі у джерело ані в річку, що спливає до моря. І кожную дію розпочинати з узливання на честь Зевса. Спершу, однак, вимити руки.

Зевс був верховним богом нового світу і мешкав разом із рештою богів та богинь на горі Олімп. Боги воювали між собою, ошукували одне одного, відбирали одне одному стада худоби і чужоложили на взір давніх царів Мікен, Тірінфу, Орхомену й Іолку, аєди-співці співали про них пісні, а час перетворив їх на півбогів.

Лише Афінa та Артемідa не чужоложили, були-бо проголошені дівами, хоча Артемідa надалі опікувалася жінками в пологах, у чому, як діва, не мала жодного досвіду.

Давні закони, проголошені жрицями Матері-Землі, були заступлені догматами, що не стільки відповідали природі, скільки виражали рації нового порядку.

Численні жриці залишили зневажені служителями Зевса Олімпійського святилища Матері-Землі і пішли в пущі, очерети, сховалися у гірських печерах. Там вони чинили молитви до богині Місяця і збирали рослини та зілля з силою цілющою й силою вбивчою.

Жриці готували з них відвари та ліки з давніх давен, ще до того, як люди навчилися плавати бронзу і раніше, ніж з'явилися залізні мечі, рани від яких лише жриці й могли гоїти спеціально вирощеною пліснявою.

¹⁶⁵ Зрілим ти станеш коли, то веди в свій будинок дружину,

До тридцятьох як років небагато тобі залишилось

Чи недалеко за них перейшов — саме час цей для шлюбу;

Жінка хай зріє чотири, на п'ятому ж році йде заміж

¹⁶⁶ Може, бере тебе хіть по бурхливому плавати морю,

То пам'ятай: як жахна Оріонова сила скидає

З неба Плеяд і вони потавають у море туманне,

Сильно тоді починають усякі вітри буйнувати.

Отже, в той час не держи корабля на похмурому морі.

Припам'ятай мою раду і роби на твердім суходолі.

Витягни з хвиль корабель, обклади його міцно камінням,

Щоб не упав він від сили вогкої навалюного вітру.

Затичку в дні відоткни, бо згниє він від зливи Кроніда.

Їх знання вважалося тоді священним, жрецьким. А тепер жриці, що відкинули олімпійську релігію, проголошені були чарівницями, а їхнє уміння — чорною магією.

Однак шанувальники олімпійських богів не хотіли відмовитись від цього знання і, як кожній таємній науці, приписували науці чарівниць надлюдську силу.

Коли даремними виявлялися молитви і жертви, принесені в офіційно шанованих святинях та святилищах, вночі, коли місяць прибував і сила Гекати росла, ті, що були в розпачі, прямували до печер, де мешкали чарівниці, і просили ліків од невиліковних недуг, страждань понад сили, заклать для відвернення безнадійної ситуації.

«...Богине, опікунко молоді Гекато, схили вухо до моєї просьби і вчини, щоб ця молода жінка відкинула любовні залицяння юнака і вибрала мене... хоч я сивоволосий, хоч сили мої звугліли... але серце палає бажанням»

«...Дочко Сонця, Кірке, Могутня Чарівнице, зійди і кинь свої страшні чари, знищ тих людей і їхні діла...»

«...Розчиніться широко, ворота, і впустіть до цього дому достаток, а разом з достатком — Радість і Мир...»

«...Нехай все колосся буде повне зерна, нехай пуху буде повна скриня...» — пливла молитва-ворожба, на силу якої можна було покластися.

З часом чарівниці забули, що були колись жрицями. Гнані й переслідувані, повірили, що сили, якими вони володіють, є злими і ведуть людей до згуби.

Але грецька земля променіла древніми віруваннями, що, як космічне проміння, проникаючи всесвіт, всотувались у душі та помисли людські й повільно розпорошували морок.

Мандрівні аеди вшановували у піснях діяння героїв і героїнь проминулого світу, вкарбовуючи в пам'ять імена Аріадни і Тезея, Кірке, Медеї й Язона, Ахілла та Пентесілеї, Клітемнестри, Агамемнона і Віщої Кассандри.

Знову в Елевзині відбувалися містерії на честь Деметри, як тоді, коли Федра вперше побачила Іпполіта, і, хоч святиня у Додоні належала Зевсу, додонські жриці зберегли прадавній переказ, що перше пророче святилище на землі Еллади заснувала жінка — єгипетська жриця, викрадена фінікійськими піратами і продана до Теспротії¹⁶⁷.

Вночі фіванські дівчата зупинялись біля портику дому Піндара та співали пісні на честь Матері-Землі й Пана...

Даремно Посейдон хотів привласнити собі Аттику і залив морськими хвилями Афіні — покровителькою міста стала Афінна, хоча, щоб його умилювати, афіняни мусили відмовитись від материнського імені та позбавити афінських жінок права голосу¹⁶⁸. На пам'ять про суперечку, яку вони вели, Посейдон залишив на Акрополі солоне джерело, яке забило, коли він устроїв у скелю свій тризубець. Натомість Афінна посадила оливку...

Через тисячу літ після дорійського нашестя, коли римський консул Луцій Муммій вступав до Корінфу, ведучи за собою тридцять тисяч легіонерів, у збірній свідомості Еллади ще жила пам'ять про архаїчні обряди, приналежні до культу Матері-Землі.

¹⁶⁷ Таку версію заснування святилища в Додоні викладає у своїй історії Геродот (книга II «Евтерпа», 54-57)

¹⁶⁸ Існує гіпотеза, згідно з якою ще за царювання Кекропа, тобто у X ст. до н.е., афінські жінки мали право голосу.

І на знак протесту проти імперії, що перетворила грецькі держави на провінцію Ахайю, доведені до розпачу молоді спартанці добровільно гинули перед олтарем Артеміди Ортії¹⁶⁹, бичовані різками, як тисячу літ тому помирав Священний Цар.

¹⁶⁹ Артеміда Ортія — «Випрямлена». Перед її статуєю шмагали молодих спартанців, щоб виховати у них витривалість і вміння терпляче зносити біль.

Тесей і Аріадна

У Європі та на Середземному морі

Кілька тисячоліть тому землі, де пізніше виникли Французьке, Німецьке, Польське, Угорське королівства та багато інших європейських держав, що існують досьогодні, — зарослі були густими борами вперемішку із квітучим степом та лісовими вирубками, зрідка заселеними людьми.

Життя пливло тут згідно із порами року. Дороги були непротореними, річки та сплав непевними. Взимку снігові замети тамували переходи, навесні повені відрізали одне людське селище від іншого. Дикі звірі чигали на самотніх мандрівників. Праліс живив та одягав своїх мешканців, давав їм почуття безпеки та ілюзію незмінності світу.

Але на півдні Європи, на узбережжі Середземного моря та на розкиданих по ньому островах, де клімат був м'якшим, а широкі водні шляхи ніколи не замерзали, віддавна існували могутні морські держави, процвітало міське життя, а кораблі з товарами кружляли від порту до порту.

З-поміж усіх держав Середземного моря наймогутнішим був Крит. Його торговий флот запливав далеко на північ, до Британських островів та узбережжя Балтики, звідки критяни привозили цинк та срібло, хутро і бурштин, вимінюючи їх на бронзові вироби та фігурки Великої Богині, що їй поклонялися під різними іменами.

Могутні владарі Криту накинuli своє зверхництво острівцям на Критському та Егейському морях, а також містам Пелопоннесу, що платили їм данину.

Данини були різними: збіжжя та оливки, срібло та вовна. Але Афіни мусили — раз на дев'ять літ, коли закінчувався Великий Рік, — посилати на Крит сімох дівчат і сімох юнаків для Мінотавра.

То була кара за вбивство критського царевича, що колись приїхав до Афін на Ігрища, і був там підступно убитий.

Про Мінотавра на всьому Середземному морі розповідали різні речі. Одні запевняли, що то страховисько, — напівбик, напівлюдина, якому кидають афінських заручників на пожирання. Інші, — що то бронзовий Вартовий Міста у гавані Кноссу, майстерний витвір Дедала; ще інші — що то Білий Бик, свята тварина Криту, який багато років тому випірнув із хвиль морських. Пізніше з волі Посейдона, Владики Морів та Колісниць, що розгнівався на царя Міноса, бик здичавів і почав спустошувати Крит, жахаючи остров'ян.

Зрештою його піймали і зачинили у Лабіринті, звідки він ревом сповіщав, що вимагає жертв.

Одне певне, — ніхто з посланих на Крит афінських заручників ніколи не повернувся.

Корабель із заручниками вирушає на Крит

Наближався час, коли потрібно було втретє шляхом жеребкування вибрати сімох дівчат і сімох юнаків для Мінотавра. Корабель із чорним вітрилом уже чекав у порту, а по всьому місті лунали плач та голосіння, коли перед Егеєм, царем Афін, постав його син Тесей.

— Я прийшов до тебе, батьку, з проханням: дозволь мені разом із заручниками від'їхати на Крит.

— Ти хочеш, щоб тебе принесли в жертву Мінотаврові?

— Я вирішив убити його.

— Ніхто ніколи його не бачив. Невідомо, з ким тобі доведеться мірятися силами.

— Я певен, що повернуся переможцем.

— Сину мій, ти не знаєш, на що відважуєшся.

— Цар Мінос помер. На Криті править молода цариця.

— Молодій цариці теж не можна вірити. Особливо ж якщо це цариця Криту.

Блиск, яким упродовж століть сяяв Крит, його міста, палаци, багатство і розкіш, славні на всьому Середземномор'ї, майстерні, де витискали і змішували пахучі олійки, таверни і винарні, шати і прикраси, які пропонувала столиця, а понад усе таємничість, що оточувала Лабіринт, так приголомшували людей, що на саму згадку про Крит у них стискалися серця та підгинались коліна. Ось тепер і Егей, розуміючи, що ніхто і ніщо не зможе відмовити Тесею від прийнятого рішення, відчув, як охоплює його тривога, наче син його рушав на вірну погибель.

Тимчасом Тесей озброїв приречених Мінотаврові юнаків, щоб вони могли принаймні битися за своє життя, коли б йому не вдалося перемогти страховисько, а для себе узяв гострого бронзового меча.

Егей дав синові найкращого у всій Греції кормчого Навсітая і ще одне вітрило для корабля — біле.

— Я щодня виходитиму на Акрополь та ставатиму на вершину, чекаючи твого повернення, — сказав він. — Якщо врятуєшся і повертатимешся цілим і здоровим, не забудь підняти білий парус.

І Тесей відповів:

— Не забуду.

У день від'їзду Тесей та інші заручники віддали себе під опіку Афродіти і принесли їй у жертву козу. А тоді поспішили до пристані. Проводжали їх матері, що до останньої хвили хотіли бути разом зі своїми дітьми. Принесли ячні коржі та мед, фіги й оливки, а всю дорогу оповідали прадавні легенди про героїв і героїнь, покинутих на кам'янистому острові, прикованих до скелі, зачинених у льоху і в останню мить чудовим робом урятованих.

Був шостий день Муніхіону, як у Елладі називали квітень, коли підняли ківвицю-якір і корабель під чорним вітрилом вийшов із гавані на зелене, легкою піною покрите море та поплив до Криту.

Аріадна, Німфа Криту

Аріадна, Німфа, як називали царицю Криту, сиділа перед косметичним столиком, заставленим незліченною кількістю скриньок і флакончиків зі слонової кості, жадеїту,

гебанового дерева, викладених перламутром і сріблом, доки служниця причісувала їй волосся у мистецько завиті кучері, вплітаючи низки перлів та бурштину.

Аж тут на металевій поверхні дзеркала замаячила якась велична постать з двома бронзовими зміями в руках.

Аріадна відвернулася: при вході стояла верховна жриця Теомесса. Була то єдина особа у Кноссі, а точніше, на всьому Середземномор'ї, а ще точніше — на всьому світі, що могла у всяку годину дня і ночі безборонно заходити до царициних кімнат. Теомесса опікала Аріадну відмаленька, виховала її на спадкоємицю трону, навчила стародавнього алфавіту, в якому кожній літері відповідав куц або ж дерево, а ще втаємничила в обряди на честь Богині Місяця. Але відколи Аріадна стала царицею, Теомесса рідко відвідувала її в палаці — Аріадна знала, що лише поважна причина могла змусити жрицю залишити священний платановий гай, де знаходилась Диктейська Печера — Грот Диктинни.

Аріадна встала і, відіславши служницю, поспішила до дверей, щоб привітати шановану гостю.

Теомесса справді принесла важливі звістки: до Кноссійської гавані зайшов корабель із афінськими заручниками, а разом із ними приїхав Тесей.

— Хто такий Тесей? — спитала Аріадна.

— Син царя Егея і спадкоємець афінського престолу.

— Що ти про нього знаєш?

— Він молодий, відважний та дужий. Сам-один подолав велетня, що чигав на подорожніх на Корінфському перешийку, а ще розправився із головорізами, які розбійничали на шляху від Афін до Трезену.

— Як ти думаєш, що привело цього Тесея до Кноссу?

— Мабуть, приїхав просити тебе про скасування данини-покарання, що його твій батько колись наклав на Афін.

— Я певна, що Тавр заперечуватиме.

— Не знаю, до чого вдасться Тавр, щоб утримати Афін в залежності, але ти пам'ятай одне: не можеш допустити до війни. Крит не переможе Афін, як переміг їх вісімнадцять років тому.

— Я думала, що Крит — наймогутніша держава Середземномор'я.

— Крит живе лише подобою колишньої величі. Критяни воліють займатись торгівлею, аніж рушати в далекі морські походи і засновувати нові колонії. Навіть у царській сторожі служать варвари.

— То що ж я маю робити? Укласти союз із Тесеєм? — Аріадна втупилась поглядом в обличчя верховної жриці.

— Яку б ти відповідь Тесеєві не дала і як би не вчинила, будь насторожі.

— Кого я маю стерегтися? Тесея? Тавра? Обох?

— Я все тобі сказала.

У цю мить увійшов геродьд.

— Командир Палацової Варти просить прийому.

— Іди й скажи Таврові, що я зараз прийду до тронного залу.

* * *

Тавр, командир Палацової Варти, вже годину чекав аудієнції.

Був то чоловік атлетичної постави, з холодними блакитними очима на засмаглому обличчі та з глибокими зморшками довкола губ, що надавало його обличчю виразу завзятості та пихатості. Після смерті царя Міноса він захопив усю владу на Криті і ніхто не смів йому протиставитись.

Цариця увійшла до тронної зали та сіла на підвищенні.

Таврос підійшов до східців трону. Мав на собі бронзовий півпанцир, а при боці бронзовий стилет.

— Прибув корабель із заручниками, — повідомив він. — Я наказав відвести їх до приміщення для учасників Ігрищ. Але це не все. З ними приїхав син царя Аттики і спадкоємець престолу, Тесей. Він вимагає зустрічі.

— Охоче з ним зустрінусь. Ти здогадуєшся, чого він приїхав?

— Незалежно від того, чого приїхав, він не повинен повернутися до Афін.

— Цікаво, як же ти збираєшся його затримати? Він не заручник.

— Знайдеться як. Я не можу допустити, щоб він повернувся до Афін тепер, коли знає гавань і розміщення сторожі.

— Ти сподіваєшся агресії з боку Афін?

— Я сподіваюся всього найгіршого від того, що озброїв заручників, та сам, без примусу, відважився приїхати разом із ними.

— Я хотіла б його побачити.

— Про всяк випадок, накажу відібрати в нього меч, — сказав Тавр і пішов віддати потрібні накази.

До тронної зали увійшов високий юнак у шоломі на голові та зі шкурою, накинutoю на плечі. З-під шолому спадали кучері барви ячменю.

То був Тесей.

Проминув вартових, які стояли біля входу, зробив кільканадцять кроків, а тоді зупинився і повів очима по залі.

...Стіни, розмальовані ланами лілій, між якими лежали рожеві грифи, по кутках лампи з гірського кришталю, що світилися теплим світлом. У глибині, на невеликому підвищенні трон із сірого алебастру, а на ньому фігурка з обличчям блискучим, немов перламутр, з бровами, вималюваними високо на чолі, одягнена в шати з так старанно вкладеними складками, наче вони вийшли з-під різця скульптора.

Тесей якусь мить придивлявся до незнайомого видіння, врешті глибоко вдихнув і заявив так голосно, що його слова луною відбилися від стін тронного залу:

— Я хочу розмовляти з царицею Криту!

— Ти перед нею, — промовив Тавр, уклонившись цариці.

— Я думав, що це статуя богині, — розгублено відповів Тесей.

Вирушив у її бік, а йдучи відчував, як уперше покидає його відвага.

На Пелопоннесі правили царі-воїни, а хоча, їдучи на Крит, він знав, що постане перед царицею, все ж не здогадувався, що вона виглядатиме наче божество. Невідомо, чи причиною цього був одяг Аріадни, чи світло, яке падало від ламп, чи повітря, пересичене ароматом пахучої олійки. Хай там як, Тесей раптом почувся немов неотесаний пастух, що якимсь дивом потрапив до оселі богів. З приголомшення його вивів голос Аріадни.

— Що привело тебе до мого двору, Тесею?

— Я прибув просити тебе, царице, щоб ти звільнила мешканців Аттики від данини, яку наклав на них твій батько.

— А що ж ти можеш мені запропонувати взамін?

— Я готовий сам-один піти до Лабіринту і вступити у бій проти Мінотавра, — на одному подиху сказав Тесей.

— І ти не боїшся сам піти до Лабіринту?

— Якщо це єдиний спосіб звільнити Афіни від данини...

Настала хвилина тиші. Першим промовив Тавр.

— Отож, царевич Аттики хоче перемогти Мінотавра, що стоїть на варті Криту. Цариця приймає виклик?

Аріадна весь час мовчала, лише погляд її очей барви гіацинту переходив із обличчя варварського принца на обличчя Тавра, а врешті затримався на Тесеєві. Він передчував, що Тавр вирішив його погубити?

Врешті сказала:

— Приймаю. Накажи викликати керманича афінського корабля, — звернулася до командира Палацової Варти. — Нехай Тесей у його присутності підтвердить, що він сам забажав піти до Лабіринту, щоб змагатися із Мінотавром.

Тавр захоплено і з пошаною глянув на царицю.

— Я йду вислати герольда на афінський корабель.

Тесей і Аріадна zostалися самі.

— Підійди, Тесею, — Аріадна кивнула рукою, вказавши на східці трону. А коли Тесей став там, де вона наказала, прошепотіла, не рухаючи губами:

— Приходь уночі до Гаю Диктинни.

У Гаю Диктинни

Відколи Тесей зійшов на критський берег, відтоді не міг позбутися почуття якогось приголомшення, причиною якого були: розкіш столиці, розлогі площі та дворища, вулиці, вздовж яких стояли крамниці з товарами із усього світу, та палац Німфи, оточений квітучими садами, а понад усе — аромат парфумів, виробництвом яких Крит славився у всьому Середземномор'ї. У своїй варварській простоті думав, що відваги достатньо, щоб змагатися з Мінотавром, але тепер відчував, що, окрім небезпеки, званої Мінотавром, звідусіль оточує його чужий незрозумілий світ, неспокійний та загадковий. Передчуття підказувало йому, що цариця і Тавр не діяли одностайно, що вони обоє мали різні заміри, а хтось із них готував йому пастку.

Невже Аріадна?

Ввечері скупався в морі, а потім вийшов на берег і манівцями попрямував до священного Гаю Диктинни. Ніч уже спустилася на землю і глибокий морок охопив світ, коли Тесей увійшов до платанового гайочку. Дерева були тут високими, наче колони, і утворювали над ним склепіння з гілок, крізь які сочилось зеленаве місячне світло. Обережно ступав по м'якому килимі трав, серед кущів глоду, відчуваючи, як горло йому стискає неспокій.

Зненацька якась постать загородила дорогу. Була то жінка з діадемою на голові. В руках тримала двох бронзових змій.

— Що ти робиш сам уночі, у священному Гаю Диктинни? — почув він голос крізь пульсування крові в скронях.

— Я Тесей. Цариця наказала мені прийти.

— Йди зі мною.

Вирушив за жінкою, яка вела його в гушавину дерев і у все глибшу тишу. Вони йшли стежкою, що звивалася серед заростів та ланів золотих лілій, і врешті опинилися на невеликій галявині, в глибині якої таємничим блиском світився грот.

Перед гротом, там, де мирт ріс зелений, стояла Аріадна. Була закутана в прозору тканину, уся сповита ароматами ночі і сяюча сріблястим блиском місяця.

— Ніхто тебе не бачив? — спитала вона.

— Ніхто.

Якусь мить вони мовчки дивилися одне на одного. Заговорила цариця:

— Досі нікому, що не знав плану Лабіринту, не вдавалося з нього вийти.

— То що я повинен зробити?

— От тобі клубок червоної вовни. Я дістала його від Дедала. Прив'яжеш один кінець нитки при вході і йтимеш, розкручуючи клубок і не випускаючи його з рук, хай що трапиться.

— Аріадно, скажи мені, хто такий Мінотавр?

— Можливо, його взагалі немає.

— Як же немає? А з ким я тоді битимусь?

— Я нічого більше не можу тобі сказати. Якщо знайдеш Мінотавра і тобі вдасться його вбити, тільки по нитці зумієш вийти звідти.

— Я повинен убити його голіруч? Тавр забрав у мене меч.

— От твій меч. А тепер іди.

Тесей відчув у долоні добре знайоме руків'я і охопила його хвиля раптової радості, серце забилося силою та певністю перемоги.

Одержав свого доброго бронзового меча, яким убив Велетня Згинача Сосен і ще не один подвиг учинив.

— Аріадно...

Але Аріадни вже не було. Він стояв приголомшений, почувуючи п'яний запах олійок та квітів і прохолодний дотик ночі на щоках.

— Ходи, я покажу тобі, якою стежкою вийти, — пролунав голос верховної жриці.

Тесей отямився із здерев'яніння та рушив за жрицею, що показувала йому дорогу.

У руці він тримав клубок червоної вовни, талісман, який дала йому Німфа Криту.

Зустріч із Мінотавром

Наступного дня герольд одвів Тесея до Лабіринту.

Проминули прямокутне дворище, в глибині якого здіймалася стрімка стіна цитаделі, спорудженої колись найкращим архітектором світу — Дедалом.

То був Лабіринт.

До нього вів лише один вхід, — невеличкі гарно ковані бронзові двері.

— Скажи мені, герольде, чи бачив ти колись Мінотавра?

— Ніхто його не бачив. Але інколи на даху Лабіринту з'являється постать чоловіка з головою бика та видивляється на місяць.

— А ніхто не намагався увійти досередини, щоб побачити його зблизька?

— Може і намагався. Але ніхто з тих, які заходили, назад не повертався.

Зупинилися перед входом.

— Дали йтимеш сам, — промовив герольд і штовхнув двері, які напрочуд легко розчинилися.

Тесей переступив поріг і опинився сам-один у Лабіринті. Перед ним відкривався довгий, здавалося, нескінченний темний тунель, що при кінці ледь роз'яснювався, наче зверху на нього падало світло.

Тесей прив'язав біля порогу кінець червоної нитки і з клубком в одній руці та бронзовим мечем у другій рушив уперед.

Йшов кам'яним коридором, а його кроки відбивалися луною від стін та стелі, підсилюючи відчуття довколишньої пустки. В кінці коридору були сходи, одні вели вгору, другі вниз. Трохи подумавши, Тесей почав підійматися вгору. Сходи вели на галерею, яка заламувалась під прямим кутом і сполучалась з іншою галереєю, розміщеною кількома сходинками вище, а та, в свою чергу, вела до наступної галереї, — і так безліч разів. Якоїсь миті Тесей усвідомив, що йде по краю чотирикутника, кожна сторона якого була

розміщена вище від попередньої. Отак ідучи, дійшов до найвищого поверху, де знаходилась ніша з колонами, а в її глибині — дверцята.

Тесей зупинився і прислухався.

Невже за цими дверима була криївка Мінотавра?

Довкола панувала тиша. Повагавшись якусь мить, Тесей обережно спробував відхилити таємничі двері. Вони одразу ж розчинилися і його очам з'явилася простора зала, а в далекому кінці, навпроти нього — величезний бик з похиленою, наче до удару, головою, на спині бика гнучка напівоголена акробатка готувалася до стрибка.

Тесей кинувся в цей бік — і зупинився, немов укопаний: те, що він прийняв за живого звіра, було мертвим зображенням.

Чи ж Лабіринт готував йому більше подібних пасток?

З кімнати із малюнком бика вели двері до іншої зали, а звідти до третьої, четвертої, десятої. Кожна зала була розміщена на іншому рівні та була оздоблена іншими малюнками.

Як зачарований блукав він з кімнати до кімнати, зупинявся, відвертався, ніби хотів назавжди запам'ятати, усталити розписи, що натискали на нього оргією кольорів та рисунків. Не знав уже, скільки разів йшов по сходах догори, скільки разів спускався униз. Вже давно втратив орієнтацію, на якому поверсі знаходився. Щоразу, коли здавалося йому, що дістався найвищого поверху, на його дорозі опинялося кілька сходинок, які підступно зводили його вниз, щоб у наступній залі, наступному передпокої знайти приховані східці, по яких він наново починав підніматися вгору. Кружляв наче вчаділий, не вірячи, що його мандрівка колись закінчиться, — коли зненацька опинився у просторій залі, залитій світлом. Високо понад ним був вибитий прямокутник, крізь який виднілося небо.

Аж тепер відчув, як сильно втомився. Сів на лавочці між колонами, що підпирали склепіння, поклав при ногах меч і тяжко дихав, звисивши руки.

Отож, обійшов увесь Лабіринт, дістався самої його вершини і ніде не зустрів Мінотавра.

Почувався порожнім, наче ця даремна мандрівка висмоктала усі його сили, приготовані до бою та перемоги. І от виявилось, що ні з ким битися і нікого перемагати.

Лабіринт був порожнім.

Не знав, як довго так сидів, прислухаючись до тиші, яка дзвеніла йому у вухах, коли раптом залунав віддалений грім.

Інстинктивно підвів голову, наче сподівався, що крізь вибитий у склепінні отвір побачить грозові хмари, але над ним здіймалося блакитне безхмарне небо.

Через хвилину знову залунав той сам звук, але був він куди ближчим. Одночасно в глибині галереї промайнула якась тінь.

Тесей швидко підняв меч з підлоги і схопився на рівні ноги. Невже йому щось привиділося? Раптом повітря пронизало зловісне ревіння, з-за колони вихилилася і щезла рогата бичача голова. Це все тривало мить ока, але цього разу він був певен, що не піддався ілюзії. З мечем у руці почав крастися в напрямку, звідки з'явилося страховище, та коли дійшов до кінця галереї, не застав там нікого.

Перед ним відкрився колодязь, а в ньому приховані сходи.

Але це були не ті сходи, якими він піднявся вгору.

Без сумніву — вели до криївки Мінотавра.

Тесей почав спускатися вниз. Сходи, спершу зручні та надійні, поступово ставали все менш певними. То бракувало цеглини, то з-під ніг сипалися уламки. Видно, давно ніхто з них не користувався, а, може, були пошкоджені під час землетрусу. Врешті Тесей дістався дна

колодязя. Він опинився в темному склепінчастому льоху. Тут панували морок, холод і вогкість. Пахло пліснявою та старим вином. Звідкись, невідомо звідки, просочувалось зеленкувате світло; у напівтемряві видно було ряди амфор і жбанів, розставлених вздовж стін підвальних приміщень.

Обережно просувався вперед, роздивляючись ліворуч і праворуч, щоб не напали на нього ззаду. Пройшов уже кільканадцять кроків, коли з ніші, про існування якої він не здогадувався, з'явилося страховище і перегородило йому дорогу.

Мало могутню, наче в атлета, поставу, а замість людської голови — насаджену на карку бичачу, сяючу золотим блиском.

— Смерть тобі! — ревнуло і з мечем у руках кинулося на Тесея.

— Або тобі, потворо!

Тесей здійняв меч, а його противник здивовано відступив, наче не сподівався, що він буде озброєним. Але це тривало частку секунди. Потім шалено натис на Тесея. Тесей відчув, як перлистий піт покриває йому губи, але рука його не здригнулася, коли відбивав удар Мінотавра. На якусь хвилину розійшлися, а потім їхні мечі знову схрестилися. Кожен удар клинків викликав стократну луна, наче у льохах Лабіринту змагалася ціла армія. Тесей зрозумів, що має справу з неабияким майстром, але і він носив меч не для прикраси. Від його мужності та вправності залежала доля заручників. Сама Аріадна дала йому меч та клубок. Згадка про Аріадну додала йому сил, наче її ім'я мало чародійську потугу. Несподівано від оборони перейшов до нападу. З юначою зухвалістю кинувся на потвору і одним страшним ударом пробив їй груди. Мінотавр звалився на долівку, бризкаючи кров'ю.

— Ти звідси ніколи не вийдеш, — прохрипів і дивно схилив голову, відкриваючи жилаву шию літньої вже людини.

Тесей якось мить стояв, не вірячи власним очам. Біля його ніг лежало страховище з тулубом людини і головою бика, що виблискувала мертвим металом. Здійняв меч, ухопив Мінотавра за роги, щоб відтягти потворну голову і — здригнувся. Тримав у руках золоту маску рогатого бика, а на долівці лежав мертвий Тавр.

Тесей припоясав меч і зі золотою маскою в одній руці та клубком червоної вовни у другій рушив у зворотну дорогу. Лише тепер усвідомив огром Лабіринту і заплутаність його плану. Ніколи, нізащо не зумів би звідси вибратись, якби не червона нитка Аріадни, що, наче струмок крові Мінотавра, звивалася перед ним, ведучи до виходу.

Сонце вже хилилось до заходу, коли Тесей опинився на прямокутному дворіщі, викладеному плитами зі знаком Каракатиці.

У дворіщі стояла варта, а перед дверима чекав герольд.

— Я убив Мінотавра, — промовив Тесей і високо підняв голову бика із золотими рогами. У відблиску заходу маска видавалася наче з вогню.

— Сонце вже заходить? — здивувався він.

— Так. Ти провів у Лабіринті весь день. Я вже думав, що не вийдеш звідти.

— А все-таки чекав.

— Цариця наказала мені чекати на тебе.

— Відведи мене до неї.

Німфа Криту сиділа на троні з сірого алебастру, на тлі стін, розмальованих ліліями та рожевими грифами, як того дня, коли він побачив її уперше. Але тепер біля неї не було Тавра. У руках тримала лабрис, ознаку своєї влади. Тесей ішов просто до неї, тримаючи у витягнутій правиці маску бика.

— Я убив Мінотавра! — гукнув. — Ось золота маска, зірвана з голови Тавра.

Підійшов до трону і став навпроти цариці.

— Ти знала, що Мінотавр і Тавр — та сама особа?

— Інколи я здогадувалася. Ще ніхто з тих, кого Тавр заманив до Лабіринту, не вийшов звідти живим. Але я була безсилою. Ти вчинив подвиг, гідний героя, Тесею.

— Я вчинив його завдяки тобі, Аріадно. Без нитки Аріадни я б назавжди пропав у Лабіринті.

— Я рада, що зуміла тебе врятувати. Ти вільний, Тесею, і ти, і афінські заручники, всі, яких прислали Афіни.

— То вони живі?

— Вони виступали тільки як учасники Ігрищ на закінчення Великого Року. Через дев'ять років здобували свободу.

— То чому ж ніхто з тих, кого посилали Афіни, ніколи не повернувся?

— Можливо, їх зачарував Крит. Наш спосіб життя. Наші міста-сади, наше мистецтво і слава, яку вони здобували на змаганнях.

На це Тесей:

— Мене теж зачарував Крит. А, можливо, зачарувала мене Аріадна.

Банкет

Весь Кносс гудів наче вулик. Одні тішилися з перемоги Тесея, інші згадували прадавнє пророцтво, що доти триватиме можуть Криту, доки Мінотавр вартуватиме острів.

Але ким же насправді був Мінотавр? Людиною чи страховиськом? І як Тесей зумів вийти з Лабіринту? Всі задавали собі такі питання.

Какали, що Аріадна закохалася в афінського царевича і дала йому чарівний клубок, що сам котився по землі та вказував дорогу до виходу.

А що ж на це Тавр?

Тавра ніде не було.

Тавр безслідно щез — як багато хто до нього.

У всіх на устах було ім'я Тесея.

За один день афінський царевич став героєм.

Аріадна влаштувала у своєму палаці банкет на честь переможця Мінотавра.

Тесей, звичний до гостин, де подавали цілих баранів, печених на рожні, величезні чвертки волів та свиней, не рахуючи домашнього й дикого птаства, а це все запивалося кухлями доброго афінського пива, трохи здивовано сів до столу, заставленого вишуканими стравами, щедро приправленими шафраном та м'ятою.

Миловиді пахольята розносили срібні посудини з пахучою водою, у якій банкетарі раз у раз обмивали руки від жиру.

До страв подавано знамените критське вино у двовухих кратерах.

Після учти почалися танці. А саме славний Танець Журавля, дуже складний, бо кожен крок і кожна фігура вписані були в інший узор підлоги, що її колись виклав Дедал для маленької Аріадни. До танцю пригравали арфістки. І коли танцівники пливли під звуки п'яної мелодії, Тесеєві здалося, що він опинився у зачарованому палаці Нереїди і що ніколи вже звідти не вибереться.

Коли танець закінчився, сказав Аріадні:

— Я хотів би порозмовляти з тобою наодинці.

Вийшли на галерею, звідки східці вели до царських садів.

— Аріадно, час, щоб Афіни та Крит уклали союз.

— Я нічого так сильно не бажаю, як цього.

— Стань моєю дружиною, Аріадно.

— Ти хочеш разом зі мною правити Критом?

— Я хочу забрати тебе з собою до Аттики.
— Німфа Криту не може залишити свого острова. Ми належимо до різних світів, Тесею.
— А все ж ти допомогла мені подолати Мінотавра. Нащо ти це зробила?
— Бо я хотіла і Крит звільнити від нього.
— Ти не віриш у пророцтво, що Крит доти існуватиме, доки його стерегтиме Мінотавр?
— Я не вірю, щоб Крит коли-небудь перестав існувати.
Окреслила рукою коло, наче б хотіла цим жестом охопити квітучі сади, стіни палацу, розмальовані ліліями, курітками, дельфінами та блакитними мавпами, підлогу, викладену узорчастими плитками, скриньки з кришталю, гебану та бронзи, викладені перламутром, сріблом і бурштином, амфори з гарними лініями, весь цей світ розкоші та краси, творений віками з думкою про майбутні покоління.
— А все ж кільканадцять кораблів з добре озброєними воїнами можуть здобути Крит, — промовив Тесей.
— Те, що створив Крит, незнищенне.
— Я не розумію твоїх слів.
— Я дала тобі клубок. Чи ж цього не досить?
На хвилину запанувала тиша. Тесей промовив.
— І я хотів би щось тобі дати на пам'ять. Візьми на прощання цей амулет. — Подав їй срібний браслет у формі змія, — знак роду Ерехтидів, з якого він походив.
Аріадна взяла його в руки і промовила:
— Якщо це знак союзу з Афіними, я повішу його перед статуєю Диктинни.
Фігура Диктинни стояла у маленькій ніші при кінці галереї. Через відкритий між колонами простір просочувалась гаряча літня ніч, віючи запахом гіацинтів, троянд і гранатів.
Здалека долинали звуки музики.
Одурманений музикою, вином і ароматами Криту переможець Мінотавра раптовим рухом закинув на Аріадну пурпуровий плащ, а коли вона обняла дерев'яну статую Диктинни, підняв обох і вибіг із палацу у ніч та темряву.

Буря

Щойно вони підняли якір та впливли на море, як розшалілася буря. Блискавиці били раз по раз, роз'ясняючи небо і землю зеленим світлом, грім гуркотав із неба, а спінені водянні вали вдаряли в корабель, наче бажаючи розламати його навпіл.

Корабель, піднятий хвилею, зривався, наче птах, дзьобом угору, а потім із шумом опадав, збиваючи стовп води. Шторм кидав грецькою навою, що тріщала по швах і перехитувалася з боку на бік. Тесей стояв, тримаючись за щоглу, коли до нього підійшов Навсітай.

— Я боюся, що корабель затоне, — сказав він.
— Ми мусимо доплисти до Аттики.
— Тобі не слід було викрадати Аріадну.
— Ти думаєш, це кара Богині Місяця?

Останні слова заглушило ревіння моря і грім, що гукнув із небосхилу. Висока хвиля впала на корабель і залила палубу. Нава захиталася і почала різко занурюватись.

— Усім виливати воду! — скомандував Навсітай. Тесей, моряки та заручники вхопили відра та амфори, але все нові хвилі переливались через борт.

— Ти не втримаєш Аріадни і самі ми підемо на дно! — гукнув Навсітай.

— То що ж робити? Адже не можемо відвезти її на Крит.

— Тут поблизу є острів Наксос.

— Зумієш довести до нього корабель?

У відповідь Навсітай перейшов на своє місце і наказав розпустити паруси. Вітер ударив у полотно та штовхнув корабель у напрямку, протилежному до попереднього.

Цієї миті буря наче почала затихати, блискавки били рідше, грім ставав усе дальшим, лише вітер віяв у середину вітрила та ніс корабель до незнаного берега.

Біля корми було крите приміщення, де, загорнута у хутро, лежала Аріадна, приспана медом, який дав їй випити Тесей.

У перловому промінні світанку грецька нава пристала до малого острова. Тесей взяв на руки сплячу Аріадну і заніс її на невеликий пагорб, де поклав під гіллястим деревом осокуру та якомога швидше повернувся на корабель.

Море заспокоїлось. З темно-синього стало блакитним, ледь зморщеним, покритим білою піною. Зійшло сонце і почало осушувати вітрила, линви, дерев'яні дошки корабля та одяг змоклого до останньої нитки екіпажу. Пливли, занурені у блиску дня, під безхмарним небом, легкий бриз віяв їм у вітрила.

Раптом з ранкового туману з'явився маленький острів.

Був то Делос, присвячений Аполлонові.

Тесей наказав пристати до берега і зарядив відпочинок.

Висіли з корабля і рушили в глибину острова. Так зайшли до малого круглого озерця, перед яким стояв прадавній олтар із козячих рогів. Тут Тесей на оброслому плющем цоколі поставив дерев'яну статуетку Диктинни, не хотів-бо привозити до Афін мертву фігурку богині замість живої Аріадни.

Один із заручників підніс до уст флейту і почав грати. У тихому повітрі ранку попливла мелодія Танцю Журавля. І невідомо, чи спричинила це мелодія, чи сама Диктинна, але Тесей раптом здригнувся та мимоволі почав виконувати ті самі фігури, що й тоді, танцюючи з Аріадною у Кносійському палаці. Разом із Тесеєм танцювали його товариші.

Звуки музики викликали з хат мешканців Делосу. І от побачили вони, що на старому, оброслому плющем старому олтарі стоїть фігурка богині, а довкола хлопці та дівчата ведуть танець під звуки флейти. Це виглядало так гарно, що всі прилучилися до танцівників і так танцювали на маленькому острівці посеред Егейського моря, довкола дерев'яної фігурки Диктинни, аж доки не зайшло сонце.

Вода була гладенькою, лише легкий бриз дув у вітрила, так що корабель сам перестрибував із хвилі на хвилю.

— Як тільки ми залишили Аріадну, море заспокоїлось, — промовив Навсітай, показуючи білий пінний шлях, що значив дорогу корабля на гладенькій поверхні води.

— Це все видається мені схожим на лихий сон, — промовив Тесей.

— Чому ж лихий? Ти переміг Мінотавра, визволив Аттику від данини, став героєм, але, здається, тебе це не тішить.

— Хто раз ступив на Крит, ніколи вже його не забуде. Це не Мінотавр пожирав заручників, а чар Криту полонив їх. Нитка Аріадни... Я вийшов із Лабіринту, але мрію туди повернутись.

Навсітай не відповів. Рушив до соснової щогли, що стирчала посеред корабля і почав опускати чорне вітрило.

— Що ти робиш, Навсітаю?

— Невдовзі ми допливемо до Аттики. Час підіймати біле вітрило.

— Не треба. Зостав чорне. Царевич Тесей повертається із тугою в серці.

Цар Егей щодня ставав на вершині, вдивляючись, чи скоро з'явиться жаданий корабель. Врешті одного дня побачив тридятивесловик, який кілька місяців тому відплив до Криту. На щоглі повівало чорне вітрило. На його вигляд цар Егей відчув, що сили його залишають, коліна затремтіли і він, зомлівши, впав у море. Ніколи не довідався, що Тесей переміг Мінотавра і повернувся до Аттики переможцем.

На острові Наксос

Коли Аріадна розплющила очі, вже настав день.

Лежала під деревом, загорнута у розкішне хутро. Підвелася із землі та почала роздивлятися довкола. У світлі ранкового сонця бачила пурпурове море, що лагідними хвилями омивало острів.

Невже Тесей відвіз її на Крит?

Ніде не було видно міських будівель, широких вулиць, портових уряджень або ж кораблів. Тільки зелені пагорби, з яких спливали струмки, звиваючись між гаями, а нижче, в долині, розлогі сади, грядки квасолі, цибулі й огірків та убогі хатинки з польового каміння.

Ні, це не Крит.

Тесей покинув її на якомусь невідомому острові. Хтозна, чи вдасться їй повернутися до Кносу?

Ці роздуми перебили дивні звуки: брязкання дзвоників, стукання калаталок та ревіння осла. З кущів, що обросли найближчий пагорб, з'явився незвичайний гурт, на чолі якого їхав череватий старець верхи на ослі, а довкола нього, танцюючи та підстрибуючи, сміючись та гримаючи бубонцями, посувалася громада хлопців та дівчат із розвіяними гривами, розмахуючи калаталками та палицями, обплетеними плющем.

Спершу Аріадна дуже злякалася, прийнявши галасливу череду за піратів, але, чим ближче вони підступали, тим ясніше їй було, що це не корсари і вони не мають щодо неї жодних лихих замірів.

Біля підніжжя пагорба, де вона, бліда й тремтяча, стояла під осокором, зупинилися. З юрби вийшов молодий хлопець, одягнений у шкуру пантери, з вінком винограду на горіхових кучерях, що спадали на плечі, та почав здійснюватися на пагорб. Ставши перед Аріадною, промовив:

— Хто ти, прекрасна німфо? Чи ж ти богиня Місяця, яка зійшла на цей багnistий острів?

— Я Аріадна, цариця Криту.

— А я Діоніс, син фіванської царівни Семели. Але я чув, що Аріадна утекла з переможцем Мінотавра до Афін. Так, принаймні, розповідали пірати, у яких я найняв корабель.

— Це неправда! — скрикнула Аріадна. — Тесей силоміць викрав мене з мого палацу і заніс на свій корабель. На морі шаленіла буря. Я думала, що всі ми потонемо. Потім дав мені якийсь сильний трунок і я від нього заснула. Не знаю, скільки проспала. Коли прокинулась, лежала сама під осокором.

— Отож, ми обоє опинилися тут усупереч власній волі. Бо я хотів об'їхати острови на Егейському морі та навчити людей щепити виноградну лозу. Але пірати, які видавали себе за моряків, попливли у бік Азії, щоб продати нас у рабство.

— І як же ви порятувалися?

— Ми взяли з собою парость виноградної лози і плющ. Виноград так розбуявся, що обплів щоглу, а плющ обгорнувся довкола знарядь і весел на кораблі. Потім вийшов я,

накинувши на себе левину шкуру, і це так їх перелякало, що повистрибували з борту просто в море.

— І всі потонули?

— Ні. Перетворилися на дельфінів.

— Розповідаєш казки, Діонісе. Але скажи, чи міг би ти відвезти мене кораблем на Крит?

— Це неможливо — корабель повністю обріс плющем. Крім того, на Криті вже оголосили царицею твою сестру Федру.

— То я мушу zostатися тут назавжди?

На це Діоніс вийняв з-за пазухи діадему із золота й індійських рубінів, викладених у формі троянд, і сказав:

— Ось дарунок Діоніса Аріадні, Критській Німфі. Хочеш стати моєю дружиною?

Коли приголомшена Аріадна не відповіла, Діоніс увінчав короною її скроні.

Описав рукою півколо і, чи то сонце було причиною, чи сяйво, яке випромінював Діоніс, у цю мить драговитий острів видався Аріадні чарівним садом. У долині темніли купи оливок, фіг та кипарисів, а трава, що обростала пагорб, була всяяна фіалками, анемонами і крокусами.

— Це все здається мені сном, Діонісе.

— То давай снити разом, Аріадно.

З хат із польового каміння з'явилася вервечка людей, що йшли до пагорба, на якому стояли Аріадна і Діоніс. То були жінки — мешканки острова Наксос. Несли з собою жертвні дари: козенятко, жбан пива, фіалкову вовну, білорунну овечку. Дійшли до пагорба, низько схилилися і промовили до Аріадни:

— Зостанься з нами назавжди і будь нашою царицею, бо немає нікого, хто б нами правив.

На це схопився шалений почет Діоніса — і з брязкотом калаталок та биттям у бубонці, — закрутив танок довкола молодої пари.

— Скажи мені, Діонісе, чи ти мусиш мандрувати з цим диким гуртом? Ти ж казав, що ти син фіванської царівни, — спитала Аріадна.

— Моя мати померла. Мене виховав Сілен, — той старий, що сидить на ослі. Навчив мене, як вирощувати виноградну лозу і втішатися життям попри нещастя, які спадають на людину.

— Я б хотіла, щоб він і мене цього навчив.

Отож засіли під осокором, а Сілен почав розповідати про далекі землі та моря, а ще напроорочив відкриття Нового Континенту за Геракловими Стовпами.

А чим довше він оповідав, тим більше Аріадна забувала про всі свої смутки, а врешті заснула під осокором.

Аріадна ніколи не повернулася на Крит. Ніколи не сіла на трон із сірого алебастру, ніколи не приглядалася до малюнків, що оздоблювали стіни палацу, ніколи не взяла до рук лабрису — сокири з подвійним вістрям.

Залишилася з Діонісом і обоє панували над островом Наксос. Пізніше, коли Крит був завойований ахейцями, багато владик елладських племен, що заселяли острови на Егейському морі та Кіклади, хвалилися походженням від синів Німфи Криту, Аріадни, та Діоніса, сина фіванської царівни Семели і Зевса. На цьому закінчується мінойська легенда.

Нитка Аріадни

Припускають, що сам Тесей на чолі могутнього флоту, що його він оддавна будував у Піреї, Трезені та інших мікенських портах, здобув Кносс і приєднав до аттичної федерації.

Але дні мінойського світу були вже пораховані: невдовзі стався напад так званих Народів Моря, що затопили Пелопоннес, острови на Егейському морі та Малу Азію, і докотилися аж до кордонів Єгипту.

Товсті шари попелу та землі присипали руїни, а час знищив решту, тож міста й палаци Криту, подібно до багатьох витворів людських рук, потонули у забутті.

Лише через багато століть археологи почали добувати із землі сховані в ній скарби давніх цивілізацій. Розкопали Кносс із легендарним Лабіринтом, а на острові Делос — святиню із рогів, на якій Тесей поставив фігурку Диктинни. Щороку довідуємося про нові відкриття на Криті, все нові палаци, зброярні, склади товарів та майстерні художників являють нашим захопленим очам безсмертну красу Криту.

Бо Аріадна з моєї оповіді мала рацію: те, що створив Крит, незнищенне.

Сьогодні Кносс фігурує у кожному путівнику по Греції як свідчення величі й краси цивілізації, що квітла перед Римом і Елладою.

Щороку приїжджають до Кноссу тисячі туристів з усього світу. Прибувають вони також з тих країв, де колись мешкали варвари і звідки критяни привозили цинк та срібло, хутро та бурштин, який сьогодні — як і тисячоліття тому — збирають на узбережжі Балтики.

І я теж одного року разом з іншими туристами завітала на Крит. Сіла біля підніжжя трону із сірого алебастру, оглядала стіни, розмальовані крокусами і ліліями, дельфінами й куріпками, а ще постаті дам та кавалерів з бронзовими лицями і підмальованими очима, що прогулювались серед квітів. Милувалася фаянсовою фігуркою верховної жриці — а, може, самої Диктинни, — зі зміями в руках, ходила по галереях, переходах і залах, у яких луною відбивалися кроки Міноса і Дедала, Аріадни, Тесея і... Мінотавра.

Я мандрувала слідами прадавніх міфів, як мандрував колись Тесей по Лабіринті слідом за червоною ниткою з чарівного клубка Аріадни, з якого я й виснувала для вас цю оповідь.

Післямова перекладача

Ім'я Ядвіги Жилінської не надто відоме українському читачеві, — можливо, що й зовсім ні. Навіть статті в українській вікіпедії про неї немає. Є польська і російська, ця остання, до слова, далеко більша за рідну авторці польську, хоча російською мовою її теж перекладали вкрай мало (наскільки мені відомо, лише оповідання для юнацтва «Тесей і Аріадна»).

Отож на початок дещо про неї. Народилася у Вроцлаві, тодішньому Бреслау, в 1910 році. Себто належала до того — історично не надто щасливого, — покоління, яке сформувалося у міжвоєнні роки, пережило всі випробування та страхіття війни і окупації, та й після війни не надто добре їм велося. Тим не менше, прожила довге та плідне життя, — померла у віці 99 років. Запевне, допомогли їй у цьому дуже широкі та різноманітні інтереси — від йоги (була сестрою засновниці польської школи хатха-йоги, Маліни Михальської) до древньої історії. Книжка, яку я хотіла б представити читачеві, належить саме до цього жанру.

Але це своєрідна історія. Мабуть, тим, хто шукав би у цій книзі популярний виклад історичних теорій, найвідоміших міфів давнини чи археологічних зарисовок, вона видається чудернацькою. Хоча містить все перелічене. ба більше — у всій книзі немає не те що частини, але навіть сторінки чи абзацу, які б не ґрунтувалися на цілком безсумнівних джерелах: цитатах з класиків античної літератури та історіографії (перелік усіх цитованих авторів вийшов би чималим: Геродот, Есхіл, Платон, Сенека, Гесіод, Піндар...) або ж цілком наукових описах археологічних знахідок — у Межиріччі, Елладі, на території теперішньої Туреччини, навіть Ірландії.

Однак все це потрібно письменниці не саме по собі, а для підкріплення ідеологічної концепції книги: феміністичного трактування історії. Останнім часом і ми про нього довідалися, хоча наші попередниці, ті з міжвоєнного періоду, — знали не менше. Пізніше, однак, у нас цей жанр зі зрозумілих причин не мав змоги розвиватися (за винятком діаспорної літератури, тут яскравим прикладом подібного підходу є твори Докії Гуменної, хоча б видана вже і в Україні книга «Благослови, мати!»); натомість у польській культурі йому дещо поталанило більше.

Мушу попередити, що я сама, будши жінкою та феміністкою, далеко не до кінця поділяю всі погляди та концепції, викладені у «Жрицях, амазонках та чарівницях», мені особисто вірність історичній правді видається далеко істотнішою, ніж найбагороднішій ідеології. Тим не менше, повторю ще раз: можемо критикувати письменницю за підбір джерел (коли з різних версій того самого міфу чи оповіді вибирається найдрастичніша і така, що представляє сильну половину роду людського в найменш привабливому світлі), але не за те, щоб вона намагалася якось ці джерела перекрутити. Певні неточності є, як же без них, однак переважно вони пояснюються тим, що історіографія, тим паче археологія, постійно розвиваються, а також тим, що інформаційний вік настав не так давно: сорок років тому потрібно було перевертати сотні фоліантів, сьогодні нам достатньо кількох рухів мишкою.

Ще одне попередження — можливо, найголовнішою метою цього опрацювання є виклад, бодай частковий, українських перекладів античної класики. На жаль, не все потрібне знайшлося (бракує значної частини «Життєписів» Плутарха, гомеричних гімнів, епічних поем, зокрема, «Аргонавтики» Аполлонія Родоського), але те, що знайшлося:

переклади Андрія Содомори, Бориса Тена, Андрія Білецького, Володимира Свідзинського та інших, — дуже високого рівня.

Якщо цитовані фрагменти не було змоги включити в основний текст, вони потрапляли у примітки. Взагалі довелося там пояснювати чимало, це тому, що я примітковий жанр пристрасно люблю, в деяких книгах тільки їх і читаю. Нелюбителі подібного підходу можуть їх пропускати.

Наразі в українській літературі немає єдиної тенденції відтворення історичних, зокрема, давньогрецьких власних назв. Тому можливі різночитання: Тезей і Тесей, Язон і Ясон, Іпполіт і Гіпполіт, Самофракія і Самотракія. Ще скрутніше з давньоєгипетськими чи шумеро-аккадськими... Вибираючи варіант написання, я керувалася передусім тим, який з них уживався в цитованих перекладах (зокрема, я дуже зобов'язана чудовому перекладу «Історії» Геродота, здійсненому А.О.Білецьким). А почасти — також власними уподобаннями.

Натомість, якщо порівнювати з оригіналом, то я дозволила собі виправити невеличкі неточності помилкового набору: Карафіс замість Кавафіса чи Пападімітріон замість Пападімітріу.

Задля ілюстрації того, як по-різному можна інтерпретувати той сам сюжет, додано також переклад згадуваного оповідання «Тесей і Аріадна», яке є окремим твором. Уважний читач може порівняти його з «Аріадною», — одним із розділів «Жриць...».

Наостанок, *least but not last*, моя глибока і щира подяка постійному редакторові, коректорові й доброзичливому критику всіх моїх перекладів, знаному в мережі під іменем pseudogianta. Він чимало напружувався з доволі нелегким текстом із силою-силенною (моїх) помилок.

Дуже сподіваюся, що ця праця не буде даремною і «Жриці, амазонки та чарівниці» знайдуть свого читача.